

קונטרס

דקדוקי מצוות

מלמד שלא שינה

א'

כולל

הנהגות עובדות ואורחות חיים

לרבינו הגדול מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל

עם הערות וציורי מקורות נאמנים מדברי חז"ל והפוסקים

מהדורה רביעית עם הוספות רבות

חודש מנחם אב תשפ"ב – בני ברק

וזאת למודעי

כי אע"פ שהדברים הנכתבים בקונטרס זה, עברו בדיקה אחר בדיקה לאמינותם ודיוקם ע"י כמה ת"ח מבני משפחת רבינו זיע"א ומתלמידיו הקרובים, עם כל זאת עלינו להבהיר שהדברים נכתבו לפי ראייתנו והבנתנו הדלה, שהיא כרחוק שמים מארץ, ומי יעמוד בסוד גדול וקדוש.

ואין הדברים הנכתבים בזאת, אלא בבחינת עיון והצצה מן החרכים להליכות חייו של רבינו הגדול זיע"א, אשר כל תהלוכותיו אורחותיו והנהגותיו היו מחושבות הדק היטב ע"פ ספר התורה הקדושה, שהיה כרוך ומסובב בה כל ימי חייו, וקיים זה מה שכתוב בזה.

ומקיימים אנו בזה "גדולה שימושה של תורה", ועוד זאת כדי לעורר את המעיינים, ולהגביר בליבנו חשקת וידיעת התורה הק'. ואין לקבוע חלילה הלכה למעשה מהנכתב כאן, ללא העיון הראוי בדברי רבותינו הפוסקים. ואנו תפילה שהדברים יהיו לתועלת לחיזוק ולזיכוי הרבים.

*

"ויבקש בלבבו מה עשו הראשונים אבות העולם שכך חשק ד' בהם, וכל הגדולים אשר היו לפנינו, ויענה בשכלו מה טוב לאדם כל ימי חייו, לעשות כן גם הוא וטוב לו".
הרמח"ל בהקדמתו לספר דרך עץ החיים

*

בכל עניני הקונטרס, ניתן לפנות:

6164818@okmail.co.il	052-7160523	אברהם ישעי' יוז'וק
7963500@gmail.com	050-4166070	יוסף צבי ברזל

דברים אחדים

בעמדינו בשנה הראשונה להסתלקותו של

מורנו ורבנו הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי זצוק"ל זיע"א

עמדנו כמשתוממים ומבוהלים על החלל הגדול והחסרון הרב שחסר מעימנו ומכל בית ישראל. רבינו שהיה תל תלפיות בכל דבר וענין, ותמיד יכולנו לקבל במאור פנים תשובה ברורה לכל שאלה ולכל ספק, מעתה לא יעלה הדבר בידינו.

אמרנו לכה"פ נמשמש בדברי רבינו זיע"א, שיהיה בבחינת "דבריהם אלו זכרונם", ובזה נמשיך עלינו את הקשר החזק עם נשמתו הטהורה של רבינו, ויעלה זכרוננו תמיד מול עינינו ויתקיים בזה מה שאמר שלמה המלך ע"ה במשלי "זכר צדיק לברכה", וכמו שפי' רבינו יונה ז"ל בפירושו: שהזכרון שמזכירים את האדם על מעשיו ועל דבריו, ואין במעשה הצדיק ודבריו לא גנאי ולא בטלה, כענין "ועלהו לא יבול".

זכרון המעשים ההוראות ההליכות וההנהגות של רבינו זיע"א, שהיה בבחינת ספר תורה חי מהלך, באשר כל הליכותיו והנהגותיו מבוססים על מש"כ בתורה הק' הרחבה מיני ים, וקיים זה מה שכתוב בזה, חלקם הודיענו טעמו ונימוקו, וחלקם לא הודיענו ועלינו לעמול כדי למצוא עומק כוונתו, וכולי האי ואולי.

בחרנו להביא בזאת דברים שהיה נוהג בהם מכח דקדוק דברי הגמ', או מכח דקדוק לשון השו"ע ונושאי כליו וכיו"ב, בדברים אשר לא רבים יחכמו לשים את ליבם להם, והוא בלומדו עמד על הוראת המעשה אשר יעשה, וקיים למעשה את הדברים בהליכותיו ומנהגיו.

העיון בדברים הללו מאיר את עינינו להתבונן בשים לב לכל הנלמד, כדברי הרמב"ן באגרתו הנודעה, שכאשר תקום מן הספר, חפש באשר למדת, אם יש בו דבר שתוכל לקיימו. ויהי רצון שנזכה ללמוד על מנת לקיים, שמובטחנו ע"י חז"ל שמספיקן בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות.

דברים אחדים

להוצאת המהדורה החדשה

הנה זכינו בס"ד להוציא את קונטרס "דקדוקי מצוות" לקראת חג הפסח, סמוך ונראה להסתלקותו של רבנו הגדול זיע"א, והקונטרס התקבל בברכה בחביבות ובאהדה רבה בקרב הציבור הרחב, והגיעונו הערות רבות הוספות ודיוקים ומראי מקומות נוספים בעינים המוזכרים בקונטרס.

השתדלנו להתייחס לכל ההערות ולשלבם במהדורה זו, כמו כן הערות רבות שהגיעונו מגדולי תלמידי החכמים שליט"א, קבענום בשמם בשולי הגליון, ותרווח השמועה.

במהדורה החדשה לא נוספו כמעט הנהגות חדשות, ועוד חזון למועד לכך בחלקים הבאים עלינו לטובה בס"ד, אלא שבהנהגות שנדפסו במהדורה הראשונה נוספו במהדורות אלו המון פרטים ודקדוקים, חלקם נוספו בחלק הנכתב בראש הגליון, ורובן הובאו בחלק הנכתב בשולי הגליון, ובתוספת עיונים ומראי מקומות רבים מדברי חז"ל והפוסקים, כאשר עיני המעיין תחזינה מישרים, עד שממש פנים חדשות באו לכאן.

וישוטטו הרבים בעיונם בדקדוקי ההלכה בקיום המצוות כדת וכדין, וכבר כתב רבינו ה"חזון איש" באגרותיו (ח"א קנ"ג) בשם רבותיו, שבכל תנועה צריך להתייעץ עם חלקי השו"ע, ואין אני בן חורין לעשות דבר מבלי עיון בהלכה מן ההלכות הנוגעות לתנועות הנידון, ואין לי בעולמי אלא זאת!! ויהי רצון שנזכה לכך בזכותו של רבינו הגדול זיע"א, שימליץ טוב בעד כל העוסקים בחיפוש דרכיו ולימוד תורתו.

קונטרס

מלמד שלא שינה

מהליכותיו והנהגותיו של רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זיע"א

חלק א'

*

א. בקומו בהשכמת הבוקר נוטל נטילת ידים של שחרית מתוך בקבוק¹.

¹ היו לו מוכנים בחדר שישן כמה בקבוקים עם מים לצורך נטילת ידים של שחרית, ופעם בשבוע היו ממלאים אותם לכל השבוע, והיה נוטל ידיו בבוקר מהבבקבוק עצמו לתוך קערה, [ואף שמבואר במשנ"ב (ד"י ט"ז) שלכתחילה צריך ליטול ידיו מן הכלי, גם בבוקר נחשב ככלי לנטילת ידים]. ועל פי רוב הי' בבוקר זכוכית, אבל לפעמים היה משתמש בבקבוקי פלסטיק, [כלומר שגם בבוקר פלסטיק נחשב ככלי לענין זה].

והיה בזה עוד חשבון, מפני שהבקבוק סגור ע"י פקק, ומפני זה היו המים שמורים מלהיות מגולים, והקפיד רבינו על גילוי גם לענין נטילת ידים. ואף שהמשנ"ב (ק"ס, כ"ג) כתב בשם הב"ח שאף מי שזוהר בגילוי בשתיה, בנטילת ידים אין צריך להחמיר. אולם החזו"א החמיר גם לענין נט"י [ראה בדינים והנהגות (חיו"ד א', ה'). ובדרך שיחה (ח"י עמ' ת"ט) לא כ"כ]. וראה בספר שמירת הנפש שהביא מכתב מרבינו לגבי נט"י שחרית, שיש בדבר קפידא ע"פ קבלה שלא יהיו מגולין. וראה גם בשערי תשובה (ד"י ז') שהביא דעות בענין זה, אם צריך להקפיד על מים מגולין לענין נטילת ידים שחרית, ע"ש.

הערות הגר"י מקלב שליט"א: ע"י בדרכי תשובה (קט"ז, י) שהביא מספר תוספת ירושלים שכתב להוכיח ממה דאיתא במסכת דרך ארץ (רבה פ"א) השוטה משקין מגולין שלנה עליהם הלילה, דמו בראשו מפני הסכנה. ולכאז' קשה דבמשקין האסורין משום גילוי אי"צ לינת לילה, ועכ"ל דבמגולין כל הלילה, אפילו במקום שאין נחשים מצויים בו איכא חשש סכנה ע"ש, ויתכן שמזה למדו לחוש אף לענין רחיצה דבמגולה כל הלילה גרע.

רבינו היה מחנך את ילדיו מצעירותם להכין לעצמם לפני שהולכים לישון קערה עם מים לנטילת ידים לבוקר. והיו משתמשים לכך גם עם קערות וסירים מהמטבח, וסבר שאין קפידא להשתמש לזה עם כלי אכילה, אע"פ שיש רעה על המים, מאחר ששוטפים אותם אח"כ. [וכמו כן השיב רבינו לא', שמותר ליטול מים אחרונים ע"ג כלים, אף ששורה עליהם רוח רעה כמבואר בגמ' (חולין ק"ה ב'), שכיון ששוטפן אחר כך לית לן בה].

- ב. אחר שנטל ידיו, היה מטמין את הקערה עם המים מתחת למיטה של הרבנית, אבל לא תחת המיטה שלו.² ולא השאיר המים מגולים.³ וסבר שהמים שתחת המיטה נחשבים כמכוסים ע"י לבוד.⁴
- ג. אמר שהשוכב לישון ביום לא יסיר הטלית קטן מעליו, כי בזה הוא מפקיע את עצמו מקיום מצות ציצית.⁵

² משום האמור בגמ' (ב"ב נ"ח א') מטה של תלמידי חכמים כיצד, כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלין בימות הגשמים. ואף שמלשון הרשב"ם שם משמע שבא להוציא רק שלא יהיו תחת המיטה אוכלין. מ"מ ראה ברבינו גרשם שכתב בפירוש שאסור להניח אוכלין ומשקין **וכלים** אחרים תחת המטה, מפני שרוח רעה שורה עליהן. וכן ראה ברש"י (סוכה כ"א ב') שפי' טעם אחר בדבר, לפי שגנאי הוא להרגיל בני הבית לשם. וגם לטעם זה אין להניח אפילו כלים תחת המיטה.

ומ"מ העירו: שלטעמים הללו שהוא משום רוח רעה וכדי שלא ירגיל לשם, אין סיבה לחלק בין מיטת ת"ח למיטת אשת הת"ח. והיה מקום לומר שמה שאמרו בגמ' מטה של ת"ח, היינו רק לאפוקי ממטה של ע"ה, שאמרו שם שמיטתו דומה לאוצר בלוס. וצ"ע. עוד העירו שהרמב"ם (הל' דעות) כשזכיר את הדברים שהם ממידת תלמידי חכמים לא הזכיר ענין זה, ואולי סובר דהוי משום הנ"ל ושייך בכל אדם. [וראה מש"כ בספר עינים למשפט ב"ב שם].

וכתב הר"ב כהן שליט"א: ששמע מרבינו על דברי הגמ' (ברכות מ"ג ב') ששה דברים גנאי לת"ח, ואף שאין ענינם מיוחד דווקא לת"ח, וכיון שכך אמאי לע"ה אינם גנאי. וכמדומה שאמר, שת"ח צריך לזהר יותר שלא להיחשד, ולא יעשה דברים מגונים כטלאי ע"ג טלאי וכדומה. ואולי י"ל שכן הדין בזה, מי שאינו ת"ח אינו גנאי לו אם אינו בדרגה עילאה. ומענין לענין, מובא בספר דרך שיחה (ח"ב עמ' תמ"ט), שסיפר רבינו שהחזו"א לא היה יוצא לטייל יחידי בלילה, לפי שחשש ממה שאמרו בגמ' (ברכות מ"ג ב') שת"ח אל יצא יחידי בלילה. אבל אביו הקה"י היה הולך יחידי, ואמר שאינו חושש שהוא תלמיד חכם. [ואף שפי' שם שהוא משום חשדא, היינו שבת"ח יש חשדא].

³ לפי שחשש שאין לומר דברי תורה וברכות כנגד המים הללו, [וכן השיב רבינו בתשו' שבספר אמרי מאיר]. ועי' בשערי תשובה (ד', ח') שכתב ג"כ להחמיר בזה, [וראה עוד בשו"ת שלמת חיים להגר"ח זוננפלד זצ"ל סי' כ"ו]. אמנם מעיקר הדין החזו"א היקל בזה. והעיד רבנו, שאמר שגם להמחמירים מלדבר כנגדם ד"ת, אם שפך לתוכן קצת מים מותר, כמו שמובא בספר אעלה בתמר [מתורת החזו"א].

⁴ כמבואר בגמ' (ברכות כ"ה ב') לא יקרא עד שיוציאם או עד שיניחם תחת המיטה, ומפרש בגמ' דבפחות משלשה הוי לבוד, וביותר משלשה עד עשרה מיבעיא ליה בגמ'. ועי' במשנה ברורה (פ"ז, ט'). ומועיל הלבוד שיחשב כמכוסה לענין דברי תורה, וכמובן שאינו מועיל לענין דין גילוי, שהוא משום חשש ארס נחש.

⁵ כן כתב בספר ניצוצי אש מרשימות הרא"ש ניהוז זצ"ל. ויתכן שזה גרע מהמבואר בגמ' (מנחות מ"א א') דענשינן בעידן ריתחא על מי שאינו מחייב את עצמו במצות ציצית. כיון שכבר לבוש ד' כנפות ומפקיע את עצמו מחיוב המצוה ע"י שמסיר את בגד ד' כנפות. [מיהו לדברי התוס' (ערכין ב' ב') דדווקא במקום שרגילין כולם ללבוש ציצית והוא אינו לובש ענשינן ליה. יתכן דלא גרע].

ד. היה לובש טלית קטן שלו אף בלילה כשהולך לישן, ורק בליל שבת היה פושטו קודם השינה⁶.

ה. סיפר שאחד שאל את החזו"א אם צריך ליטול ידיו אחרי כסית ציפורן אחת

הערת הגר"י מקלב שליט"א: עיי' קדושין (ל"ג א') יכול יעצים עיניו מיקמי דלימטייה זמן חיובא. ועיי' שו"ע (או"ח קכ"ח, ס"ד) כשהכהנים אינם רוצים לעלות לדוכן וכו', ובביאור"ל ד"ה אינם רוצים. ובדברות משה (קדושין ס"י נ) הערה ל"א עמ' תקל"ב).

ואף לשיטות הסוברים שאדם שישן אינו בר דעת לענין קיום מצוות, מ"מ יש ביטול מצוה ברגעים שקודם השינה, וברגעים שאחר השינה עד שילבש, ובזמן זה מפקיע את עצמו מקיום המצוה.

אמנם ראה בספר דעת נוטה (ציצית תש"ו רמ"א) שביאר דבריו הללו מטעם אחר, והוא לפי שהמשנ"ב (ח', מ"ב) מביא שיש דעות בין הפוסקים אם שינת הצהרים הוי היסח הדעת לענין ברכת הציצית, ולכך כתב המשנ"ב שהנכון שלכה"פ יכסה בו את עצמו בשעת השינה. אלא שהעיר רבינו שגם עצה זו תלויה במחלוקת, שהרי הביא המשנ"ב (י"ח, ח') ש"א שלא חיבה תורה אלא דרך מלבוש ולא בדרך העלאה, וכשמכסה עצמו בציצית הוי דרך העלאה. וכדי לצאת ידי כל הספיקות, אמר רבינו שלא יסירו מעצמו כלל.

⁶ ולגבי שינת הלילה, אמר רבינו שראה שהחזו"א פשט את הט"ק שלו כשישן בלילה, [וראה בסמוך עומק טעמו בזה]. והעיד בנו של רבינו הגרא"ש שליט"א, שבצעירותו היה גם רבינו פושט את הטלית בכל לילה כמנהגו של החזו"א. אמנם בשנים מאוחרות יותר התחיל רבינו לישן עם הט"ק, והסביר שרוצה לנהוג בזה כמו שהביא המג"א (או"ח כ"א ב', והובא במשנ"ב כ"א, ט"ו) בשם האריז"ל שע"פ הסוד יש לשכב בלילה בטלית קטן. [ניתכן גם שמקיים מצות ציצית בשנתו, ודנו בזה האחרונים מכמה ראיות. ויש שדקדקו מדברי האריז"ל שהוכיח מדברי הגמ' (מנחות מ"ג ב') שאמר דוד המלך ע"ה בבית המרחץ אוי לי שאעמוד ערום בלא מצוה, ולא אמר כן כשהיה הולך לישן. ומשמע שמקיים מצות ציצית אף בשעת השינה, ואכמ"ל].

אמנם בליל שבת היה רבינו פושט את הטלית קטן כשהלך לישון. והסביר ששמע מהחזו"א שמי שישן תמיד עם הט"ק שלו, יש בזה חשש שנחשב עי"כ לכסות לילה. ואמר רבינו שהיה תמה על כך מהמבואר בשו"ע (או"ח י"ח, א') דכסות המיוחד ליום ולילה חייב בציצית. עד שמצא בבית יוסף (או"ח ס"י ח' ד"ה והישן) שלפי פירושו בתש"ו הרא"ש, כסות יום ולילה פטורה מן הציצית בלילה, ולכך נקט שמי שאינו פושט טליתו בלילה, צריך לברך עליה בבוקר ברכת הציצית, כיון שבלילה לא היה מחוייב בציצית. והבין רבינו שכנראה חשש החזו"א לדעה זו, שנמצא שיפסיד מלקיים מצות ציצית בשעות שהולך עם הט"ק בלילה, ועל כן פשט טליתו כשהלך לישן, כדי שתיחשב הטלית ככסות יום לחוד ולא ככסות יום ולילה, וכסות יום חייבת בציצית אף בלילה.

ואמר רבינו שמצא עצה לצאת מן החשש של החזו"א, בכך שפעם בשבוע (ליל שב"ק) הוא פושט את הט"ק לפני שנתו, ונמצא שרוב שימושיו במשך השבוע הוי ביום, ולכך הדין נותן שתיחשב לכסות יום שחייב אף בלילה לדעת הרא"ש. ועיי' בזה בספר דעת נוטה (ציצית תש"ו תרצ"ו ובהערה שם מס' 804) מה שנתבאר בזה.

והטעם שהרגיל רבינו לפשוט את הט"ק דווקא בליל שבת, אפשר שהיה לו בזה משום עונג שבת. עוד יתכן כיון שזה היה הלילה הראשון ללבישת הט"ק, שהיה דרכו להחליף ט"ק פעם בשבוע לאחר הטבילה במקוה לכבוד שבת קודש. או מטעם אחר.

בשיניו, והשיבו שאין צריך. ונסתפק רבינו אם הוא משום שכסס רק ציפורן אחת, או משום שכסס בשיניו ולא בכלי, ואפילו היה כוסס כמה ציפורניים לא היה צריך ליטול ידי⁷.

- ו. הקפיד לצאת מביתו לתפילת שחרית כשהוא מעוטר בטלית גדול ותפילין⁸.
- ז. בימי החול הגיע לבית הכנסת כעשר דקות לפני זמן תחילת התפילה⁹, ובשבת

⁷ השאלה שנשאל החזו"א היה ע"י החברותא של רבינו הגאון רבי בערל ויינטרויב זצ"ל, ומובא גם בספר דינים והנהגות. וספיקו של רבינו נמצא בספר ניצוצי אש מרשימות הרא"ש ניהוז זצ"ל. והראה הגר"י מקלב שליט"א לתשובה בכת"י שכתב רבינו, נסתפקתי אם טעמו בשביל שהיה רק צפורן א', או שטעמו בשביל שנטלו בשיניו ולא במספרים, או שניהן ביחד. עכ"ל.

ולכאור' ספיקו של רבינו, הוא לענין מש"כ השו"ע (או"ח ד', י"ח) ש"הנוטל צפרניו" צריך נטילה במים. האם החזו"א דקדק לשון צפרניו שהוא לשון רבים דווקא ולא צפורן א', או שדקדק לשון נוטל דהיינו בכלי ולא ביד, [דוגמא ממה שמצינו לענין שבת (ע"י בשו"ע או"ח ש"מ, א', ובמשנ"ב ס"ק ב') שאין דרך גזיזה ביד ובשיניו. ולענין חוה"מ שאסור ליטול צפרניו בכלי ומותר ביד (ע"י בשו"ע או"ח תקל"ב, א')]. [וסיפר הגר"א ליברמן שליט"א ששאל מהגר"י אלשיב זצ"ל על גזיזת ציפורן אחת, והשיבו: ישנה בשריפה ואינה בנטילה. והיינו כנ"ל].

אמנם העירו על דברי החזו"א, ממה שנמצא בחי' הרשב"ץ (נדה י"ז א') שכתב בפירוש, שנוטל ידי אפילו נטל הציפורן בשיניו, ואפילו לא נטל כל צפרניו.

ובמקו"א הציע רבינו לשואל, שיטול ידי על כל כסיסת ציפורן, כדי שע"י כך אולי ימנע מזה לגמרי, וינצל בכך מחילולי שבת ועוד. [ע"י שאלת רב ל"ב פ"א אות ל"ה].

⁸ כמש"כ השו"ע (כ"ה, ב') שילבש הציצית ויניח התפילין בביתו, וילך לבוש בציצית ומוכתר בתפילין לבית הכנסת. והוסיף הרמ"א שנהגו להתעטף אף בטלית גדול קודם, ואח"כ מניח תפילין והולך לביהכ"ס. וראה במשנ"ב (שם, י') שהכוונה להתעטף בביתו. [ועוד כתב המשנ"ב (צ', מ"ז) שמעלה זו עדיפא על מעלת עשרה ראשונים].

ומקור האי מילתא מדברי הזוה"ק (פר' ואתחנן) א"ר נהוראי: אסהדנא, על מאן דנפק מתרע ביתיה בעיטופא דמצוה ותפילין בראשו, בשעה דנפיק בין תרין תרעין, אזדמנא שכינה עליה, ותרין מלאכין קיימין עליה, חד מימינא וחד משמאלא, וכולהון מלוין ליה עד בי כנישתא, ומברכין ליה... וכד נפק בר נש מתרע ביתיה, נפיק בתפילין דאינון כלל זכור, וציצית בהדיה דאיהו שמור.

⁹ בימות החול שמתחילין את התפילה כחצי שעה לפני נץ החמה, היה שיעור זמן ניכר בין זמן תחילת ברכת הציצית לתפילה, ומיד כשהגיע זמן ברכת הציצית נתעטף רבינו בציצית ונתעטר בתפילין וירד לבית הכנסת. ובפרט שבימות החול תיקן רבינו [וכתב ע"כ מודעה ללוח בית הכנסת בלא חתימת שמו] שיהיו קורין בבית הכנסת קודם תחילת התפילה י' פרקי תהילים, מתוך ספר תהילים הכתוב על גבי קלף, וכתב רבינו שבודאי תפילה מתוך ספר שנכתב כדינו בקדושה רצויה ומקובלת ביותר. ולכך היה מקדים לבוא ולקרוא עמהם. אמנם בשבת לא היו קורין, לפי שלפעמים יהיה אחד ושאר לקרוא בלא שומר.

הגיע בזמן תחילת התפילה¹⁰.

ח. את קצה הרצועה של התפילין של יד, היה תוחב בתוך הכריכה העליונה של הרצועה שעל כף היד ומותח, והיה קושרם בקשר אחד כעין לולאה, וסבר שכך זה נקרא "קשור" על היד¹¹.

ט. ומ"מ אחר שהניח תש"י קודם שכרך את הרצועה על אצבעותיו, תחב קצה הרצועה תחת הכריכות שביד עד אחר הנחת תש"ר. וכן בשעת החליצה אחר

¹⁰ הנה ראיתי נכתב שבימות החול הקדים לבא לביהכנ"ס קודם זמן התפילה, ובשבת הגיע בזמן תחילת התפילה. ולפי משמעות הלשון היה נראה שרצה במכוון לאחר ביאתו לביהכנ"ס בשבת מבחול, ולפי זה ביארנו במהדור"ק שעשה כן כדי לקיים מש"כ הרמ"א (רפ"א, ב') שנוהגים שבשבת מאחרין יותר לבא לבית הכנסת מבחול.

אבל באמת נראה שלא היה עושה כן כדי לאחר, אלא שממילא היה מוכרח לצאת כך, לפי שכבר נתבאר שהקפיד לצאת מביתו מעוטף בטלית גדול, וכיון שבשבת מתחילין התפילה כשלשת רבעי שעה קודם הנץ החמה, שזהו ג"כ זמן ברכת הציצית, [אמר רבינו: אע"פ שנכתב בלוח שזמן ציצית הוא 50 דק' לפני הנץ וכך נוהגים בירושלים, אני בדקתי בבני ברק וראיתי שזמן משיכיר את חברו הוא 45 דק' לפני הנץ. וכך היה נוהג ומורה רבינו שזמן ברכת הציצית הוא 45 דק' לפני הנץ], ממילא הוכרח להישאר בביתו להמתין לתחילת זמן ברכת הציצית, ואחר שנתעטף ובירך עליה ירד מיד לבית הכנסת, ונמצא ממילא שהגיע מעט אחר זמן תחילת התפילה.

ובפרט שבשבת קודש לא רצה לטלטל את הטלית בידו לבית הכנסת, מאחר ולא היה עירוב מהודר מביתו לבית הכנסת, ואף שמבואר בביאור"ל (ש"א, ל' ד"ה בטלית) שמותר לילך בלילה לבוש בטליתו אף שאין חיוב ציצית, לפי שהציצית נוי הן בלבד, ואינו נחשב להוצאה כיון דהוי בדרך לבישה, מ"מ העדיף שלא להתעטף בציצית בלא ברכה, וביותר שיש לחוש לדעת הט"ז (תקפ"א, ב') שכשיש ספק חיוב ברכה, אין ללבוש את הטלית.

¹¹ כפי דקדוק לשון השו"ע (כ"ז, ח') ויכרוך ממנה על אצבעו ג' כריכות ויקשור, היינו שצריך לקשור גם לאחר הכריכות, ומקורו מלשון הרמב"ם (תפילין ג', י"ב), [והעיד בנו הגר"ש שליט"א שאמר כן רבינו בשם אביו הקה"י]. וחשש רבינו שאם לא יקשור את קצה הרצועה, כיון שיכול להיפתח כל הכריכות, אפשר דבכריכת הרצועה סביב ידו בלבד לא הוי בכלל "קשור" תפילין על ידו.

ומ"מ עד שיניח תפילין של ראש וקודם שחולצן, היקל לתחוב את הרצועה תחת הכריכות ללא קשר לולאה, שגם בזה מתקיים קצת הכריכות, ואולי לזמן מועט הוא מתקיים, ולזמן מרובה עשוי להינתק ולהיפתח, ולכן לא חשיב "קשירת" התפילין.

אמנם ראה בספר דעת נוטה (תפילין תש"י ש"ב ובהערות שם) שאמר שאין הדבר מעכב, ודי בתחיבת קצה הרצועה תחת הכריכות, ומ"מ הוא לכשעצמו הידר להדק באופן הנ"ל שדומה יותר לקשר. והביא מדברי המשנ"ב (תרנ"א, ח') שמה שעושים מעלי הלולב כמין בית יד ותוחבין הלולב בו, גם זה הוי בכלל קשר.

שהוריד את הרצועה מאצבעותיו, תחבה תחת כריכות היד, עד אחר שהוריד את התש"ר¹².

- י. היה מניח את כף יד ימין¹³ על המזוזה, ולא נישק לא את המזוזה ולא את ידו¹⁴.
- יא. לא החליף מזוזות כשנסע לפוש בדירת בן תורה מובהק, הנוהג כמנהג אשכנז¹⁵.

¹² כלומר שגם אז צריכים הכריכות להיות קשורים, וכן הדריך לבניו שליט"א בהגיעם לכלל מצוות, שיזהרו לעולם לתחוב קצה הרצועה תחת הכריכות, כדי שיחשבו התפילין כקשורים. וראה בספר דעת נוטה (תשו' ד"ש ובהערה מס' 435) שכתב דבעינן שתהיה תחיבה המתקיימת, בכדי שתוכל ליחשב בכלל קשירה.

¹³ הערת הגר"י מקלב שליט"א: אף שהמנהג להניח יד ימין, שמעתי מרבינו שכשיוצא מחדרו והמזוזה קבועה לשמאלו, מניח יד שמאל על המזוזה לפי שהיא קרובה יותר. אך שמעתי מגיסי הגאון רבי יצחק שאול שליט"א, שלמעשה היה מתאמץ גם בכה"ג להניח יד ימין.

¹⁴ מששאלוהו על כך, ענה שהמקור ליתן יד על המזוזה, הוא ממש"כ בגמ' (ע"ז יא). חזא מזוזתא דמנחא אפיתחא, אותיב ידיה עלה, ולא נכתב שם שנישק את המזוזה. וגם הרמב"ם הטור והשו"ע לא כתבו לנשק את המזוזה. ומה שכתב הגרעק"א (קמא סי' נ"ח) שאין מקור לדבר, ביאר רבינו שהגרעק"א סבר שאין להוכיח מדברי הגמ' הנ"ל, שיתכן שעשה כן אונקלוס בשביל לעוררם כדי שישאלוהו על ענינה של המזוזה.

וראה ברמ"א (יו"ד רפ"ה ב') כשיוצא אדם מביתו וכשיכנס לביתו יניח ידיו על המזוזה. ואמר רבינו שהחזון אי"ש היה מסתכל על המזוזה בצאתו ובבואו, לפי שלא היה לו כח להגביה ידו ולהניחה על המזוזה, ולפי שענין הנחת יד כדי לזכור מה כתוב בה, הביט בעיניו על המזוזה כדי להיזכר מה כתוב בה, וכמו שמצינו בגמ' (מנחות מ"ג ב') ראה מביאה לידי זכירה, [ע"י בלשון הרמב"ם (תפילין ומזוזה ו' י"ג) וכל עת שיכנס ויצא יפגע ביחוד שמו של הקב"ה, ויזכור אהבתו וייעור משנתו ושגיתו בהבלי הזמן, וידע שאין שם דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם, ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים].

ואף שהביאו הפוסקים (א"ר ופמ"ג סי' רס"ז) דברי השל"ה ששמע שהיו מנשקים את המזוזה, וכ"כ בחיי אדם (כלל ט"ו סי"א) כשיצא אדם מפתח ביתו ינשק המזוזה. היינו שמנשק את המזוזה עצמה, אבל שמניח ידו על המזוזה וחוזר ומנשק את ידו זה לא נאמר בדבריהם.

מיהו בגליון ברכי יוסף שע"ג השו"ע (יו"ד רפ"ה) הביא בשם האריז"ל שיניח אצבעו הנקראת אמה על אותיות ש-ק-י שבגב המזוזה, וינשקנה. ולכא' כוונתו שינשק את אצבעו. וראה בקיצור של"ה (דיני ספר תורה דף קלו) שכתב, אבל אותן שאי אפשר לנשק הספר תורה בפיהן, מכל מקום אם יכולים יגע בה היד, וינשק אחר כך היד. וראה מש"כ בספר דעת נוטה במקור המנהג לנשק את המזוזה, והובא שם שהשיב רבינו לשואל, שמנהג העולם לנשק היד, ויש להם על מי לסמוך.

¹⁵ ואף שידוע שהחזו"א החליף מזוזות הדירה שהתארך בה בצפת, [ראה באורחות רבינו ח"ה מזוזה אות כ"ג]. וכ"כ רבינו בתשו' (מובא בספר דעת נוטה מזוזה תשו' שמ"א), שיש ליתן מזוזה במקום ששוכר לנופש, ואינו נפטר מזה כדן פונדקי. אמנם כשהתארך רבינו אצל בן תורה מובהק, סמך על חזקת כשרות הבעה"ב ולא החליף את

יב. לשוכר שרצה לקבוע מזוזה מהודרת, נתן עצה שיתנה עם המשכיר מתחילה שאם ישאיר המזוזות אצלו ישלם לו עליהם, ואם כדי לחסוך בתשלום המזוזות יחליף המשכיר בחזרה את המזוזות, אין זה מענינו של השוכר. והעיקר שלא יאמר לו להחליף¹⁶.

יג. פעם דילג לפני התפילה את הברייטא דקטורת, וכשנשאל על כך, אמר שבאותו בוקר למד בחובות הלימוד שלו את הברייטא (כריתות ו' א') וכבר יצא בזה¹⁷.

המזוזות, ואפי' לא שאל לו עליהם כלל, [אלא שבעל האכסניא סיפר לי, שמעצמו נודדו טרם כניסת רבינו לביתו, לבדוק את המזוזות שיהיו בהידור רב ובלא פקפוק כלל].

אלא שיל"ע איך נהג רבינו כשהתארח שנה א' בדירתו של הרב רפאל דוד דרשן ז"ל, שכנאה מזוזותיו היו כתובות בכתב וועליש כמנהג הספרדים. ושאלתי לבנו של רבינו **הגאון רבי אברהם ישעי' שליט"א**, ואמר לי שבזכרוננו שפעם אחת אביו החליף את המזוזות, ואינו זוכר באיזה פעם זה היה. ולדברינו הנ"ל נראה שאכן כשהתארח בבית הרב דרשן החליף את המזוזות.

ומצאתי שבאופן זה ממש נשאל רבינו (דעת נוטה מזוזה תש"י שכ"א) האם הנוהג כמנהג בני אשכנז בכתב ב"י, חייב להחליף מזוזותיו כששוכר דירה מהנוהג בכתב וועליש, או שיכול להקל מלהחליף כיון ששוכר אינו חייב במזוזה אלא מדרבנן. וענה רבינו שראוי להחליף. [וראה שם בהערה שהביאו מספר שבות יצחק על מזוזה, שמביא ממרן הגריש"א זצ"ל שהקל בזה מהטעם הנ"ל].

¹⁶ אמר לי, שפעם הציע לפני אביו מרן הקה"י עצה אחרת, שיאמר השוכר למשכיר שהוא משאילה לו רק לזמן שהוא דר בביתו, וכיון שכך לאחר שיצא מביתו, כבר לא יוכל המשכיר לצאת ידי חובה במזוזה זו שהרי היא מזוזה גזולה, וכיון שבלא"ה אין יוצאים בה ממילא יוכל להורידה בשופי. ולא הסכים עם זה אביו, משום שהוא ענין של חשש סכנה, כמבואר בגמ' (ב"מ ק"ב א') ומעשה באחד שנטלה בידו ויצא וקבר אשתו ושני בניו. וחמירא סכנתא.

וא' הציע לפני רבינו, שישכיר את הבית לגוי ליום א', ובאותו יום יוריד את המזוזות, כדין המוכר ביתו לגוי שיכול להוריד את המזוזות [כמבואר בשו"ע (יו"ד רצ"א, ב')], ולא הסכים רבינו לעצה זו לפי שיש בה הערמה. ועוד הורה רבינו שגם באופן שהבית נשאר הפקר, אין להוריד את המזוזות. [שאלת רב].

הוספת הגר"י מקלב שליט"א: עי' ארחות רבינו (מזוזה אות מ"ד) שרבינו היה משאיל מזוזות לילדיו כשהיו דרים בדירות שכורות, וכשיצאו מהדירה התיר להם להוריד מאחר שצריכים להחזירם לו. אבל אביו הקה"י נטה להחמיר גם בזה. ובתש"ו השיב רבינו, דלכאוי' יכול ליטול בכה"ג, וצע"ק. ועי' בספר דעת נוטה (מזוזה, תש"ו תרס"ו תרס"ז) [ונכתב בהערה שם, דכשקובע מזוזות אחרות דיש דעות בזה, יש לצרף להקל].

¹⁷ כן הביא בספר אלא ד' אמות. וכעין זה שמעתי **מרבי מרדכי אריאל שליט"א**, שפעם א' ביום שקראו בתהילים שקודם התפילה מזמור ל', אמר לו רבינו לאחר מכן, כעת אפשר להתחיל את התפילה מברוך שאמר, שמזמור שיר חנוכת הבית כבר אמרנו עתה בתהילים. ומ"מ יתכן שאמר כן בדרך צחות.

- יד. קיים המנהג לתת צדקה באמירת ויברך דוד¹⁸, שבדר"כ אין העני מצוי, ע"י שייחוד מראש מטבע לצדקה¹⁹, והתנה שכל פעם שיגיע ל"ואתה מושל בכל", יחולו שתי פרוטות מהמטבע צדקה לעני, ואח"כ יחול צדקה על פרוטה נוספת במטבע²⁰.
- טו. והוסיף תנאי, שאם מותר לעשות כן שיחול בשבת, עושה כן, ואם לאו לא²¹.

ולכאוי יש בדבר חידוש, שלא נאמר שחייב מצד נדרי מצוה בשניהם, זה מצד סדר חובותיו וזה מצד הנהגת סדר התפילה, [נכעין מה שאחז"ל (הגיגה ח' א') שדבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין]. וראה להלן (אות כ') לענין אמירת שיר המעלות שקודם ברכת המזון. והעיר הגר"מ ברום שליט"א, שבדאי שבלא"ה כל חובותיו של רבינו שהיה לומד מידי יום, היו באופן שאמר על כך מתחילה "בלי נדרי", ולכך לא נחשב כדבר שבחובה.

והעיר הר"ב כהן שליט"א: שכמדומה שהחייב הוא ללמוד מידי יום ענין הקטורת, כדי שיעלה לו כאילו הקטיר, ובדאי שגם המגיע לזה בדרך סדר לימודו, נחשב לו כאילו הקטיר, וממילא אין צריך לומר פעם נוספת, [ואדרבא אם יקרא פעמיים ויכוין שיחשב כאילו הקטיר, יש לחוש לענין בל תוסיף, מעין מש"כ המג"א (הובא במשנ"ב א' י"ח) שלא לומר כאילו הקרבת חטאת, שחטאת אינה באה בנדבה].

אמנם שמעתי שמסופר על הבית הלוי שענה למי ששאלו אם בקריאת ספר התהילים שקורא בשבת, נפטר מלומר ברכי נפשי אחרי מנחה, והשיבו שאין הדבר פוטר. וכן העירו מבאי בית רבינו שלפעמים כשהיה נפגש עם החובות היה אומר פעמיים.

¹⁸ כמו שהביא המשנ"ב (נ"א, י"ט) שהאר"י ז"ל היה נותן צדקה כשאמר "ואתה מושל בכל". וכן הביא עוד (נ"ב, ל"ה) שבאיזה קהלות קדושות ניתקן המנהג ליתן צדקה כשמגיע להפסוק והעושר וכו' ואתה מושל בכל.

¹⁹ ובנו הגרא"ש שליט"א אמר לי שהיה נותן לעני מראש, ומתנה עמו כנ"ל, והיה נוהג לעשות כן מידי ראש חודש עבור כל החודש. וכן הדריכו רבינו לפני חתונתו להרגיל עצמו בכך. ולפעמים [נכראה כשלא היה עני מצוי לפניו] היה מניח מראש את המטבע הגדולה בקופת בית הכנסת.

ואפשר שהקדים בדווקא ליתן לעני ולא החזיק המטבע אצלו, כדי שלא יעמוד בחשש בל תאחר כיון דקיימי עניים, שאף שבשו"ע (ור"ד רנ"ז, ג') כתוב שכשמפרש מתחילה שמפריש על דעת שיתן על יד על יד, מועיל התנאי שלא יעבור בבל תאחר, מיהו הטור שם הביא בזה מחלוקת ראשונים. [עוד יתכן שכשהיה מייחד מטבע היה מתנה שלא יחול שם צדקה עד שיבא ליד עני, כמו שמביא רבינו בדרך אמונה (מתני"ע ח', ח') שכך יעץ החזו"א לעשות כדי שלא לעבור בבל תאחר. ומ"מ יהיה בזה חידוש גדול שבכה"ג יקיים את הענין ליתן צדקה, שהרי עדיין לא חל על זה שם צדקה. ולכן העדיף ליתנו לעני קודם].

²⁰ כמו שכתב הבאר היטב (נ"א, ז') לתת ב' פרוטות לגבאי וא' לקופה, והוזכר בכמה מן הפוסקים. ועיי' בספר כף החיים (אור"ח נ"א, מ"ד) ובספר בן איש חי (שנה א' פר' ויגש) שכתב כיו"ב, ושהוא ע"פ הסוד.

²¹ לפי שהגרע"א (שו"ת קמא סי' קנ"ט) נסתפק בדבר, וצידד שאין לעשות מעשה קנין לפני שבת כדי שיחול בשבת, אף שבשבת אינו עושה שום מעשה בידיים, אולם החזו"א הכריע שמותר לעשות כן, [עיי' שו"ת הלכות (ש"י, י"ב) בשם החזו"א (דמאי ט', י"ב), ועיי' עוד בקה"י (נדרים סי' כ"ו)].

טז. נשאל אם הנותן צדקה כדי שיבריא, יתפלל ע"ז בפירוש בשעת קיום המצוה, או שיתן בסתם ויכוין בלבד ע"ז. ומיד הראה מקור שטוב והגון לבקש בתפילה בכל מעשה מצוה.²²

יז. היה לובש גארטעל מיוחד לתפילה²³, ונותנו תחת המלבוש העליון²⁴. ובשבת היה חוגר הגארטעל מעל הבגד העליון²⁵. [אביו בעל הקה"י היה חוגר תמיד מעל הבגד].

ולפי המסופר בתחילה התנה רבינו בסתם, ולא חישב את דעת הגרעק"א בתנאו, והתנה שיהא כן בכל יום ויום כשאומר פסוק "ואתה מושל בכל", והעירו לו מדברי הגרעק"א שאוסר בכה"ג לעשות בחול שיחול הקנין בשבת, ומאז פסק לומר בשבת פסוק זה של ואתה מושל בכל, עד שנשלם שיעורו של אותו מטבע. ולאחר מכן החל להוסיף בתנאו שאם ההלכה כדעת רעק"א לא תחול הצדקה על המטבע בשבת.

²² המקור לכך הוא מדברי התוספתא (מע"ש ה', י"ד) "כל העוסקין במצות, פיהם פתוח בתפלה לפני המקום, שנא' (איוב כב) ותגזר אומר ויקם לך וגו'".

²³ כן היה מנהגו של החזון איש לחגור אזור בשעת התפילה, כפי שמובא בדינים והנהגות (ד', ב'). והעיד הגאון רבי מאיר גריינימן שליט"א שהחזון איש היה חוגר את הגארטל לפני התפילה, ובודאי שלא באמצע ברכות ק"ש. וכן רבינו היה חוגר הגארטל לפני התפילה, ובימות החול היה יורד כך מביתו לבית הכנסת, ובשבת היה הגארטל מונח בבית הכנסת מבעוד יום, שלא יבוא לידי טלטול.

²⁴ לפי שמצא סמך בגמ' שכך הוא דרך לבישת האזור, שאמרו בגמ' (מו"ק י"ד א') שכל שאין לו אלא חלוק אחד מותר לכבסו במועד, וליכא למיחש שיאמרו לכולם אסור ולזה מותר, לפי שאזור מוכיח עליו, וביאר רבינו הכוונה ע"פ מה שפירש"י שם, שכשהוא לבוש בכל בגדיו אזורו חגור ע"ג הבגד הפנימי והמעיל מכסה את האזור, וכיון שאין לו אלא חלוק אחד, נאלץ ליתן אזורו ע"ג בגדו מבחוץ, ועל ידי זה מוכח לרואים שאין לו אלא חלוק אחד. ולדרכינו למדנו שצורת הלבשה היא שהאזור נמצא תחת הבגד העליון.

הערת הגרמ"מ פערל שליט"א: ביאור רבינו בגמ' ע"פ פירוש רש"י, וכ"פ הערוך והראב"ד [מוזכר במכתם] ורבינו גרשם. אבל רבינו חננאל פ"י שכשמכבס החלוק ועומד ערום נותן האזור על גופו, ובפשטות הכוונה שהחלוק הוא הבגד העליון וכמש"כ רבינו חננאל (שבת ק"כ ב'), וכשלו בשו נותן את האזור עליו, ורק כשמכבס את החלוק והוא ערום, [לכאז' אינו ערום ממש, שהיה בגד תחת החלוק, וצ"ע], אז נותנו על גופו. ולפירושו יש סמך למנהג העולם ליתן האזור על הבגד העליון.

ובשחרית היה הגארטל מעל המעיל [תחת הטלית], ובמנחה ובמערב היה תחת המעיל, כלומר שתמיד היה מונח תחת המלבוש העליון. אמנם כשהיה רבינו ש"ץ לא היה לובש גארטל כלל, כדי שלא לשנות מן המנהג. ופעם אחת הביא לו א' את הגארטל במנחה בשבת כשהיה ש"ץ, כיון שחשב שרבינו שכח לחגור את הגארטל, ולא רצה רבינו לומר לו שטעה, ואח"כ אמר לבנו שיחזיר את הגארטל למקומו.

²⁵ בשחרית שהיה חוגרו מעל המעיל תחת הטלית, לא היה שינוי בין יום חול ליום השבת. ובמנחה שהיה בדרך כלל ש"ץ לא היה חוגר גארטל כלל כמשנ"ת לעיל, אמנם בתפילת מעריב של ליל שבת היה משנה מביום חול, והיה חוגר את הגארטל מעל המעיל.

יח. בהגבהת ספר התורה, היה כורע ומושיט את האצבע לכיוון הספר תורה²⁶, ולא היה מושיט את הזרת כמנהג רבים²⁷.

יט. היה נוהג ללבוש את הכובע²⁸ והחליפה²⁹ לברכת המזון על פת שחיובו מן

והטעם בזה לפי שאירע פעם ששכח להורידו אחר התפילה מע"ג המעיל, ועלה עמו לביתו כשהוא חגור בו תחת המעיל, וחשש שמא נכשל בטלטול שלא כדון, שכיון שלובש בלא"ה חגורה מעל מכנסיו נמצא שהיו עליו שני חגורות זה ע"ג זה, וכיון שאין צורך בשני חגורות במקום אחד, יש בזה שאלה של הוצאה, [עי' שו"ע או"ח ש"א, ל"ו]. אבל מאחר שחוגרו מעל המעיל, נמצא שחגורה זו משמשת לסגור את המעיל, ולכך אף אם יצא בזה לחוץ, יהיה זה דרך מלבוש ואין בו טלטול ותקלה, ולכך מאותו מקרה החל לחגור במעריב מעל גבי המעיל. [וראה בספר תולדות יעקב (עמ' ש"ה) שכן הזהיר בפירוש רבינו הקה"י מדבר כזה].

[ואף שהיה יכול להשתמש בו כשחוגרו מעל הטי"ק, שהיה אצלו מבחוץ מעל החולצה, מ"מ אפשר שכן היה ניכר לו טפי שהיה רואהו. ועי' בספר דרך חכמה (כלי המקדש ח' ד' ביאורה"ל ד"ה או שסילקו) הביא מנהג הגר"ח מברסק לחשוש שע"י האבנט שעל גבי טליתו הרי הוא כמיגז גיז, (ויש שרצו לומר שהכוונה שחשש לתחוב את ציציותיו לתוך האבנט, כדרך שכתב המשנ"ב (כ"א י"ח), ואינו מוכרע). והביא רבינו שהחזו"א לא הסכים לזה].

²⁶ הכריעה שכרע היא כמבואר בפירוש בשו"ע (או"ח קל"ד, ב') ומקורו במסכת סופרים. והושטת האצבע לכיוון יריעות ספר התורה, ביאר רבינו שהטעם לכך הוא לפי שאומרים "וזאת" התורה וכו', ומצינו כמה פעמים שדרשו חז"ל על לשון זה שהכוונה שהראהו באצבע (עי' בגמ' תענית ל"א א' ועוד טובא), ועל דרך מש"כ רש"י (מנחות כ"ט א') בזה"ל, "וכתיב וזה, אלמא הראהו באצבע". ואמר שמקורו אולי בספר תניא הקדמון. וכעת ל"מ שם וצל"ע עוד. וראה בספר הנפלא דרך ישרה (מנהגי הגר"ש דבליצקי זצ"ל עמ' ת"ס) מש"כ בענין זה.

²⁷ כשנשאל על כך השיב שאין מקור בגמ' ברמב"ם ובשו"ע להצביע כלל, אלא שהדבר נלקח מדברי הגר"ח פלאגי בספרו כף החיים (ג', ו'), ושם כתב להראות עם האצבע, ולא נכתב עם הזרת. אמנם העירו שבילקוט מעם לועז (פרי' כי תבא) כתב שנהגו להצביע בזרת לעבר הכתב ולנשקה. [מיהו העירו שזה מאוסף הלכות שקיבץ המלקט, ולא מהמחבר הקדמון רבי יעקב כולי זצ"ל].

²⁸ וכן היה נוהג אביו בעל הקה"י. אמנם החזון איש לפעמים היה מברך ברכת המזון בלא כובע, ואמר הקה"י שאין ללמוד היתר לכך מהנהגתו, לפי שהיה חלש ותש כח, עד שלא היה בכוחו להחזיק את משא הכובע, ועל כן היה מברך ללא כובע לראשו. [ראה בספר תולדות יעקב עמ' ש"ב].

²⁹ העיד בנו הגר"א ש שליט"א שבדרך כלל היה לובש את החליפה על צווארו מבלי להכניס את ידיו לשרוולים, שסבר שדי בכך לכבוד הברכה, וזה נחשב כמי שלבוש בה.

ואמר רבינו ששאל את החזו"א אם מותר להתפלל כשלבוש במעיל בלי שיכניס את הידים לשרוולים, וענה לו מרן: אני מתפלל כך. וכן מובא בארחות רבינו (ח"א עמ' קל"ח), ועי"ש גם לגבי הוצאה בשבת, וכן מובא בדינים והנהגות (יד, ט) שהחזו"א היה יוצא בשבת במעיל המונח על כתפיו, בלא שידיו בתוך השרוולים, [נדלא כמש"כ בחוט שני (שבת ח"ד עמ' קל"ג) שהחזו"א לא הכריע בזה].

התורה³⁰. וכובע לחוד לברכת מעין ג', שחיובו ספק מן התורה או מדרבנן³¹.

כ. פעם שכח לומר שיר המעלות לפני ברכת המזון, ואמר לאחר ברכת המזון³².

כא. לפני תפילת שמונה עשרה של מנחה, היה רגיל לומר כי שם ה' אקרא³³, אבל בתקופה מסוימת עשה התרת נדרים על מנהג זה. כיון שאירע שטעה ואמר כי שם ה' אקרא במעריב או בשחרית ושם אסור להפסיק. וכיון שהחזו"א לא היה אומר פסוק זה³⁴, לכן העדיף גם הוא להפסיק.

³⁰ במשנ"ב (קפ"ג, י"א) הביא דברי המג"א בשם הב"ח, שירא שמים ישים הכובע על ראשו, ויש שנוהגין ג"כ להתעטף בבגד העליון, דכל זה הוא בכלל עיטוף הנאמר בגמ' (ברכות נ"א א') אצל כוס של ברכה. וכן נהגו כיום בישראל שמשמין הכובע על ראשיהם אפילו כשהוא מברך ביחיד בלי כוס. ע"כ.

ואף שנראה בגמ' שענין התעטפות בבגד העליון, הוא מדין עיטוף הנאמר על הכוס, וממילא כשמברך ביחיד בלי כוס אי"צ בגד עליון, אלא כובע לחוד. מ"מ כתבו כמה מהאחרונים שלכבוד הברכה ראוי לזהר ללבוש גם בגד העליון בשעת ברכת המזון, ולא רק לשים הכובע שעל ראשו. וכך הורה רבינו.

³¹ כנראה ממנהג רבינו בזה, שענין חבישת כובע הוא בשביל כבוד הברכה דאורייתא, ובלבשת בגד עליון צידד שאינו משום הכוס לחוד, אלא גם משום כבוד הברכה דאורייתא. וכיון שנחלקו הראשונים אם ברכה מעין ג' מן התורה או לא, חבש את הכובע לראשו דשמה היא מה"ת, אבל לא לבש בגד העליון דהוי כמו תרי ספיקי, שמא לבישתו בשביל הכוס לחוד, ואף אם הוא בשביל כבוד הברכה, שמא ברכת מעין ג' מדרבנן לחוד.

אמנם בחיי אדם (כלל נ" סעי' כ"ה) כתב וז"ל, כיון די"א דברכה אחת מעין שלש היא דאורייתא, לכן ראוי להחמיר בה בכל החומרות שנוהג בבהמ"ז וכו'. עכ"ל.

³² והסביר טעמו, כיון שזה מנהג טוב מצד עצמו לומר מזמור זה אף ללא ברכת המזון, חושש שמא הוי בכלל מנהג של מצוה דהוי בכלל נדר, וממילא כיון שלא אמרו קודם עליו לאומרו גם שלא בקשר לברכת המזון.

³³ כמו שהביא הטור בסוף סי' קי"א שאם ירצה לומר פסוק זה יאמר.

³⁴ כן מובא גם בספר דינים והנהגות (ח, ב), [אמנם בהוצאה מאוחרת השמיטו דבר זה, כיון שהטור הזכיר ענין זה]. וכיון שגם הטור לא חייב לאומרו, אלא כתב שאם ירצה יכול לאומרו, מחמת התקלה העדיף להפסיק מלאומרו. [וראה בשו"ת מהרש"ל (סי' ס"ד ד"ה קודם התחלת) ובספר יוסף אומץ (סי' מ"ג), שכתבו שלא לאומרו].

אמנם הגאון רבי עזריאל אוערבאך שליט"א נקט שטעמו של החזו"א שלא היה אומר כי שם ד' אקרא, כי הטעם שיש לאומרו הוא בכדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת, ולכך כשאמר אשרי לפני מנחה או מוסף לא הוצרך לומר פסוק זה, שהרי בלא"ה הוא כבר עומד בתפילה מתוך ד"ת. וצ"ע.

[בהקדמת לב אליהו, העיד א' מתלמידי הגר"א לופייאן ז"ל שלא אמר כי שם ד' אקרא, מחמת קושי הכוונה, והמשיך זאת למה שראה שבן השוחט שחט עם סכין קצרה, וכשתמה בפניו על כך למה לא ישחט בסכין ארוכה, השיבו, שהחלק הארוך שאינו נמצא בסכין קצרה, בודאי שאין בו פגימה, כך מה שאינו אומר בתפילה, בודאי אין בו חסרון כוונה].

כב. בסוף שמונה עשרה אמר הפסוקים של שלשת שמותיו³⁵. וסבר שמי שיש לו כמה שמות, יש לו לומר גם פסוק כנגד צירוף כל השמות יחד, כלומר פסוק המתחיל באות ראשונה של השם הראשון ומסיים באות האחרונה של השם האחרון³⁶.

³⁵ כן הביאו הפוסקים בשם ספר קיצור של"ה (אי"ר קכ"ב, ג'. ערוה"ש קכ"ב, ח', קצור שו"ע י"ח, ט"ו). והזכירו גם החפץ חיים בספרו שמירת הלשון (ח"ב פרק ח' בהגה"ה) ע"ש. וצינו להג"ה שבדברי רש"י (מכ"ה ו', ט"ו) עה"פ קול ה' לעיר יקרא, ותושיה יראה שמך, שהאומר בכל יום פסוק שמתחיל ומסיים בשמו, התורה מצילתו מגיהנם.

³⁶ היינו ע"פ דעת החזו"א הסובר שאדם שיש לו כמה שמות, הרי זה נחשב כמו שם אחד ארוך. וראה מה שהביא רבינו ברשימות שבסוף ספר טעמא דקרא. [נדון נפק"מ בזה לענין כתיבת הגט וכיו"ב, שכל שמותיו של האדם צריכים ליכתב בשורה אחת, שאם יכתוב שם אחד בשורה עליונה והשני בשורה שמתחתיו, הרי זה כאילו נכתב חצי השם בשורה אחת וחציו בשורה השניה].

ואמר רבינו שבתנ"ך ובגמ' לא מצינו שני שמות לאדם אחד, אף שלפעמים נוסף כינוי לשמו, [ותובל קין הוי שם אחד. וכן בת שבע הוי שם אחד, וכבר הוכיחו כן הגר"א והנוב"י מדברי רש"י (סנהדרין כ"ב א'). וכן השם רוממתי עזר (דה"י א' כ"ה, ל"א) הוי שם אחד כמו אבא שאול. ואבי עד שר שלום ע"י בפי הרד"ק (ישעי' ט"ו ה') ועוד, ולפי המלבי"ם (שם) כל התוארים הללו מכוונים כלפי הקב"ה, וקראו רק שר שלום, ע"ש שירבה השלום בזמנו, ואז שר הוא כתואר ולא שם].

ובראשונים מצינו בתוס' (כתובות צ"ח ב', יומא מ"ו ב') שם ר' יעקב ישראל, [ואפשר שהוא ככינוי, ע"ש לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל, ואמרו בגמ' (ברכות י"ג א') דהדר אהדריה קרא]. ואירע במי שקרא לבנו יעקב ישראל, ושוב נזכר שכבר יש לו בן בשם ישראל מאיר, ואמר רבינו שמעיקר הדין מותר לקרוא אותו שם לשני בניו, כמבואר בתוס' (ב"ב ז' ב' ד"ה מר), ומ"מ בכה"ג בלא"ה לפי החזו"א הוי שני שמות, ולכן יכול להשאיר כך. (דר"ש ב' ש"י"ד).

ומרן הגר"א זצ"ל שטיינמן זצ"ל אמר שהחזו"א הביא סיוע לכך שתוספת שם נעשה שם חדש, ממה שמצינו בסוף פרשת מטות (במדבר ל"ב, מ"ב) שנאמר אצל נבח ויקרא לה נבח בשמו, ואילו אצל יאיר נאמר (שם, מ"א) ויקרא אתהן חות יאיר, ולא נאמר בשמו, שלפי שהוסיף תיבת חות מעתה אינה נחשבת כשמו, אלא זהו שם חדש.

ומה שמצינו שליתרו היה שבע שמות ועוד כיו"ב. יתכן ששם אחד היה עיקר שמו והשאר הוו ככינויין, כמו שמצינו בגמ' (ר"ה ג' א') הוא סיחון הוא ערד הוא כנען, סיחון שדומה לסייח שבמדבר כנען על שם מלכותו, ומה שמו ערד שמו. ועוד איתא בגמ' (שבת פ"ט ב') חמשה שמות יש לו למדבר סיני וכו' ומה שמו חורב שמו. גם יתכן שלא השתמש בבת אחת עם כמה שמות, אלא כל פעם היה משתמש בשם אחר ובשם אחד בלבד.

והעירו למובא בספר "בצילו חמדתי", מעשה שנשאל הגאון **מטשעבין זצ"ל** בענין קריאת שם לבנו השני, כי הבן הראשון נקרא על צד האם, ואשתו רוצה לקרוא גם הבן השני על צד האם, והבעל רוצה לקרוא על צד האב. והציע לבעל לקרוא שמו כשניהם, ואינו נחשב כשם חדש לגמרי, דאיתא בתוספתא (קדושין פ"ג ה"א) התקדשי לי על מנת שאני יוסף, ונמצא יוסף ושמעון מקודשת. הרי לך ששם יוסף במקומו עומד, ואין מעכב מה שנקרא גם שמעון.

וראה ברשימות הנ"ל שבטעמא דקרא, שעמד בזה רבינו וציין לשו"ע (אהע"ז קכ"ט, ל"ב) ששם נכתב דין זה של התוספתא הנ"ל.

כג. היה אומר פסוקים אלו אחרי יהיו לרצון³⁷. אבל את הבקשות היה אומר אחרי אלקי נצור קודם יהיו לרצון³⁸.

כד. אמר בשם החזון איש שכשהש"ץ מסיים את הברכה בקול, אין כבוד הברכה שיאמר רק מברוך אתה וכו', אלא יאמר בקול גם את הקטע שלפני סוף הברכה³⁹.

כה. על שתיית רביעית בבת אחת מברכין ברכה אחרונה. וכתב בשער הציון (סי' ר' אות י"א) שכיון שמידת דרך ארץ שלא לשתות רביעית בבת אחת, אינו הפסק אם שתה בשני פעמים. ורבינו כתב בשונה הלכות (שם סעי' ט') אם שותה יין, כלומר

³⁷ והיינו כפי מנהגו של רבינו לומר יהיו לרצון רק אחר "אלקי נצור" כדעת הגר"א. אבל האומרים יהיו לרצון גם קודם אלוקי נצור, נמצא שכבר סיימו תפילתם באומרם יהיו לרצון אמרי פי, ולכך יכולים לומר את הפסוקים הללו לפני יהיו לרצון השני, וראה במשנ"ב (קכ"ב, ה') וצ"ע.

כי הפוסקים הנ"ל כתבו שיש לומר פסוקים אלו לפני יהיו לרצון, ורבינו חידש לומר זאת אחרי יהיו לרצון, כיון שהבין שהפוסקים הנ"ל סוברים שאומרים כבר יהיו לרצון קודם אלקי נצור, וממילא מי שאומר כן בודאי שיוכל לומר פסוקים אלו קודם יהיו לרצון השני. וכ"כ בפירוש בקיצור שולחן ערוך הנ"ל.

ומ"מ אמר רבינו שמי שרגיל באמירת פסוקים אלו, נחשב כרגיל לומר תחנונים (ראה שו"ע או"ח תכ"ב, א') שעדיין לא סיים תפילתו, ואפילו שאומרם לאחר אמירת "יהיו לרצון אמרי פי".

³⁸ שאמירת יהיו לרצון אמרי פי, הוא תפילה באחרונה על כך שיתקבלו כל תפילותיו ובקשותיו, ולכך הדין נותן להקדים את בקשת הבקשות לפני "יהיו לרצון".

הנה הקה"י בספרו חיי עולם (ח"א פרק כ"ח) כתב להתפלל תפילה קצרה בתר צלותיה, אחר אמירת פסוק יהיו לרצון. וכתב הגר"י טשזר שליט"א (אגרת הרמב"ן מילואים ט') בשם רבינו שעדיף לבקש קודם יהיו לרצון, ועיקר כוונת החיי עולם שלא יבקש בתוך התפילה רק אחר התפילה, עיי"ש.

וראה לשון הנצי"ב (הרחב דבר לבראשית י"ח, כ"ג) "והודיע הכתוב... ואברהם עודנו עומד לפני ד', ללמדנו שאין לאדם להתפלל על איזה דבר, רק בתוך תפילה הקבועה, שאז הוא עת רצון".

³⁹ והיה מעשה זה עם הגאון רבי מאיר גריינימן שליט"א כשעבר לפני העמוד בבית מדרשו של החזון איש. ואמר לי שלא ביאר לו החזון איש טעם לדבריו הללו, ואפשר שטעמו היה כדי להכין את הציבור להקשיב לברכה קודם אמירת האמן, או שכן הוא דרך העולם ואין לשנותו, עכ"ד.

ואמר רבינו שמצא לזה סמך בתו"י (יומא ע' א' ד"ה ובעשור) וז"ל, מתוך כך נהוג הש"צ לקרות את שמע בלחש, וכן הפסוקים של ברוך ה' לעולם וכו', אבל כי פדה ה' את יעקב וגו' וכן לעושה אורים גדולים ביוצר אור אומר בקול רם, לפי שנתקנו שם לצורך החתימה מעין פתיחה. עכ"ל. הרי שכך נהגו שהש"צ אומר את סיום חתימת הברכה בקול רם. [ויל"ע שם היטב בהבנת דבריו].

שרק ביי⁴⁰ יש מידת דרך ארץ להפסיק, ולא בשאר משקים⁴¹, וממילא א"א לברך ברכה אחרונה על שאר משקים, רק כששתה מהם רביעית בלי הפסק.

כו. הרבה פעמים כשאכלו על שולחנו שבעה בני אדם, ביקש שיקראו לעוד שלושה שיאכלו ירק וכדו', כדי שיצטרפו איתם לזימון בעשרה בהזכרת השם⁴².

כז. הלך ד' אמות גם אחרי שתייה⁴³.

⁴⁰ כנראה סמך בזה על לשון הגמ' (פסחים פ"ו ב') שמדבר בהאי מילתא בין, שהרי אמר להו, לא אמרי בכוסך קטן וייןך מתוק.

⁴¹ והוסיף בע"פ שנראה שכן הוא בכל משקה חשוב, כגון חלב ומיץ פירות טבעי. [וא' העיד שאמר לו שמסתפק על משקה קולה, אם הוא כמים לענין זה או לא].

וכך היה מנהגו לענין שתיית תה, שכיון שהדרך לשתותו מעט מעט מחמת חומו, ממילא אין זה נחשב להפסק, והיה מברך ברכה אחרונה אחריו, [וכמוכן שצריך שתהיה שתיית רביעית בכדי אכילת פרס!]. והיה אומר בביתו שכך אמא אמרה בשם סבא הגרי"ש אלישיב על שתיית קפה ותה.

ופעמים כשנשאל על כך היה אומר שכך אמר החזו"א. [והעיר הגאון רבי מאיר גריינמן שליט"א שהחזון איש עצמו לא נזקק לזה למעשה, כיון שלא שתה תה בשיעור רביעית, ורק היה שותה מעט חמין פחות מרביעית, וממילא בלא"ה לא היה מברך לאחריו], אמנם אביו מרן הקה"י לא היה נוהג כן, אלא היה מקפיד לשתות רביעית בבת אחת גם בתה, ואז היה מברך בנ"ר. [ומש"כ אחרת בארחות רבינו הוא טעות].

וראה בבאר היטב (רי"ד, י"ב). ובשערי תשובה (שם) הביא שדעת הרבה פוסקים דגם שתיה שיעורה בכדי אכילת פרס, וגם די"ל שכיון שזה דרך שתיית אינו נחשב הפסק, עיי"ש.

⁴² ולפעמים היו יורדים אף למטה לבית הכנסת לחפש לצרף עוד אדם, [ומסתבר שהיה באופן שלא נתבטל מלימוד התורה מי שקראו לו להצטרף]. ומקור הדבר בשו"ע (קצג, א) ש"מצוה לחזור אחר עשרה", וכתב המשנ"ב (שם, יב) בשם האחרונים שאפילו אם הם שבעה, מצוה לחזור אחר עוד שלשה. וראה עוד במשנ"ב (שם, ז) שאפילו שנים שאכלו מצוה לחזור אחר שלישי כדי שיזמנו.

⁴³ ודבר זה נתגלה, לפי שהיה צריך לשתות כמה פעמים ביום לצורך בריאותו, ופעם שכחו להביא לו את השתיה עד שנשכב על מיטתו, וכשהביאו לו נתיישב על מיטתו שתה ובירך ברכה אחרונה, ואח"כ קם ממיטתו והתחיל לילך, ולשאלת משמשו מה הוא צריך, ענה לו שהוא צריך לילך ד' אמות אחרי שתיה, כמבואר בדברי הגמ' (שבת מא.) אכל ולא הלך ארבע אמות אכילתו מרקבת, [וראה עוד בגמ' (ב"מ ק"יג ב') ומאן דאכיל נהמא ולא מסגי ארבעה גרמיד]. ולשאלת השואל שבגמ' נאמר **אכל** ולא נאמר שתה, השיב מה הנפק"מ בין אכילה לשתיה.

אמנם מצינו לאחר מכן בספרו של רבינו קרית מלך (הלי' דעות פ"ד ה"ג) שציין בענין זה לספר חופת אליהו רבה שכתב בפירוש אכל ושתה, וכנראה שמשום כך הלך ד' אמות אחרי שתייתו.

כח. תפילת מנחה היה מתפלל בזמן מנחה גדולה⁴⁴.

כט. אמנם לא התפלל מיד בזמן שאפשר להתפלל רק בשעה קבועה 12.30 כהנהגת החזו"א⁴⁵. אבל העידו שאם היה לו סיבה (ברית וכדו') היה מתפלל (בבית שני) יותר מוקדם.

ל. קריאת שמע שעל המיטה בדרך כלל לא אמר על מיטתו⁴⁶, אלא במקום שישב

⁴⁴ וביאר שכיון שלא נקטינן להלכה כדעת הסוברים שיש להדר על זמן מנחה קטנה. ממילא מדין זריזין מקדימין למצוות, ראוי לנו להתפלל מנחה גדולה. ועוד נשמע ממנו, שעדיף להדר שלא לאכול סעודה קטנה לפני תפילת מנחה גדולה, מלהדר ולהתפלל מנחה קטנה, וכיון שמנהגנו לאכול "סעודה" בצהרים, יש לנו להחמיר ולהתפלל קודם. וכיו"ב אמר בשם החזו"א, שאף להסוברים שיש להתפלל לכתחילה מנחה קטנה, אם בא לאכול והגיע זמן המנחה, מותר לכתחילה להתפלל מנחה גדולה. [ראה תשובות והנהגות ח"ד עמ' תל"א].

[והיה רגיל לספר שפעם ביקר אצלו איזה אדמו"ר, וכשקם לילך לתפילת המנחה, אמר לו האדמו"ר אצלינו יש בטחון ואין חוששים למיתה, ולכך אנו נוהגים להתפלל מנחה קטנה. ואמר רבינו בחינד וכי לא צריך לפחד, והרי איתא בגמ' (נדרים י"א) שלא יאמר לה' חטאת, שמא ימות אחר שיאמר תיבת לה' קודם שיאמר תיבת חטאת].

וגם בימי תענית התפלל רבינו מנחה גדולה, והיו נושאים הכהנים את כפיהם, ועי' בספר קהילות יעקב (ברכות סי' כ"ט) שהעיד שבבית מדרשו של החזו"א היו נושאים כפיים במנחה גדולה של תענית, אע"פ שבספרו הניח דבר זה בצ"ע, מ"מ הסכים שכן הגון וראוי לעשות.

⁴⁵ כן מובא בדינים והנהגות (ח', א'). ובגליון בשולי הספר כתב הגאון ר"מ גריינמן שליט"א בזה"ל, שמענו שלא היה דעתו נוחה מהמתפלל לפי חשבון בכל יום ויום לפי מה שהוא. ולא ביאר טעמו לזה. ואמנם תפילת מעריב היה רבינו מתפלל מיד בתחילת הזמן, [אמנם לפני כארבעים שנה כשהיה לומד בכולל, היה מתפלל מנחה ומעריב בסוף הסדר כמו כולם].

וכפי ששמעתי מקובל שהחילוק בין מנחה למעריב הוא, שבמעריב הזמן הוא קבוע תמיד ארבעים דק' אחרי השקיעה, ולכך לא יבואו לטעות בזה. משא"כ תפילת המנחה שזמנו הוא חצי שעה זמנית אחר חצות, בזה קשה לאדם לידע תמיד כמה הוא שיעור חצי שעה זמנית, שהרי הדבר משתנה מזמן לזמן, ובחורף הוא פחות מ-30 דק' ובקיץ הוא יותר מ-30 דק', וממילא עלול האדם לבא לידי טעות. לכן קבעו את הזמן להתפלל בשעה 12:30 שכמעט תמיד הוא זמן הראוי לתפילת מנחה. [שכידוע לא היה רבינו מתאים את שעונו לשעון קיץ. וגם בזמן החזון איש היו פעמים שתיקנו שעון קיץ, ולא הזיזו החזון איש את שעונו]. ועי' בקונטרס מנהגי בית הכנסת לדרמן מש"כ בזה, וכן בספר בירור הלכה להגרי"א זילבר זצ"ל שביאר ובירר כל חשבון הדברים בקיץ ובחורף, ולדבריו שם מבואר שלפעמים יוצא שזמן תפילת המנחה ב-12:31.

⁴⁶ וכלשון הרמ"א (ר"ל"ט, א') ויקרא קריאת שמע סמוך למיטתו, וכנראה פי' רבינו הכוונה שלא יפסיק בדברים אחרים, אבל אינו בדווקא סמוך ממש למיטתו באותו חדר שישן בו. אמנם ראה בספר מקור חיים לבעל החוות יאיר, שכתב שעדיף לקרוא קריאת שמע בחדר משכבו.

ולמד או במרפסת⁴⁷. וברכת המפיל היה אומר במיטה⁴⁸. אמנם בשנותיו האחרונות היה אומר הכל בישיבה על המיטה⁴⁹.

לא. נזהר מאוד לא לישן יחידי בלילה אפילו זמן מועט, ולא סמך על שישאירו אור דולק, ואם הרבנית היתה בחתונה וכדו' היה לוקח נכד שישן עמו. והיה מעדיף שהנכד ישן איתו באותו חדר ממש⁵⁰.

⁴⁷ אולי הוא ע"פ דברי המשנ"ב (סי' רל"ט סק"ו) שיש מחמירין לכתחילה לקרותה בעמידה או בישיבה. ולפי עדות בנו הגראי"ש שליט"א בצעירותו היה אומר תמיד את סדר קריאת שמע שעל מטה בעמידה ליד ארון הספרים, ובזקנותו שלא היה לו די כח לעמוד, היה יושב על כסאו בצד ארון הספרים בשעת אמירת ק"ש שעל המיטה. וכך היה דרכו בסדר קריאת שמע שעל המיטה, [ואמר שעושה כן, לפי שכך לימדו אביו]: היה אומר תחילה, "ישראל ליה מאריה לכל מאן דצערין", [כמבואר בגמ' (מגילה כ"ח א') והובא במשנ"ב (רל"ט, ט') וראה עוד ברמב"ם (דעות ו', ט') ובקריית מלך שם].

ולאחר מכן היה קורא ג' הפרשיות, ואומר: ויהי נועם יושב בסתר, בידך אפקיד רוחי, המלאך הגואל. ג' פעמים פסוקי יברכך, הנה לא ינום, לישועתך קויתי, מימיני מיכאל. והיה אומר כל מזמור שיר למעלות אשא עיני, [ובשו"ע (או"ח רל"ט, א') כתוב שאומר ד' שומרך וגו' מעתה ועד עולם, ורבינו התחיל מתחילת המזמור].

ואחר אמירת כל הפסוקים הללו, היה אומר תפילת רבי נחוניא בן הקנה ביציאתו מבית המדרש, ומיד לאחר מכן היה אומר ברכת המפיל במיטה. [ולא אמר השכיבנו, ד' מה רבו צרי וכו'].

⁴⁸ כ"כ קיצור שו"ע (שא, ד) ויאמר ק"ש עם המזמורים קודם שהולך למטתו, וברכת המפיל יאמר כשהוא על מטתו. ועיי' בספר זה השולחן (סי' רל"ט) שדן שאין לברך המפיל בחדר אחר מצד שינוי מקום, אך בתשוה"נ (ח"א סי' קצ"ח) מצדד להקל. ועיי' בהליכות שלמה (תפילה פרק י"ג הערה כ"ד) שמיקל לברך המפיל בבהמ"ד אם יש לו הפרעה בכוונה במקום שישן בו.

וראה בספר דינים והנהגות להחזו"א, שכתב שלא להפסיק בין ברכת המפיל לשינה, ואפילו לצורך ברכת אשר יצר. [והביאו סמך לדבר, ממש"כ הביאור"ל (רל"ט, א' ד"ה סמוך) שאם מסופק שמא לא יוכל לישן, אין מברך המפיל. ומבואר בזה שגדר ברכה זו שהיא ברכה על השינה, ולא ניחא ליה לומר שהוא ברכה על מנהגו של עולם]. וראה בשאילת רב (עמ' ש"ה) שכתב רבינו שישן קצת ואח"כ יברך אשר יצר. ואף מי שאחרי שאמר ברכת המפיל נזכר שלא התפלל ולא קרא ק"ש, עליו לישן קצת. [וכנראה צריך להעמיד מי שיעירו אחרי שישן קצת, שלא יאנס בשינה].

⁴⁹ וכמו כן בזקנותו פעמים שהיה מברך ברכת המפיל בלא שם ומלכות, כשהיה חושש שמא לא ירדם. וכמו שכתב הביאור הלכה הנ"ל בהערה הקודמת.

⁵⁰ המקור מדברי הגמ' (שבת קנ"א ב') אסור לישן בבית יחידי, וכל הישן בבית יחידי אוחזתו לילית. ולא הביאורו הר"מ והשו"ע. אמנם המשנ"ב (רל"ט, ט) הביא דברי הגמ', ופירש דהיינו דווקא בלילה, ועוד ביאר המשנ"ב דבית היינו חדר. וכתב השעה"צ שאף אם יש אנשים אחרים בבית בחדרים אחרים מיקרי יחידי, אם אינו פתוח לבית. ואעפ"כ החמיר רבינו שלכתחילה יהיה בחדרו ממש, והיה הנכד ישן עמו עד שהגיעה הרבנית.

לב. בהיותו טובל מידי ערב שבת קודש במקוה שבבית אביו הקה"י (הסמוך לבית אחותו)⁵¹, היה רגיל לשתות כוס תה חם לפני כניסתו למקוה⁵².

לג. היה מכבה את האור לפני כניסתו לחדר המקוה⁵³.

⁵¹ אמר רבינו שלהחזו"א ולאביו הקה"י היה מקוה בתוך הבית, ואע"ג שבצוואת רבי יהודה החסיד כתוב שלא יעשה אדם מרחץ בתוך ביתו, הם נתנו לאחרים לטבול שם, ובכה"ג מהני להתירו כמבואר שם.

⁵² והיה מקפיד שיהיה התה חם, כיון שמכוין בשתייה זו גם כדי לקיים את דברי הגמ' (שבת מא.) הבלא מפיק הבלא, שהבל הנכנס לגוף ע"י הטבילה במים של בית המרחץ אינו בריא, וצריך להכניס קודם לכן הבל אחר לפיו כדי להוציא הבל של זיעה, כמו שפרש"י שם. אמנם לא היה טורח בזה כשהיה הולך למקוה במקום אחר, וכנראה אז היה מקיים את דברי הגמ' כפשוטם בפתיחת הפה שיכנס הבל בית המרחץ לפיו.

ויש שהעידו שגם בימים החמים שהזיעה מצויה בהם, היה שותה שתיה חמה, כדי לקיים האי מילתא דהבלא מפיק הבלא, שהענין הוא שההבל הבא מבחוץ ומוציא את הזיעה אינו בריא, וצריך להכניס הבל דרך פיו לתוך גופו שיוציא את הזיעה.

⁵³ משום קיום דברי הגמ' (פסחים קיב:) שאחד מהדברים שצוה רבי יוסי ברבי יהודה את רבי, הוא: אל תעמוד בפני הנר ערום. ותניא התם העומד בפני הנר ערום הוי נכפה. והובא להלכה במשנ"ב (ערי"ה, כ"ז) עיי"ש. וראה גם בספר הזכרונות שכתב רבינו בשם החזו"א, שמעתי שהזהיר שלא לילך למקוה עם נר דלוק. וכיון שתכלית הנר להאיר, חשש רבינו שכל תאורה הרי היא בכלל זה.

[וראה להגר"נ קרליץ זצ"ל בספר חוט שני (הל' שבת ח"א) שנתעורר לחשוש לזה, וכתב שמ"מ בתאורה פלורוסנטית אין לחוש לזה, כיון שאין שם אש. ולדבריו כ"ש שבתאורת הלדים המצוי בזמננו אין לחוש לזה].

ואף יעץ לבנו כיצד לנהוג במקוה שא"א לו לכבות את האור, שישאיר הכיפה על ראשו עד שיכניס חלק מרגלו לתוך המים, ואז כשאין כל גופו גלוי, יסיר הכיפה ויטבול, ובצאתו לפני שיוציא כל רגלו מהמים, יחזור וילבש את הכיפה, וכך נהג רבינו בעצמו כשטבול במקום הרבים. [והעידו שכן היה נוהג גם הקה"י, אלא שאין ידוע אם היה טעמו ג"כ משום כך או מטעם אחר]. ואולי נהג כן רבינו גם מחמת זהירותו כמה שפחות לגלות ראשו משום יראת שמים, כמבואר בגמ' (שבת קנ"ו ב') כסי רישך כי היכי דתיהו עלך אימתא דשמיא. ולכך גם כשהיה טובל במקוה חשוד לא היה מסיר כיפתו עד שכבר נכנס לתוך מי המקוה.

וזכורני שפעם כשנכנס למקוה בימי החורף, ראה את האור היוצא מאדמימות תנור החימום החשמלי, וביקש שיכבו אותו, כי חשש לעצמו שגם זה בכלל נר. אמנם בדעת נוטה (ח"א עמ' ע"ח בהערה) ציינו לדרכי תשובה (וי"ד קט"ז, ע"ז) שגר בעששית אין צד קפיידא בדבר, ולפי זה דן בספר שמירת הגוף והנפש להקל בנורות החשמל. ועיי' גם בתשו' רבינו בספר יבקשו תורה מפיהו, שהשיב שכיון שהזכוכית מכסה את האש, מותר להתרחץ לאורו.

ואף אור בית הכסא שנים רבות היה נוהג רבינו שיהא כבוי משום צניעות. ושמעתי מבנו הגר"ש שליט"א שפעם סיפר רבינו ששמע שאירע בבית ראש הישיבה הגר"ג אדלשטיין שליט"א שא' כיבה את האור בשבת בצאתו מבית הכסא מתוך הרגלו, ולכך הנהיג ראש הישיבה בביתו שיהיה האור מכובה בבית הכסא אף בימות החול, הואיל ונכשלו בו בשבת, כדי שלא יהיו רגילים לכבות האור ביציאתם.

לד. סבר רבינו שבגד מכובס נחשב בכלל "שאין מלבושך בשבת כמלבושך בחול"⁵⁴, ואי"צ לייחד בגדים לשבת⁵⁵, רק בבגדים שאין מתכבסים תדיר כגון טלית⁵⁶ כובע חליפה נעלים⁵⁷ וכדו'. כמו"כ היה לו לשבת כיפה מיוחדת ושונה מימי החול.

⁵⁴ והרי הם בכלל מה שאמרו בגמ' (שבת קי"ג א') אמר ר"ה אם יש לו להחליף יחליף, וכפרש"י שם. וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול. ושם (קיד"א א') אר"א בר אבא אריו"ח מנין לשינוי בגדים מה"ת שנאמר ופשט בגדיו ולבש בגדים אחרים, וכמה מן הראשונים פ"י שהכוונה לדין שינוי הבגדים לבגדי שבת [ע"י במאירי, בחי' רבי פרחיה הלוי, בתניא רבתי. וכ"ה בחי"א להמהרש"א].

ורבינו פ"י עה"פ ויעש ד' אלקים לאדם כתנות עור, לשון רבים ב' כותנות לכל א', א' לחול וא' לשבת. וראה כיו"ב במדרש עה"פ לכולם נתן לאיש חליפות שמלות, שנים א' לחול וא' לשבת [הובא בתורה שלימה שם], וראה עוד מש"כ רבינו כע"ז בטעמא דקרא עה"פ ושאלה אשה משכנתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות.

⁵⁵ ראה בדינים והנהגות (ט"ג, ג') שהחזו"א החליף את כל בגדיו [כמש"כ המשנ"ב (רס"ב ה') בשם האריז"ל], גם הטלית הכיפה והנעליים. ולסברת רבינו עיקר קיום דין ההחלפה בטלית כיפה ונעליים, לפי שאין מכבסין אותן כ"כ. הגארטל של רבינו של שבת היה עבה מזה של יום חול. והיה הגארטל של שבת שלו משומש מאד, ופעם אחת בא א' והציע לו להחליף לחדש ושיתן לו את הישן, ונתן לו את הישן. ובשנים האחרונות החליפו לו לחגורה ירושלמית עם כפתור.

בהושענות לשבת אומרים לבוש וכסות מחלפת לשבת, וביאר רבינו שכסות הכוונה למצעים שמתכסים בהם, ולבוש הכוונה לבגדים שלבוש בהם. וכמבואר בתחניה לליל שבת, הצעתי מטתי והחלפתי שמלותי לכבוד יום השבת. ושנינו (שבת קי"ג א') ומציעין את המטות מלילי שבת לשבת, ומוכרח שם שיש בזה כבוד שבת. אמנם ראה במשנ"ב (תקנ"א ל"ג) שמבואר שאין כבוד זה דוחה תשעת הימים, עיי"ש.

⁵⁶ האדר"ת בספרו עובר אורח (סי' רי"א) דן במי שיש לו טלית נאה יותר לשבת, שיש מקום לחייבו ללבשה אף בימות החול, משום שנאמר זה א-לי ואנוהו, ודרשו חז"ל התנאה לפניו במצוות, ובכללם טלית נאה כמש"כ רש"י (ביק ט"ב), וכיון שיש לו טלית נאה מוטל עליו לקיים בה מצות ציצית, וע"י בספר דעת נוטה (ציצית תשו' תשל"ט) שכתב ע"ז רבינו דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד.

⁵⁷ העירו בזה שבספר חוט שני (ח"א פ"ג) נסתפק הגר"נ קרליץ זצ"ל אם גם בנעליים יש את הדין של הידור בכסות נקיה בשבת, כיון שהם עומדים להתלכלך בהליכתם. ובסו"ד צידד שגם בזה יש כבוד שבת, עיי"ש. [ויל"ע, מה בכך שרגיל להתלכלך תחתית הנעל ושוליה, מ"מ פני הנעל אינם עומדים ללכלוך, ואדרבא בני אדם מקפידים על נקיונם. ואולי תלוי לפי מצב המקום אם הוא במקום עפר שעשוי להתלכלך תדיר. וראה עוד להלן].

הערת הגר"ש קניבסקי שליט"א: ע"י ירושלמי (שבת פרק במה אשה ריש ה"ב) לאו אורחיה דבר נשא מיהוי ליה תרין סנדלין חד לחולא וחד לשובתא. ולפי הפני משה הכוונה בלשון בתמיה. וכיון שכך מבואר שהדרך ללבוש נעלים מיוחדות לשבת.

והוסיף לי הגר"ש קניבסקי שליט"א: שאמנם שהקרן העדה מפרש להיפך, ולדבריו יוצא שמבואר בדברי הירושלמי שאין צורך שיהיו לו נעליים אחרות לשבת, וכפירושו פ"י רבינו בבאור הירושלמי שלו. כלומר

(כיפת קטיפה לשבת⁵⁸, וביום חול כיפת בד).

לה. סבר שהכיפה צריכה לכסות את רוב הראש⁵⁹.

שרבינו סובר שכך משמע יותר בכוונת הירושלמי, מ"מ החמיר על עצמו לחוש לפירושו של הפני משה, והקפיד על כך שיהיו לו נעליים מיוחדות לשבת.

וראה עוד בספר קצות השולחן (חלק ד') שהביא בשם הרוגוצובר שהדבר תלוי בב' דעות בגמ' (שבת ס"א א') אם לבישת מנעלים בא להגן על הרגל או שהוא בא לתענוג האדם. ויש שהוכיחו שאינם בכלל מלבושי כבוד, ממה שצריך להורידם במקום המקדש. וציינו לדברי התוס' (ברכות נ"ט ב' ד"ה ורי"ח) שכתבו שעל מנעלים ואנפילאות שאינם בגדים חשובים אין מברכים שהחינו.

וסיפר בנו הגרא"ש שמעשה היה שהתכוון רבינו לירד לביהכנ"ס לקריאת שמו"ת, ואחר שכבר ירד הרבה, לפתע עלה בחזרה והשתנה מעט ושוב לאחר מכן ירד, ולשאלת בנו מה היה צריך, השיבו שכאבו לו רגליו, וכשהתבונן עליהם ראה ששכח להחליף את הנעלים של ימי חול, ולכך עלה לביתו להחליפם ואכן מיד חלפו הכאבים. ונתקיים ברבינו "רגלי חסידיו ישמור" תרתי משמע.

⁵⁸ ואמר רבינו לסייע לדבר שבגדי שבת יהיו גם נאים יותר מבגדי החול, ולא רק נקיים. ממכילתא (פר' בשלח) שדרשו והיה משנה, לחם משונה וכו', כיצד בכל יום היה בו עומר אחד ובשבת שני עמרים, בכל יום היה ריחו נודף ובשבת יותר, בכל יום היה מצולה בזה ובשבת יותר. הרי שאף המן של שבת היה נראה נאה יותר מהמן שבימות החול, ומכאן שיש להיראות נאים בשבת יותר מבחול. [ספר בגדי שבת להגר"א אפשטיין שליט"א]. והעיד רבינו שהחזו"א רצה שיהיו לספר התורה שלו ד' סוגי מעילים, א' לחול, א' לשבת, א' ליו"ט, וא' בצבע לבן לימים הנוראים.

ובסברא זו התיר רבינו ללבוש בגד שבת לחתונה ולילך בהם לכבוד מצוות וכדו', שבה עצמו שמלבישים בגדים אלו כשהולכים לדבר מיוחד, הרי זה מחשיב את הבגדים, שמראה שהם מיוחדים וחשובים בכך שהוא משתמש בהם, כשצריך בגדים מיוחדים וחשובים.

⁵⁹ הנה בספר דינים והנהגות (א' י') הביא ש"א בשם החזון איש שכיסוי הראש צריך שיכסה את רוב הראש. ובגמ' (שבת קנ"ו ב') נאמר כסי ראשך, כי היכי דתיהוי עלך אימתא דשמיא. ומשמע שצריך כיסוי כל הראש, ומיהו כיסוי הרוב ככיסוי כולו דרובו ככולו.

ומאידך ראה בגמ' (קדושין ל"א א') הלשון הוא דלא מסגי ארבע אמות בגילוי הראש, ומשמע שאפילו כיסוי מועט יש בו ממש, כיון שכבר אינו נקרא שהראש מגולה. [והביאו בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל שהוכיח ממה שכתוב שכיסוי הראש ע"י היד אינו מועיל דהוי חלק ממנו, משמע לולי זה היה מועיל אף שאינו מכסה רוב הראש].

ובספר תשובות והנהגות (ח"א סי' י"ג) כתב שיש ב' דינים בדבר, א' איסור הליכה בגילוי הראש, ולזה די בכיסוי כל שהוא. ב' מצות כיסוי הראש ליראת שמים, ולזה צריך כיסוי רוב הראש. ולפי זה היה נראה שמה שהחמיר החזון איש בכיסוי רוב הראש הוא למצות כיסוי ולא כלפי איסור גילוי הראש.

אולם עי' בספר דעת נוטה (ח"א עמ' ע"ה) שהביא בשם רבינו שאמר שמדברי החזון איש היה נראה שנקט שכיסוי רוב הראש הוא מעיקר הדין, כלומר לענין איסור גילוי הראש.

לו. חשש שקבלת שבת בזמננו, היא כאשר מתחילים לומר "לכו נרננה"⁶⁰.

לו. ופעם קרה בע"ש חנוכה שהתחיל לומר בביתו ביחידות לכו נרננה, ונזכר שעדיין לא הדליק נרות חנוכה, ועשה התרת נדרים בפני שלושה⁶¹ על קבלת שבת שלו,⁶² והדליק את הנרות.

לח. הורה לומר ברכת מעין שבע במניין שעשו לו בביתו בשנים האחרונות⁶³.

לט. כשהיה שליח ציבור במעריב ליל שבת, היה כורע בתחילת ברכת מעין שבע. אבל

והעיד רבינו בשם החזו"א שאמר שצריך לכסות את רוב מקום השערות, ונפק"מ במי שיש לו שערות ארוכות או קצרות, שתלוי ברוב מקום השערות.

⁶⁰ ודייק כך מלשון הביאור הלכה (סי' רס"ג סעי' ד' ד"ה וגם) וז"ל הבה"ל, דהם היו זהירים לומר ברכו וכו', שבוה הוא קבלת שבת, כמו שבזמננו נוהגין לומר "לכו נרננה ולכה דודי".

⁶¹ וכמדומה שמהשלושה היו מנכדיו, ולא חשש שלא יהיו קרובים, כמבואר בשו"ע (יו"ד רכ"ח, ג') דכשר אפילו במעומד ובקרובים ובלילה. ואפילו שהיו שנים מהם נכדיו, ודלא כמו שחידש בספר תשובות והנהגות (ח"ב סי' רפ"ו) שדווקא קרובים לנודר כשרים, אבל כשהם קרובים בינם לבין עצמם הרי הם פסולים מלהתיר הנדר יחד.

וכן היה מנהגו של רבינו בהתרת נדרים בערב ראש השנה שעשה כמה פעמים כששנים מהדיינים היו בניו הגרא"יש והגרי"ש. וכן היה נוהג אביו הקה"י להתיר נדריו בערב ראש השנה ע"י בנו רבינו ושני נכדיו הגרא"יש והגר"מ ברזם שליט"א, ולא חשש בכך שהדיינים קרובים זה לזה.

⁶² כדעת הלבוש (סי' רס"ג סעי' י"ז) דקבלת שבת חל על האדם בתורת נדר, ולכך מהני שאלה על זה, והביאו הפמ"ג (שם משב"ז ס"ק ג'). ודלא כפשטות לשון המג"א (שם, ל"א) שכתב שהמקבל עליו שבת מבעוד יום אינו יכול לחזור בו. וכן השיב רבינו למי ששאלו באי שקיבל שבת מוקדם, ושוב נזכר שלא הניח תפילין באותו היום, שישאל על קבלת השבת שלו ויניח תפילין. [נע"י בספר תרומת הדשן חלק הפסקים סי' קכ"א, לענין מי שהתפלל ערבית ונזכר שלא הניח תפילין].

וראה מש"כ הגרי"ש קלוגר זצ"ל בחיבורו חכמת שלמה שעל גליון השו"ע (או"ח רס"ג, י"ב) בענין זה, ודנו בזה גדולי האחרונים ז"ל, ואכמ"ל.

⁶³ והסביר שאין זה נחשב כמנין פרטי, אלא זה חלק מבית הכנסת, שכיון שזה הציבור של ביהכ"נ זה נחשב שהמנין של בית הכנסת בא לביתו. [וראה בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' כ"א), לענין יצאו אנשי בית הכנסת והתפללו במקום אחר].

אמנם יש להסתפק אם זהו עיקר טעמו, שהרי לא רק שלא יצאו רוב אנשי בית הכנסת, אלא אפילו חלק ניכר לא יצאו, אלא רק מיעוטא דמיעוטא. וידוע שעל פי הסוד כתבו לומר ברכת מעין שבע גם במנין ארעי, ראה בספר כף החיים (או"ח רס"ח ג') ובבן איש חי (פרי וארא אות י') ועוד, ועיין.

כשהיה שליח ציבור במנין שהתקיים בביתו, לא היה כורע⁶⁴.

מ. בליל שבת לא קרא ולא למד לאור הנר, אא"כ העמיד שומר שלא יטה את הנר, וסמך בזה גם על שמירת אשה וקטן⁶⁵. ולפרקים היה ניגש קרוב לנר, בכדי לבדוק את השומר אם שומר כראוי.

מא. לפני שהתחיל לומר שנים מקרא וא' תרגום, היה אומר את הפסוק "ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום" ג' פעמים⁶⁶.

מב. בקריאת שנים מקרא היה קורא גם את כל ההפטרות⁶⁷ השייכים לאותו שבוע⁶⁸.

⁶⁴ כן כתבו בסידור שיח שפתותינו, ולא ביארו טעם לחלק בזה בין ביהכ"נ לבית. והעירוני שרבינו אמר שלא מוכרע אצלו דין זה, אם יש לכרוע בברכת מעין שבע כדין חזרת הש"ץ. כלומר שאין שום חילוק בין ביהכ"נ לבית, ופעמים נהג כך ופעמים נהג כך, כי לא היה מוכרע אצלו הדין בזה, והרואה ראה ולא ידע מה ראה. ויתכן עוד שכיון שהמנין שנערך אצלו בבית היה בעיקר לעת זקנותו, ואז היה קשה לו לכרוע, לכך לא כרע.

וראה בספר פסקי תשובות (סי' רס"ח סי"א) שהביא בזה דעות לכאן ולכאן, אי הוי כדין חזרת הש"ץ ויש לכרוע, [כ"כ במקו"ח לבעל החו"י (שם, ח'), וכן הביא שכתבו בשם הרוקח], או שאינו בגדר זה ואין לכרוע דהוי כמוסיף על הכריעות שתיקנו חז"ל. וראה בשיעורי מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל לברכות (עמ' שג) שהביא מספר זכר יהוסף (לרבי יוסף זכריה שוועל - או"ח סי' צ') שהורה לכרוע בתחילת ברכת מעין שבע, כדין חזרת הש"ץ. וראה בספר דרך ישרה (בירורי הלכה סי' ה') שהאריך בבירור שאלה זו וסיכם הדברים בטו"ד.

⁶⁵ ובספר דרך חכמה (בית הבחירה פ"ח ביאור"ל ד"ה והרובין) הביא רבינו שהחזו"א מינה שומר קטן לענין היתר קריאה לאור הנר בשבת. והביא שם רבינו ראה לזה מהמבואר בשו"ע (יו"ד קט"ו, א') שקטן בן ט' ראוי לשמור על חלב שחלבו גוי, הרי שלקטן יש דין שומר מעליא.

⁶⁶ ראה בספר ערוך השולחן (או"ח קל"ד, ד') שהראשון העולה לתורה אומר "ברוך שנתן תורה" ואתם הדבקים.

⁶⁷ כלומר, כשהיו שני פרשיות מחוברים קרא את הפטרת ב' הפרשיות, ובשבת ר"ח או ער"ח קרא הפטרת ר"ח או מחר חודש וגם את הפטרת פרשת אותו השבוע. ואף שבמשנ"ב (רפ"ה, י"ט) כתב הטעם שנהגו לקרוא ההפטרה, הוא משום שמא יקראו לו למפטיר ויהא בקי ורגיל בה, ואין טעם זה שייך בזה, בכל זאת אמר רבינו שנוהג כן על פי החיד"א, (עי' בספרו מורה באצבע אות קל"ב).

⁶⁸ וכן היה קורא את המגילות שיקראו בשבת כגון שיר השירים וקהלת, וכן היה קורא את המגילות שיקראו במשך השבוע כגון מגילות אסתר רות ואיכה. ולשאלת בנו הגר"ש שליט"א אם צריך לקרוא גם את זה, התחמק מלהשיבו ואמר לו רק "אני קורא". ובאמת ידוע שזו היתה דרכו של רבינו להתחמק מלהסביר את מנהגיו וחומרותיו.

מג. בשנים מקרא עמד היכן שעומדים בקריאה בציבור⁶⁹. וכשקרא את הקללות שעל סדר הפרשה, היה מיסב פניו אל הקיר שלא יהיה נוכח מולו שום אדם⁷⁰.

מד. נשאל במי שאינו זוכר היכן אוחז בשנים מקרא ואחד תרגום. והחמיר שיחזור ויקרא ממקום שבודאי אין מסופק בו. [ובדרך צחות אמר "ספק דאורייתא לחומרא"].

מה. כשהיה מגיע לשלום זכר שואל אם התינוק נמצא, אם אמרו לו שהתינוק נמצא, היה אומר נגיד "קריאת שמע", והיה אומר⁷¹ פרשה ראשונה עד ובשערך. ואם

ומ"מ פעם שאלו אי על כך, וענה לו שאינו עושה כן מחמת ענין של קריאת שמו"ת, אלא שהוא קורא כן משום סדר חובותיו, לפי שהיה מסיים קריאת כל התנ"ך בכל שנה, וקבע לעצמו ללמוד את המגילות שהם חלק מהתנ"ך בזמנים אלו הסמוכים למועד. משום שלמד לפי חלוקת ה"מסורה" שחלוקה זו מתחלקת לפי מספר ימות השנה למנין שנת חמה [בלי שבת ויו"ט כמבואר בהקדמת תנ"ך קורן], וכדי להשלים ולסיים בשנה רגילה שנת לבנה, בחר רבינו לקרוא את המגילות מחוץ לסדר קריאת התנ"ך. [ובתנ"ך מלבי"ם של רבינו ציין לעצמו את חלוקת המסורה שיתאים לסדר לימודו].

ויש לציין שכשהיה קורא מגילת איכה בשבת שקודם ט"ב, היה קוראה בנגינת טעמי איכה, ואע"פ שבהפטרות חזון לא ניגנו אצלו בבית הכנסת בטעמי איכה כהוראת החזו"א, מ"מ אמר רבינו שזהו דוקא בציבור, לפי שיש בזה חשש שנראה כאבילות בפרהסיא בשבת, אבל ליחיד בביתו אין מניעה מלקרוא בטעמי איכה.

⁶⁹ כגון כשקרא אז ישיר או עשרת הדברות וכו', וכן כשקרא פסוק אחרון של כל חומש. וגם בקריאת התוכחות היה נעמד. אבל בקריאת התרגום שלהם היה יושב, ולפעמים עמד בתרגום של התוכחה, ואמר שאינו מן הדין. ולפי עדות בנו הגרמני שליט"א, היה עומד גם כשהיה קורא בסדר שמו"ת פרשיות: שמע, והיה אם שמוע, וציצית. [ובשמיעת קריאת פרשיות אלו בבית הכנסת ג"כ היו שנים רבות שהיה עומד].

⁷⁰ עיי' בגמ' (שבועות ל"ו א') "ייתיב רב כהנא קמיה דרב יהודה ויתיב וקאמר גם קל יתצך לנצח, אמר ליה כנה". ופי' רש"י כנה הפוך דבריד כנגד אחרים, דכיון שישב לפניו היה נראה כאומר עליו, לכך אמר לו כנה על אחרים. [וכן המנהג בביהכ"נ לדרמן, שהאנשים העומדים מול הבעל קורא עד מקום העמוד של החזן בכותל המזרחי, וזים לצדדים בשעת קריאת הקללות. והגאון רבי שריה דבליצקי זצ"ל היה מחמיר גם בצדדים שלפניו, כמו שמצינו בברכת כהנים שכל הצדדים שלפניו נידונים כלפניו [ואפילו בצידו ממש]. אמנם יתכן ששם מכוונים הכהנים והמתברכים לברך ולהתברך, ובכה"ג טפי נחשבים בכלל הברכה. משא"כ לענין תוכחה שאין מכוונים לקלל ולהתקלל, אלא שהוא משום דמיחזי כמקללו, בזה יתכן דנראה כמקללו רק כשהוא לפניו ממש].

⁷¹ הערת הגרמני מקלב שליט"א: היה רגיל לאומרו בשיבה. [ופעם אי השתתף בשלוי זכר עם הגרמני לפקוביץ זצ"ל וכיון שהוא עמד נעמד גם רבינו, ואמר הטעם כדי שלא לישב בין העומדים. אמנם בפעם אחרת ישב אף שכולם עמדו, וכנראה אחז שלא צריך לעמוד מחמת הציבור שהיו קטנים ממנו, ואדרבא צריכים הם ללמוד ממנו שא"צ לעמוד].

אמרו לו שהתינוק לא נמצא בבית, היה אומר שזה "זכר לשלום זכר"⁷².

מו. סבר שתפילת מוסף בשבת ויו"ט, שייכת למי שעלה לתורה למפטיר⁷³.

מז. הקפיד בשבת שלא לצאת לרחוב בלי כובע וחליפה⁷⁴.

מח. בשבת אחה"צ לא היה אומר "גוט שבת" מזמן מנחה קטנה ומעלה, [ובשנים המאוחרות יותר התחיל בזה כבר מזמן מנחה גדולה], ומי שהיה אומר לו גוט שבת היה משיב לו בנענוע הראש בלבד⁷⁵.

מט. כמו כן לא היה מזמר בסעודה שלישית⁷⁶. אמנם ביו"ט שחל בשבת, זימר גם

⁷² ופעם הסביר רבינו, שענין השלוי זכר הוא שבאים לנחם את התינוק על ששכח תלמודו, [כמבואר בדרישה יו"ד סי' רס"ה], וממילא אין זה שייך רק כשהתינוק נמצא שם, אבל כשהתינוק אינו נמצא זה רק זכר לשלוי זכר.

⁷³ ע"פ דברי המשנה (מגילה כ"ד א') המפטיר בנביא הוא עובר לפני התיבה. ולא נתן לאחרים לירד במקומו, וכשהיה חלש היה שולח את בנו לירד תחתיו לפני התיבה למוסף. ופעם בנו שלח את חתנו במקומו, והקפיד על כך רבינו זצ"ל, [דדווקא ברא כרעיה דאבוה, אבל חתן בנו אינו כמותו].

⁷⁴ כדי לקיים את דברי הרמ"א (ש"א, ט"ז) שכתב, שלא יצא אדם בשבת כמו שהוא יוצא בחול בלתי דבר אחר, שיזכור על ידו שהוא שבת ולא יבוא לחללו. ואמר שזה כבר מספיק לזה. ומקורו של הרמ"א בספר כל בו (סי' ל"א) שכתב בזה"ל, כתב ה"ר אשר ז"ל מנהג כל ישראל שלא לצאת בשבת בלי מנעלים ובלי טלית או גלימא, כדי שיזכור שהוא יום שבת קודש לאלוקינו, ולא יבוא לידי חילול שבת.

⁷⁵ ואמר למי ששאלו למקור הדבר, שמקורו בספרי חסידים. והוא ע"פ המבואר בשו"ע (או"ח רצ"ב, ב') שאומרים צדקתך במנחה, שהם ג' פסוקי צידוק הדין לפי שמתו בו יוסף הצדיק משה רבינו ודוד המלך. והוסיף הרמ"א שנהגו שלא לקבוע מדרש, וביאר המשנ"ב כי חכם שמת כל המדרשות בטלים. וכן מנהגם של הרבה מקהילות החסידים. [וכן היה נוהג אביו מרן בעל הקה"י]. ומתחילה אמר שמסתמא הוא מזמן מנחה קטנה, ולבסוף החמיר כבר מזמן מנחה גדולה. [והראוני שכן כתב בספר מטעמים שהביא מנהג זה שלא לומר גוט שבת מזמן המנחה, ושיענה בשפה רפה למי שאומר לו כמו בת"ב].

וכן היה המנהג בבית הכנסת לדרמן שאחרי תפילת ליל שבת ושחרית היו עוברים לפניו לומר גוט שבת, ואחרי תפילת מנחה לא היו עוברים לפניו. ובשנים האחרונות שהתרבו אורחים שלא ידעו ממנהג זה ועברו לפניו גם אחרי מנחה בשבת, היה מנענע להם בראשו, ולא היה עונה בפיו.

⁷⁶ ואמר שכן הוא ע"פ קבלה מהטעם הנ"ל. ופעם זימר בסעודה ג' פיוט ברוך קל עליון, ולשאלת המסובים על כך, ענה: שלא זימר בסעודת שחרית, ומשלימו כעת.

בסעודה ג', [ואמר בדרך צחות: וכי מה אשם היו"ט שחל בשבת]⁷⁷.

נ. הקפיד על קיום מאה ברכות בחשבון, ולפעמים אף היה קם באמצע ליל שבת, להשלמת החשבון ע"י ברכות נוספות⁷⁸.

נא. ולכך היה משמש באופן קבוע כשליח ציבור בתפילת מנחה של שבת, כדי להוסיף לחשבון ברכתיו עוד שבע ברכות⁷⁹. וכדי להרויח עוד שתי ברכות היה

⁷⁷ כן כתבו בסידור שיח שפתותינו. ולכאוי הטעם שהענין לשיר ביו"ט הוא משום קיום מצות שמחת יו"ט, וכלשון הגמ' (ערכין י"א א') איזו היא עבודה שבשמחה ובטוב לבב, הוי אומר זה שירה. וברש"י שם: אין אדם שר שירה אלא מתוך שמחה וטוב לבב.

[והעידו בני משפחת ראש הישיבה מרן הגר"ג אדלשטיין שליט"א שנוהג ביו"ט שחל בשבת להקדים שירי היו"ט לשירי שבת. אמנם רבינו היה שר שירי שבת ולאחר מכן שירי יו"ט. ואולי שייך בזה ענין קדימה משום תדיר ומקודש].

⁷⁸ שהיה רבינו סובר שמנין מאה ברכות מתחיל מתחילת הלילה [שיח התורה או"ח סי' מ"ו], כמשמעות המשנ"ב (מ"ו, י"ד) שמונה מנין המאה ברכות שמברך אדם ביום, והתחיל למנות מן הלילה. וכן נראה בדברי המשנ"ב (ר"צ א') שכתב שגם בליל שבת קודש טוב שישלים במאה ברכות. [ודלא כמשמעות לשון הרמב"ם (תפילה ז, יד) שמאה ברכות נחשב מן היום והלילה שלאחריו, עיי"ש].

רבינו הסתפק לענין מי שהוציא את חברו בברכה רק מדין ערבות, כלומר שהוא לא היה חייב בברכה זו מצד עצמו, האם תעלה לו למברך למנין מאה ברכות, וצידד לומר שיתכן שיחשב לו. [שיח התורה מנחות מג.].

⁷⁹ והתחיל בזה בהיותו בחור במנין שהתקיים אצל החזון איש זצ"ל. ונציין שהיתה תקופה של כשנה שהיה מגיע לביהכ"נ אדם עם מכשיר שמיעה באוזנו, ומחמת כן נמנע רבינו באותה תקופה להיות ש"ץ, ומפני כבוד הבריות לא העירו לאותו אדם כלום. ובאותה תקופה היה רבינו מברך ג' פעמים את ז' ברכות הנהנין הנ"ל.

אמנם הורה רבינו שמעיקר הדין יש להקל להיות ש"ץ, כשיש מישהו בביהכ"נ עם מכשיר שמיעה, כיון דהוי פסיק רישא דלא ניחא ליה במקום מצוה, ואמר שכך דן עם גיסו הגאון רבי שאול ברזם זצ"ל. אבל לדבר עמו ממש יש לאסור כיון דהוי פסיק רישא דניחא ליה, שהרי רוצה שישמע את דבריו, והשאיר את הדבר בצ"ע לדינא. ועיי' מש"כ בזה בספר קריינא דאגרתא (ח"ב סי' צ"א), ובספר אגרות ורשימות קהילות יעקב (ח"ה סי' ז').

פ"א סיפר רבינו, בסעודת ליל שבת הי' כאן אחד עם שפופרת באוזן (מכשיר שמיעה), ולא זימנתי ונתתי זימון לאחד האורחים שלא ידע שיש כאן את המכשיר, וכששאל ממני שאלות לא עניתי לו רק סימנתי לו עם היד. [בשנותיו המאוחרות היה רבנו נוהג לזמן בעצמו כל ליל שבת, מלבד כשהיו עשרה שהיו מזמנים על הכוס, אז היה מכבד אחר לזמן מחמת שהיה קשה לבריאותו לשנות את הכוס, ואז היה מזמן למחרת בסעודת היום].

גם על הגאון רבי יוסף צבי הלוי דינר זצ"ל מסופר שהיה ניגש באופן קבוע להיות ש"ץ במנחה בשבת, בשביל להשלים מאה ברכות, ופעם אחת כשהשתתף בסעודת שבע ברכות, וכיבדוהו להיות ש"ץ במנחה כהרגלו, סירב באומרו שכבר השלים את שבע הברכות כשכיבדוהו באמירת כל הברכות, וכיון שכך עדיף ליתן את תפקיד הש"ץ למישהו אחר, כדי שישלים אף הוא את המאה ברכות.

משתדל לקבל עליה לתורה, ואם לא היה אפשר בשחרית היה מקבל במנחה.

נב. כמו כן היה מברך פעמיים את ז' ברכות הנהנין (מזונות, הגפן, העץ, האדמה, שהכל, מעין ג', בורא נפשות)⁸⁰.

נג. בנטילת ידים שלפני הסעודה⁸¹ היה נוטל הראשון מכולם, והמתין עד שכל המסובין יטלו אחריו, אפי' כשהיו רבים⁸².

נד. בכל הסעודות היה אוחז שני החלות אחד ליד השני ולא אחד מעל השני⁸³, ובוצע תחילה על הימני. [בפסח שאוכלים מצות ולא נוח להחזיק כך, הניחם אחד על השני].

נה. שייר מעט מפרוסת המוציא לאכלו בסוף הסעודה, כדי שישאר טעם המוציא בפיו⁸⁴.

העידו על רבותינו הגר"ח והגרי"ז מבריסק זצ"ל שנהגו לקבל עליית מפטיר בשבת ויו"ט, כדי להשלים עם שבע ברכותיו את מנין המאה ברכות, אבל ביוה"כ לא עלה הגרי"ז למפטיר, כיון שגם אחר שיאמר ברכות אלו לא יגיע למנין מאה ברכות. [עיי' בזה בספר תשובות והנהגות (ח"ד עמי תל"ה)]

אמנם רבינו היה מתאמץ להרבות בברכות אף ביוה"כ אולי יגיעו לו למאה ברכות, וציין לדברי המשנ"ב (מ"ו, י"ד) שכתב שביוה"כ יצא בשמיעת ברכות התורה והמפטיר ויענה אמן, ועדיין יחסרו לו שלש ברכות, וישלימם בברכת הבשמים או אשר יצר, ובשעת הדחק במה שמכוין לשמוע חזרת הש"ץ. [שיח התורה שם].

⁸⁰ וכמש"כ השו"ע (או"ח ר"צ א') ירבה בפירות ומגדים ומיני ברכות כדי להשלים מנין מאה ברכות. [ופ"א כשהביאו לו עוד כל מיני סוגים לברכה, עצי בשמים ועשבי בשמים ופרי עם ריח וכיו"ב, שאל רבינו בדרך צחות למה לא הביאו גם קוף לברך עליו ברכת משנה הבריות].

⁸¹ ובנטילת מים אחרונים היה נותן למזמן ליטול ידיו ראשון, ואח"כ היה נוטל ויושב במקומו וממתין לכולם. כי סבר שהמזמן נוטל ידיו תחילה למים אחרונים, וכ"כ בקיצור שו"ע (מ"ד, א'). ועיי' בשו"ע (קפ"א, ס"ו) ובמשנ"ב (שם, י"ב. ט"ו) וראה בשעה"צ (שם, כ"ד). וכנראה סבר שאין המנהג כן, כמו שהביאו בליקוטי מהרי"ח ועוד.

⁸² וראה שני דעות בדבר זה בשו"ע (קס"ה, ב'). ובמשנ"ב (שם, ה. ושעה"צ י"א) נראה שבאופן שהגדול מוציא את כולם בברכת המוציא טוב שיטול באחרונה. והיה אומר רבינו, שהחזון איש היה נוהג ליטול ידיו ראשון, ואביו בעל הקה"י היה נוהג ליטול ידיו אחרון.

⁸³ ואמר שעושה כן ע"פ מנהג חמיו הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שעשה כן על פי זקנו בעל הלשם ע"פ הקבלה.

⁸⁴ ע"פ דברי המשנ"ב (סי' קס"ז ס"ק צ"ז) שהביא כן בשם השלה"ק.

נו. היה טועם מכל מין ומין שנמצא בשולחן שבת⁸⁵.

נז. בסעודת ליל שבת היה רגיל לאכול⁸⁶ שום מבושל⁸⁷, והיה נותן גם לבחורים ולקטנים לאכול⁸⁸.

⁸⁵ ע"פ דברי המשנ"ב (סי' ר"נ סק"ב) בשם ספר שולחן שלמה דהטעימה בשבת מכל מין מצוה. והיה נוהג ליקח מכל המינים מעט בכפית וליתן הכל יחד בכלי ולערבם, [באופן שלא היה בזה חשש גיבול], ואח"כ היה נוטל מעט מן התערובת וטועמו.

ולכאור' יש בדבר חידוש, שהרי בזה שמערב הכל יחד נעשה כמין סלט חדש על ידי זה, וצ"ע. ונראה שהיה דעתו שגדר ענין זה הוא משום כבוד מאכלי השבת, שלוקח מכולם ולא מזניחם, ולכך לא איכפ"ל אם נעשה כמין מאכל חדש, שהעיקר הוא מה שלוקח לטעום מכל מאכלי השבת העומדים לפניו על השולחן.

⁸⁶ היה רבינו חותך חתיכה קטנה לכל אחד מהאוכלים על שולחנו, והיו אוכלים זאת עם הדגים. וכתב רבינו שיש מקום לטעות שכאלו בליל שבת יש חיוב לאכול כזית שום, ואינו כן דסגי במשהו, ורק כשהיה צורך משום סגולה לבנים הצריך אמו"ר שיאכל כשיעור, והעיד רבינו שאביו הקה"י היה אוכל בליל שבת רק חתיכה קטנה. [מובא באגרות וכתבים ח"א קכ"א].

⁸⁷ כ"כ במעשה רב (אות קכ"ד) לאכלם מבושלים, [נראה בביאור הגר"ה הלוי שהכריח שהכוונה שלא לאכול חוץ]. וכן היה נוהג אצל רבינו שהיו מבשלים את השום יחד עם הדגים, [ולפעמים לא בישלו עם הדגים מאיזה טעם, ואז הכינו שום צלוי במחבת].

וראה במשנ"ב (ר"פ, א') שהביא בשם ספר חסידים שהכוונה לשום צלוי. והובא בשם הקה"י שאמר שהכוונה ששום חי אינו טוב לזה אלא מקלקל שהוא ממעט הזרע, ואילו כשהוא צלוי לגמרי איבד את כוחו, ולכן יש להשחים את השום ע"ג מחבת עם שמן, וכשמחיל להיות חום יש להעבירו מן האש, ובאופן זה נסתלק מהשום הכח המקלקל ונשאר בו הכח המועיל. [אמנם הובא בספר ארחות רבינו (חי"ג עמ' רל"א) שכשלא הכינו שום מבושל היה אוכל שום חי].

⁸⁸ משום תקנת עזרא כדאיתא בגמ' (ב"ק פ"ב א') עזרא תיקן לאכול שום בערב שבת, ואע"פ שהטעם לא שייך רק בנשוי מ"מ לא חילק בתקנתו, וכמו שכתוב במעשה רב להגר"א (אות קכ"ד), וסייעו לזה מדברי הגמ' (נדרים ל"א ב') הנודר מאוכלי השום אסור בישראל, ולא חילקו בין נשוי לשאינו נשוי. וכן היה נוהג אביו הקה"י, שהיה נותן לרבינו בבחרותו לאכול מן השום בליל שבת, [ע"י בספר תולדות יעקב עמ' ש"ד].

[ובספר עליות אליהו הביאו שהגר"א ז"ל אמר לתלמידיו, כי לא גילו לנו חז"ל רק טעם א', והעלימו טעמים הרבה כמוסים ונעלמים אשר בסתרי הקבלה, ומהם אשר אין מגלים אלא לצנועים ולחכמים אנשי מעשה הגדולים].

והביא רבינו מש"כ בספר עליות אליהו (מעלות הסולם בהג"ה אות י"ב) שהגר"א שאל לתלמידיו אם הכינו להם שום לשבת כתקנת עזרא, והשיבוהו: הלא לא נכון לנו, כי אם אשה עצורה לנו. השיבם הגר"א: אם כן לא תהא מילה בשמיני! והסביר על אתר בעל החיי אדם את כוונת רבו הגר"א, ע"פ דברי הגמ' (נדה ל"א א') מפני מה אמרה תורה מילה בשמיני, שלא יהיו כולם שמחים ואביו ואמו עצבים. ואף שכיום בטל הטעם לא נתבטלה מילה בשמיני. ונענע לו הגר"א בראשו שאכן כיוון לזה.

נח. בסעודת שבת היה טועם שיעור חשוב מהמרק דגים (המים שהתבשלו עם הדגים)⁸⁹.

נט. נהג לאכול בשר עוף ולשתות מעט יין בסעודות שבת, גם בסעודה שלישית⁹⁰. וגם במלוה מלכה היה אוכל מעט עוף⁹¹.

ס. אחר סעודת שבת הורה לשטוף את כלי האוכל, ואף כשאי"צ להשתמש בהם

⁸⁹ ע"פ דברי הגמ' (ברכות מ"ד א') א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל סעודה שאין בה שריף אינה סעודה. [ואף שבסעודת ליל שבת היה בסעודה לאחר מכן מרק, ובסעודת שחרית היה אח"כ צילונט].

⁹⁰ שעל ידי זה נחשב כסעודה חשובה ועונג שבת, כמבואר בדברי הרמב"ם (שבת ל, ז) שאכילת בשר ושתית יין בשבת עונג הוא לה, מיהו לא שתה רבינו רביעית יין אלא מעט ממש. [אמנם בסוף ההלכה כתב הרמב"ם בזה"ל, ואח"כ יקבע סעודה שלישית על היין ויאכל וישתה. ומשמע קצת מלשונו שבסעודה שלישית אין אוכל בשר אלא די בשתיית יין].

וגופא דעובדא הכי הוה, שאירע שהמגיד הירושלמי הגרב"צ ידלר זצ"ל נתארח בשבת בבני ברק, ובא לאכול אצל שולחנו של מרן בעל הקה"י וכשראה שבסעודה ג' לא הובא בשר לשולחן, תמה באזני הקה"י על כך, לפי שברמב"ם מבואר שיש לאכול בשר גם בסעודה ג', [וכנראה כוונתו לדברי הרמב"ם הנ"ל, אף שבסעודה ג' לא כתב כן], ומאז הורה בעל הקה"י לבני ביתו להביא לו חתיכה של עוף גם בסעודה ג'. ורבינו המשיך בהנהגה זו.

⁹¹ הנה כן נראה מדברי הגמ' (שבת ק"ט:) שאכלו בשר בסעודת מלוה מלכה, שאמרו שם רבי אבהו הוה עבדין ליה באפוקי שבתא עיגלא תילתא, הוה אכיל מיניה כוליתא וכו'. וראה גם במשנ"ב (ש"א, א') שכתב דטוב לכתחילה להדר אותה בבשר וכו'. אמנם לא הובא הדבר במפורש בפוסקים, ואף רבינו התחיל לנהוג בזה בשנים המאוחרות יותר. ולא' ששאלו על כך, השיב: הרבנית מכינה לי בצלחת חתיכת בשר.

ואף בפטירת אחותו הרבנית הצדקנית א. ברמן ע"ה שנפטרה בערב שבת וקבורתה היה במוצאי שבת, חזר רבינו לביתו מן ההלויה מאוחר בלילה, ושתה חמין ואכל מעט בשר, ואמר "לכבוד מלוה מלכה", ואף שאמרו לו שעל ידי זה לא יוכל לשתות קפה כשיקום ללמוד לפנות בוקר קודם עלוה"ש, לא רצה לבטל מהנהגתו זו לאכול בשר במלוה מלכה.

וכשהיה מלוה מלכה חל בלילה שלמחרתו יש צום, לא היה אוכל בו בשר עוף, כגון י"ז בתמוז וליל צום גדליה, והיה אומר שיביאו דגים במקום בשר. וכמו שציין רבינו באגרת (אגרו"כ סי' קל"ט) לשו"ע (יו"ד קפ"ה, ד') שהמתענה אסור בבשר ויין בליל התענית, ובפ"ת שם ביאר שהוא הלילה שלפני התענית.

ואמר שהוא מפני הביאור הלכה (תקני"א א') שכתב בשם הפמ"ג להחמיר בד' תעניות כמו בתשעת הימים. ואף שרבינו העיר בשונה הלכות (שם, ל"ח) שהמעין בא"ר שהוא מקור דברי הפמ"ג יראה שנפל שם ט"ס, ולפי זה אין מקור כלל להאי דינא, מ"מ כיון שאין מוכרחים לאכול בשר, והביאוו"ל הביא את הפמ"ג הזה.

לאותה שבת. כי סבר שאינו כבוד שבת שיש כלים מלוכלכים בכיור⁹². [נעמא דבר אין נוהגין כן].

סא. אכל מלוה מלכה מיד אחרי הבדלה. אולם אם חל צום ביום ראשון, לפעמים היה אוכל מלוה מלכה יותר מאוחר.

סב. שתה מעט תה במלוה מלכה⁹³. והיה לוקח מעט ממנו ורוחץ בהם את ידיו⁹⁴.

⁹² כן העידו בני ביתו [בתו הרבנית צביון תחי']. ואמר כן כמה פעמים בשם הגאון רבי גדליה נדל זצ"ל, שאינו כבוד שבת שהבית יהיה כמו רפת. ועי' ברמ"א (רס"ב א') שהבית צריך להיות מסודר כל השבת, [וכן היה מורה לסדר השולחן לאחר סעודה ג', גם אם נשארו רק חמש דקות עד השקיעה].

ואף שסתמא דגמ' (שבת קי"ח א') וכן ריהטת ההלכה שרוחצים כלים רק כשצריכים להם ליום השבת, השיב רבינו שהגמ' מדברת כשלא היה הדבר מגונה לבית, וכגון שלא היו הכלים המלוכלכים מגולים לעין כל וכיו"ב, אבל אצלינו שהם מונחים באופן גלוי בכיור וע"ג השיש, אינו מכבוד השבת להניחם כך. [וכע"ז כתב הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, מובא בספר שולחן שלמה סי' שכ"ג, ו'].

וציינו על כך גם לדברי המשנ"ב (ש"ב, י"ט) בשם המג"א וש"א, שאף ששנינו (שבת קי"ג א') שאין מציעין את המיטות משבת למוצאי שבת דהוי מכין לחול. מכל מקום אם המיטה עומדת בביתו, והוא דבר מגונה ובזיון לשבת שיעמוד כך, מותר להציע, דמיקרי צורך שבת.

ועוד מצינו כיו"ב במשנ"ב (תרס"ז, ו') לגבי איסור מכין מיו"ט ראשון ליו"ט שני, שאין לסדר את השולחנות ביו"ט ראשון לצורך הלילה, כתב בשם הפמ"ג ודרך החיים, וז"ל, ואם צריך אותם לצורך היום, "וכן אם צריך לסדר אותם שלא יהיה נראה הבית כחורבה", מותר לסדר אותם.

ושמעתי מהגרא"ש שפירא שליט"א בנו של הגאון רבי יהודה שפירא זצ"ל מראשי כולל חזו"א, שגם אצל אביו נהגו לשטוף הכלים עם מי סבון לאחר סעודת שבת שחרית, אף כשלא היה צורך להם לסעודה שלישית, משום כבוד השבת. ולאחר שבת היו שוטפים שוב לנקיון יסודי יותר.

⁹³ ע"פ דברי הגמ' (שבת קי"ט ב') חמין במוצאי שבת מלוגמא, [וראה שעה"צ ש"א, ב']. ומה שהיה שותה מעט ממש, לפי שלא נתבאר בגמ' שיעור לשתייה זו, [שלא אחז"ל לשון שתייה, שנאמר ששיעורו ברביעית כדין שתיה וכיו"ב]. וכמו כן היה רגיל להוציא מפיו את המילים "חמין במוצאי שבת מלוגמא".

וראה בכף החיים (או"ח ש', י"ב) שהביא בשם ספר דברי יצחק, שחמין במוצ"ש הוא רפואה שלא יהיה לו עצבות, ורמז לדבר ומחב"ש לעצבותם, מחב"ש ראשי התיבות חמין במוצאי שבת מלוגמא, וסמך ליה לעצבותם לומר שהוא רפואה לעצבות.

⁹⁴ משום לשון רש"י (שם) חמין, לשתות ולרוחץ. ולפי עדות בנו הגרא"ש שליט"א בשנים קודמות היה שופך מעט לצלחת שתחת הכוס, והיה טובל בו את ידיו ומניחם גם על מצחו ולחייו. ובכ' שנים האחרונות היה נוטל מעט מן התה בכפית ושופך על ידיו, וסבר שדי לקיום רחיצה ברחיצת ידיו. והעירונו שהביא לזה ראייה מדברי הגמ' (ברכות ט"ו א') דהרוחץ ידיו כאילו טבל כל גופו, עיי"ש.

סג. אחרי מלוה מלכה היה מחליף את בגדי השבת לבגדי חול⁹⁵.

סד. היו לו נעליים מיוחדות ליו"ט, ובשאר הבגדים השתמש ליו"ט בבגדי השבת⁹⁶.

סה. כשחל שבת סמוך ליו"ט לאחריו, המשיך ללבוש את בגדי היו"ט גם בשבת, כדי שלא יהיה זלזול בכבוד שבת, שמשנה לבגד פחות⁹⁷. וכן להיפך כשחל יו"ט אחרי

ולכאוי יליע למא לא חשש רבינו בזה ל"הרוחץ במים הנותרים מן השתיה", שהוא ג"כ מסוגל לשכחה, כמובא בספר הזכרון לרבינו (אות י"ג) בשם חופת אליהו רבה. אלא שכתב שם רבינו דאפשר שהנותרים משמע ששתה רובן ונשארו מיעוטן. וכנראה שהוא סמך על זה, כיון ששתה מעט מאד מכוס החמין.

שוב העירוני, שיתכן שמשום כך דקדק רבינו ליטול ממי התה בכפית ובשנים קודמות מן הצלחת שתחת הכוס, כדי שיחשב שהעבירן לכלי אחר, והוא ע"פ מש"כ רבינו בספר הזכרון לענין השותה משיירי רחיצה, שילה"ק ממשמעות דברי הגמ' (ערוכין כ"א ב') שכשהיה רבי עקיבא בבית האסורין היו מביאין לו בכל יום מים במידה, והיה נוטל מהם ידיו ושותה, ואיך שתה ממה שנשאר מרחיצת ידיו. וכתב רבינו דשמא העבירן לכלי אחר.

ועתה ילה"ס בכוונת רבינו, אם הכוונה שלפני שרחץ ידיו העביר חלקן לכלי אחר, ולכך לא היו מי השתיה שיירי רחיצה, או שהכוונה שלאחר מכן העבירן לכלי אחר, ובזה נתבטל מהם שם שיירי רחיצה שאינן באותו הכלי שרחצו ממנו. ואם הפירוש כן, נראה לומר שה"ה ברוחץ במים הנותרים מן השתיה, שאם מעבירן לכלי אחר מהני, וא"ש.

⁹⁵ ואף שכתוב בלשון המשנ"ב (סי' רס"ב ס"ק ח') "וילך בהם עד מוצ"ש אחר הבדלה", אמר רבינו שכיון שנוהג לאכול מלוה מלכה מיד אחרי הבדלה, יש להישאר עם בגדי השבת עד אחר סעודת מלוה מלכה. ואמר שכן נהג מרן החזו"א (כמובא בדרי"ש א' רע"ב).

כמו כן העיר רבינו להכריח כן, שהמשנ"ב (רצ"ט, כ"ו) דן אם אוכל תיכף אחר הבדלה, אם צריך ברכה אחרונה על היין של ההבדלה, ולכאוי אם צריך לילך להחליף בגדיו מיד אחרי הבדלה קודם מלוה מלכה הוי הפסק, ובודאי שיהא צריך לברך קודם ברכה אחרונה, וצ"ע. [גליון ספר בגדי שבת להגר"א אפשטיין שליט"א].

אבל להנוהגים לאכול סעודת מלוה מלכה מאוחר יותר, יש להחליף את בגדי השבת מיד אחרי הבדלה, וכן היה נוהג מרן בעל הקה"י (ודלא כמובא בדרי"ש שם). ויש לשים לב בזה, שהחזון איש ורבינו היו רגילים לאכול סעודה ג' אחרי תפילת מנחה גדולה. ואילו הקה"י היה רגיל לאכול סעודה ג' לעת ערב אחרי מנחה קטנה, ויתכן שמשום כך לא הקדים לאכול מלוה מלכה מיד אחרי הבדלה.

הערת הגר"ש קניבסקי שליט"א: ובאמת שגם בשנים הבודדות שרבינו ז"ל אכל סעודה ג' סמוך לשקיעה, [כשהמתין לבניו שבאו מהשיבה], היה מקפיד לאכול מלוה מלכה תיכף אחרי הבדלה.

⁹⁶ ואמנם בשנים האחרונות הכינו לו עוד כמה בגדי יו"ט שונים מבגדי שבת, אבל זה לא היה על פי הוראתו והקפדתו המפורשת.

⁹⁷ ואמר שכן היה נוהג אביו הקה"י זצ"ל. ואצל רבינו זה התבטא בנעלים שהיו מיוחדות לו ליו"ט, וכנ"ל.

שבת, היה מקדים ללבוש בערב שבת את בגדי היו"ט שהיו מיוחדים יותר⁹⁸.

10. נזהר בבני ברק ביו"ט שני מלעשות מלאכות דאורייתא⁹⁹.

אמנם את השטריימל שהיה רגיל לחבוש ביו"ט בזמן הקידוש, לא היה חובש בשבת זו שאחרי היו"ט. וכנראה טעמו משום שכבר הוריד בלא"ה את השטריימל ביו"ט, ממילא אין זה זלזול בשבת במה שאינו לוקח כעת את השטריימל. משא"כ להוריד להדיא בגדים הנאים יותר ולהחליפם בפחות מכך.

⁹⁸ כמבואר בשו"ע (או"ח תקכ"ט, א') שבגדי יו"ט יהיו יותר טובים משל שבת. והיה רגיל רבינו לומר זאת משום אביו הקה"י שהיה נוהג כן, לפי שאין זה דרך כבוד לשבת להחליף לכבוד היו"ט את בגדי השבת. אמנם ראה בספר חוט שני (שבת ח"א פ"ג שעה"צ אות י"א) שהביא שהחזו"א היה נוהג גם כששבת ויו"ט סמוכים זל"ז, והיו בגדיו נקיים, אעפ"כ היה מקפיד להחליפם משבת ליו"ט וכן להיפך.

⁹⁹ שכך נהג החזון איש, וטעמו לפי שכתב הרמב"ם (קידוש החדש ה', י') שמקום שנתיישב ביהודים אחר שהחלו לקבוע את החדש ע"פ החשבון, כיון שבזמן שקידשו ע"פ הראיה לא היו השלוחין הולכין לשם, שהרי לא היה שם יישוב, יש לעשות בו יו"ט שני אף שהוא בא"י. וכיון שבבני ברק כהיום, אין הדבר ברור שהיה בו ישוב יהודי בזמן שקידשו ע"פ הראיה, החמיר לחשוש במלאכות דאורייתא.

אמנם מעיקר הדין במקום המסופק יש לילך אחר מנהג המקום, ואם אין שם מנהג יש לילך אחר רוב א"י שנוהגין בו יו"ט יום א', וכמו שביאר רבינו בספרו שקל הקודש (קידוש החדש ה', י"ב ביאורה"ל ד"ה או שהיא) עיי"ש היטב, מ"מ החמיר על עצמו בכך. [ואף לבנו אמר פעם שכדאי להישמר ממלאכות דאורייתא, ומאז נזהר מכך].

וכבר בצעירותו היה נוהג כן בצינעא, לפי שראה שרבו החזון איש נוהג כן. וסיפר רבינו שפעם החזון איש ביקש ממנו לעשות עבורו מלאכה דאורייתא, כיון שלא ידע שהוא ג"כ נוהג יו"ט שני בצינעא, ותיכף ומיד עשה רבינו מה שביקש, והסביר ששמירת יו"ט שני הוא ספק דרבנן, ואילו עשיית רצון רבו הוא כיבוד רבו דאורייתא, ובדאי זה נדחה מפני זה.

אמנם מלאכות דרבנן היה עושה ביו"ט שני, ומ"מ שנים רבות לא היה נוסע חוץ ליי"ב מיל כיון שיש בזה חשש דאורייתא, [כמבואר בשו"ע ובמשנ"ב (ת"ד, א') עיי"ש, ולכך אף שהיה מהדר ליסוע לכותל המערבי בחוה"מ ובימי ההשלמה של שבועות] לא היה נוסע ביו"ט שני, וכן לא היה נוסע לסנדקאות מרחק זה].

אמנם לפני כעשרים שנה, הביאו לפני את הישיש הרב ז"ק מקיבוץ חפץ חיים, והעיד שהחזון איש הגיע אליו לברית לבנו ביום א' דחוה"מ סוכות, שהוא במרחק הרבה יותר מיי"ב מיל מבני ברק, ומזה הבין רבינו שהחזון איש אינו חושש לדעות אלו, [אלא סובר כדעת הגר"א (או"ח סי' ת"ד) שנקט שאף יי"ב מיל הוא מדרבנן. אמנם בספר קרית אריאל (פ"א הערה ט') ביאר דעת החזו"א עפ"י המהרי"ק דתחומין דאורייתא היינו למהלך ברגליו ולא למהלך בספינה, ולכן הנוסע באוטו אין בזה איסור דאורייתא], ומאז החל רבינו ליסוע מחוץ לעיר אף ביו"ט שני.

ואם היה אפשר היה נוסע לכותל מיד ביום א' דחוה"מ [כדרכו שלא להשהות המצוות], וגם בשנה שנפטרה הרבנית ע"ה שהיה בשבת קודש י"ז בתשרי, הספיק רבינו ליסוע לכותל מיד במוצאי יו"ט ראשון של סוכות. וכן מאז היה נוסע לסנדקאות אף מחוץ לעיר, ונזהר שלא לעשות בעצמו שום מלאכה דאורייתא, וכגון שלא היה פותח את דלת המכונית בעצמו.

סז. ולכן אם חל יו"ט בשבת, לא היה מדליק ומכבה בעצמו את האש בהבדלה של מוצאי שבת¹⁰⁰, שהרי הוא יו"ט שני.

סח. אירע שתפרו לו את מתלה המעיל בראש חודש, ומחמת שנהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש, החמיר שלא ליהנות ממנו עד שיתפרוהו מחדש¹⁰¹.

סט. העידו שאת שריפת החמץ לא היה מקדים בתחילת הבוקר של י"ד בניסן, אלא אדרבא היה שורף בזמן שריפת חמץ¹⁰².

ע. בימי הפסח היה לו גביע כסף גדול, והיה משתמש בו ע"י כוס זכוכית רגילה

אמנם לפי עדות הרה"ג ר' ישע'י אפשטיין שליט"א לאחר זמן החל רבינו לחשוש מאיזה טעם לזה, ועשה התרת נדרים לפני נסיעתו מן העיר למרחק של יותר מי"ב מיל. ובמשך השנים היו דיבורים שרבינו סומך להקל בזה, לפי שמקום המושב באוטו גבוה למעלה מעשרה טפחים, ומבואר בביאור"ל (ת"ד, אי ד"יה למאן) שאפשר להקל בתחומין למעלה מעשרה במרחק י"ב מיל. וצריך בירור עוד.

¹⁰⁰ ופעם אירע שכיבה בטעות את נר ההבדלה, והפטיר בנענוע ראשו, נו, מלאכה שאינה צריכה לגופה, [ואם הבערה ביו"ט ע"י גפרור הוי איסור דאורייתא, ע"י ביאור"ל תק"ב, א]. לפעמים כשחל יו"ט שני ביום שישי, היה עושה עירובי תבשילין בלי ברכה.

¹⁰¹ ולא אמר הדבר בפירוש למי שתיקן, אלא שגזר בעצמו את המתלה, ונתנו לתיקון שנית. והגרמ"ז ברי"ם שליט"א העיר, שיתכן שמחמת שהוא גרם לתקלה זאת ע"י מסירת המעיל לאחותו לתיקון, לכך קנס את עצמו שלא להשתמש בזה, ולא משום שהחמיר לא ליהנות ממעשה הנעשה באיסור כזה שהוא מנהג.

¹⁰² אע"פ שדרכו בכל המצוות להיות מן הזריזין המקדימין למצוות, סבר שכל זמן שהחמץ ראוי לאכילה והנאה עדיין לא הגיע זמן מצות הביעור. אבל לאחר שהגיע זמן הביעור שפיר שייך זריזין מקדימין למצוות, כמש"כ השלה"ק (פסחים נר מצוה אות י"ח).

ועי' בספר מועדים וזמנים (חלק ח') שכתב שאין לבער קודם הזמן משום איסור הפסד אוכלין. אבל הקה"י במכתבו שם אליו חולק על זה, וסובר שלא שייך בכגון זה ביזוי והפסד אוכלין, כיון שלפי ההשערה כבר לא יהיו אוכלים לדבר זה, וראייתו מהמבואר בגמ' (פסחים י"ג ב') שמבערין תרומה מלפני השבת כיון שכבר ביקשו להם אוכלין ולא מצאו, אף שבאופן רחוק אינו מן הנמנע שיזדמנו אורחים כהנים. [ועי' בספר אגרות ורשימות קה"י (ח"ד סי' ג') חילופי מכתבים ביניהם בזה].

ולפעמים היו מנסים בני הבית לזרז את רבינו, כיון שהיו רבים מחכים לו למטה, ואף כמה משכניו גדולי התורה ששרפו בעצמם את חמצם, והמתינו לדבר עמו בלימוד וחידושי הלכות מענייני דיומא, והיה רבינו מסרב לירד לפני זמן שריפת חמץ, באומרו: בל תשחית! שהרי עדיין אפשר למכור לגוי או להאכיל לבהמה.

שהניחה בתוך הגביע הגדול, והכוס היה בולט מחוץ לגביע¹⁰³.

עא. אמר שהמנהג לא לאכול שום בפסח, הוא משום שזה ספק קטניות¹⁰⁴.

עב. אמר שבחול המועד אין מבקשים ברכה על עסקים, דחווה"מ אסור במלאכה. ומה שמבקשים ברח"ה עלינו וכיו"ב היינו על צרכי המועד¹⁰⁵.

¹⁰³ והיה רגיל לומר שעושה כן כיון שהגביע מדי גדול ולא צריך כזה כמות גדולה, לכן לוקח כוס יותר קטן, ומ"מ מניחו בתוך גביע הכסף בשביל חשיבות הברכה וכבוד יו"ט.

אבל כשהוציא בנו הגר"ש שליט"א הגש"פ עם הנהגותיו, שאלו אם עושה כן במכוון, מאחר שאמרו בגמ' (פסחים ק"ח ב') דבעינן לד' כוסות יין אדום, על שם "אל תרא יין כי יתאדם", ויש בזה משמעות שראוי לראות את הצבע האדום של היין, ובגביע כסף צבע היין נסתר ע"י דופני הגביע, והשיב שאכן משום כך הוא עושה כן, ואף ציין למה שאחז"ל שיש ליתן עיניו בכוס. [ואפשר שהיה לו טעם נוסף לכך].

והראו שכיו"ב נמצא כתוב בסידור שערי שמים להיעב"ץ לענין כל כוס של ברכה, שעדיף ליקח כוס של זכוכית ולא של כסף וזהב מהטעם הנ"ל. אמנם בכל קידוש לא הקפיד רבינו בכך, ואפשר כיון שהנ"ל נאמר בגמ' בפסחים (ק"ח ב') לענין ד' כוסות.

וכך היה נוהג גם אביו הקה"י להשתמש לד' כוסות בגביע זכוכית. ויש שביארו שהוא מהטעם הנ"ל, ובפרט שענין מצות ד' כוסות הוא לפרסומי ניסא. אלא שלדברי הרבנית ברזם תלית"א בתו של הקה"י, הסיבה ששתה את הד' כוסות בגביע זכוכית, משום שלא היה לו לפסח גביע כסף כלל, וגביע הכסף של ימות השנה השאירו יחד עם כלי החמץ, ולא היו משתמשים בו לפסח.

¹⁰⁴ והגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א שלח לשאול אותו מנין לו זאת, ופתח ספר מעדני שמואל (קיד"ד, כ"ה) והראה לו שזה כתוב שם. וגם אצל אביו בעל הקה"י לא אכלו שום בפסח.

הערת הגר"י מקלב: כ"כ בשו"ת מור ואהלות (אהל ראשי בשמים אות י"א). ועיי' פמ"ג (א"י ס' תס"ד סק"א) דיש נוהגין שלא לאכול שום בפסח, ואיני יודע טעם למה. ומ"מ עתה אין להקל בפני עם הארץ, ובצנעא לת"ח אין להחמיר, עכ"ל.

ובחיי אדם (כלל קכ"ז ס"ז) כתב שאין לחומרא זו טעם וריח, ומתיר בפשיטות דבדאי בזה לא שייך שום סייג, [ועיי' מ"א (סי' תמ"ז) בדין שום שנתחתך בסכין של חמץ. ועיי' ט"ז (סי' ת"ס ס"ו) שהתיר ללוש עיסה עם שום בפסח. ומדבריהם נראה דשרי, ועיי' עוד בב"י סי' ת"ס, ובשדי חמד (מערכת חו"מ סי' ג' אות ט') באסיפת דינים].

וחתן רבינו הגר"ש שטיינמן שליט"א אמר שבבית אביו מרחן הגר"א זצ"ל גם לא היו אוכלים שום בפסח, אלא שהטעם היה משום חשש מריחת ספירט שמרחו הסוחרים כדי להבריכם, ולא משום חשש קטניות.

¹⁰⁵ כן מובא בספר דרך שיחה (ח"ב עמ' ר"ה), וזה מיוחד, וצ"ע. ואולי אמר לו כן בדרך מוסר וצחות. וראה במש"כ רבינו בספר הזכרונות [עניני חול המועד], שהחזו"א קנה תפילין עבור א', והתנה עמו שישלם לו כל חודש מעט, וכשהביא לו מעות בחול המועד לא רצה לקבלם ממנו, ואמר לו שאין פורעין חוב בחול המועד, [אף שמעיקר הדין הדבר מותר, ובפרט כשכא החייב מעצמו ופורע, עיי' או"ח סי' תקל"ט]. ועיי' גם בספר ארחות רבינו

עג. לא הסכים לעשות חלאקה לילדים בימים שאין מסתפרים בהם¹⁰⁶.

עד. כאשר חל ל"ג בעומר במוצ"ש, אע"פ שמותר להסתפר ביום ו' לכבוד שבת¹⁰⁷, לא קיבל לגזוז שער ילדי חלאקה¹⁰⁸.

עה. לא הסתפר לכבוד יו"ט של שבועות בערב החג. אלא יום אחד קודם ערב יו"ט¹⁰⁹.

(ח"יב עמי ק"יכ) שמרן בעל הקה"י לא היה מזכיר מילת כסף בחוה"מ, וכשהיה צריך להזכיר סך מעות היה אומר כך וכך "מוקצות".

¹⁰⁶ עיי' בשערי תשובה (סי' תקל"א) שהקל בחול המועד. ועיי' שו"ת מהר"ם בריסק (ח"יב סי' צ"ט) שהקל בראש חודש למרות צוואת ריה"ח. אבל רבינו לא הקל בזה כלל ואפילו לגזור מספר שערות בודדות.

¹⁰⁷ כמבואר בדברי הרמ"א (תצ"ג, ב') עיי"ש.

¹⁰⁸ לפי שחשש שיחכו עם המשך תספורת שער הקטן עד ל"ג בעומר, ונמצא שלא הסתפר עכשיו לכבוד שבת, וכיון שלמעשה לא הסתפר קודם שבת, לא היה שום היתר לגלח תלתל מראשו, שבגילוח זה אין כבוד שבת.

ואמנם כחמש שנים לפני פטירת רבינו, כשאירע כן שחל ל"ג בעומר במוצש"ק קיימו מנהג התספורת בבית רבינו. נראה שלא נעשה על פי הוראתו אלא שהמשמשים לא שמו ליבם להקפדה זו, ורבינו לא מיחה בהם אחרי שהכינו והתכונו לזה שלא מידיעתו.

¹⁰⁹ וטעמו לדבר, לפי המבואר בגמ' (שבת קכ"ט ב') דמעלי יומא דעצרתא סכנתא, וכ"ה ברמ"א (סוף סי' תס"ח), והיינו שהקזת דם בערב חג השבועות יש בו משום סכנה. ומבואר עוד בגמ' (סנהדרין פ"ד ב') שלא להקזי דם לאביו אף שזה לרפואה. וכתבו המפרשים [עיי' מושב זקנים עה"ת ויקרא י"ט ג'] שלכך אסור לבן לספר את אביו שמא יפצע אותו ויצא דם, וכ"כ הלקט יושר שבן אינו רשאי לגלח את אביו שמא יעשה חבורה. וכיון שמבואר שבתספורת יש חשש שיצא דם, ממילא אין להסתפר בערב שבועות שסכנה היא שיצא בו דם.

ואף שעיקר החשש היה כשמגלח שערותיו בסכין, ולא במכונת תספורת שלנו, לא חילק רבינו בכך. [נראה בדרך שיחה פרשת יתרו בשם רבינו: אבא זצ"ל לא נתן לי לספרו, כנראה חשש שמא יצא דם].

ולפי זה היה הדין נותן שינהג כן בכל עיו"ט, שהרי גזרו רבנן אכולהו מעלי יומא טבא משום יומא טבא דעצרת כדאיתא בגמ' שם, וכמו שכתב הרמ"א (תס"ח י') שנהגו שלא להקזי דם בכל ערב יו"ט, ואין לשנות. וביאר המשנ"ב (שם, ל"ח) שגזרו רבנן על כל עיו"ט משום ערב שבועות. ומ"מ לא הקפיד רבינו על כך רק בעיו"ט דשבועות שעליו נאמר הדבר בגמ', ולא בשאר ערבי יו"ט. וכנראה כיון שעצרת זה סכנה, ושאר ימים טובים הוו רק משום גזירה, לכך הם קלים יותר.

ואגב, אמר רבינו שבימים הנ"ל שאין להקזי בהם דם, אין לעשות בהם בדיקת דם אע"פ שלוקחים רק מעט דם. ועל דרך זה סבר רבינו שהדין האמור בשו"ע (ד', י"ט) שאחרי הקזת דם צריך נטילת ידים, כמו כן אחרי בדיקת דם צריך נטילת ידים.

עו. שייר אמה על אמה זכר לחורבן בכל חדר¹¹⁰, וכשאפשר היה מעדיף לשיירו כנגד הפתח.

עז. לא הקפיד שיראו את האמה על אמה, וכשהוצרכו לעשות מדפים לספרים הם כיסו את האמה על האמה¹¹¹.

עח. בתפילת נעילה אחרי שסיים בלחש את תפילתו, היה נוהג לילך ממקומו ולעמוד בחזרת הש"ץ ליד אביו מרן הסטייפלר זצ"ל¹¹².

¹¹⁰ לפי שכל חדר נקרא בית בפני עצמו. וכן נהגו החזון איש [כמובא בדינים והנהגות (י"ט, י"ג)] והקהילות יעקב. וראה סמך לזה במשנ"ב (רל"ט, ט) לענין הישן בבית יחידי. ועי' עוד במשנ"ב (רי"מ, כ"ו נ"א) דבית היינו חדר. אמנם בחדר שאין בו ריבוע גמור של ד' על ד' אמות, אף שיש בו כדי לרבע ד' על ד', הורה רבינו שאי"צ הנחת אמה על אמה זכר לחורבן, כיון שזה אינו נחשב כבית, כמו שהכריע החזו"א לענין דין מזוזה, [ראה בספר מזוזות ביתך לרבינו (סי' רפ"ו ס"ק נ"ג) מש"כ בזה].

אלא שלמעשה נהגו מרן החזו"א והקה"י לשייר אמה על אמה גם בחדר המטבח שבביתם שהיה קטן מד' על ד', ואפילו כדי לרבע לא היה בו. ואמר מרן החזו"א לרבינו שאינו מעיקר הדין. [ראה בספר ארחות רבינו ח"ב עמ' קמ"ו].

גם לענין נר חנוכה הורה רבינו, שמי שביתו פחות מד' על ד' פטור מהדלקת נר חנוכה, אף שדר שם, וכמו שהגר בספינה פטור מהדלקת נר חנוכה, שאין זה בכלל בית, [עי' רש"י שבת כ"ג א' ד"ה הרואה. ותוס' סוכה מ"ו א'].

¹¹¹ אף שכתב השו"ע (תק"ס, א') לעשותו כנגד הפתח. וביאר המשנ"ב טעם הדבר כדי שיראה כשיכנס בפתח, עיי"ש. מ"מ סובר רבינו שאין הדבר לעיכובא אחר שנעשה כהלכתו. ויעויין בספר אורחות רבינו (ח"ב עמ' קמ"ז) שהחמיר בארון הקבוע בקיר.

¹¹² והתבטא על כך: "אני מרגיש יותר בטוח ליד אבא!" [בדרך כלל היה מתחמק מלהסביר טעמו לשואלים, והיה אומר שהוא משום שליד אביו יש לוקס, ואילו במקומו חשוך]. ואולי טעמו בזה לפי מה שהיה רגיל להביא את דברי החת"ס (בגליון השו"ע או"ח סי' ק"ב) מתפילת חנה ליד עלי, שהתפילה מתקבלת ליד הצדיק. [ומ"מ לא התפלל תפילת לחש עצמה ליד אביו, שהרי אסור להתפלל בצד אביו ובצד רבו, כמבואר בשו"ע (או"ח צ', כ"ד) ובמשנ"ב (שם, ע"ג) עיי"ש].

[וכן הגר"ש וואזנר זצ"ל בהספידו על מרן הקה"י דיבר על הזכות להתפלל בד' אמותיו של בעל הקה"י, והביא משו"ת הרדב"ז שכתב שהמתפלל סמוך לצדיק כאילו מתפלל במקום המקדש, והוסיף ואנו זכינו להתפלל בד' אמותיו. וכן מצינו שרבינו נשאל מא' כמה שיעור המקום שהוא נחשב בצד הצדיק. והשיבו: ד' אמות].

ומענין לענין הראו שגם זמן תפילת הצדיק יש בה עת רצון, שכך ביאר החזו"א (סוף טהרות) שלכן הקפיד רב על רב הונא שיאמר "וכן למר" (מגילה כ"ז, ב'), שכל ברכה של גדול הדור עושה רושם למעלה ועושה עת רצון, ולכך ראוי למתברך לברך את המברך.

עט. הקפיד באכילת כזית ראשון בסוכה, שלא יהיה בו חלק המעשר ראשון ומעשר עני¹¹³. ושיהיה מקמח ומים בלא סוכר¹¹⁴.

פ. היה מהדר אחר לולב גבוה מאד, שסבר שיש בדבר הידור¹¹⁵.

פא. היה יוצא אחרי קדושה מביהכ"ס לברך על ארבעת המינים של אביו בביתו¹¹⁶,

¹¹³ ראה בספר דרך אמונה (תרומות פ"ו ה"ב בביאור ההלכה) שהביא רבינו בשם החזון איש, שאע"פ שכיום אין נותנין מעשר ראשון ללוי, מ"מ בדבר שצריך לכם כגון מצה ומרור ואתרוג יש להחמיר להוציא את המעשר ראשון. והוסיף רבינו שם ולעני"ד גם בכזית ראשון של סוכה צריך שלכם, וכן מצאתי במנח"ח (שכ"ה, י"א) שהרי למדין אותו ממצה בגז"ש ט"ו ט"ו, עיי"ש.

ולכן היו שומרים חלק מהקמח של המצות שלא היה בו שום מעשר, לצורך אפיית החלה לאכילת כזית ראשון של חג הסוכות. וכן בארגזי המצות שהיו מוכנים לפסח, היה כותב על ארגז א' שבו הוקבעו המעשרות, כדי שלא ישתמשו בו לכזיתים של ליל הסדר.

¹¹⁴ ג"כ מן הטעם הנ"ל שלא יהיה בכלל מצה עשירה, שהרי הוקש סוכות למצה וכמשנ"ת. ואמר שנוהג כן ע"פ הפרי מגדים (אש"א תרל"ט, ט"ו) שהסתפק בזה.

ומנהג רבינו היה לבצוע על החלה המתוקה ולטעום ממנה מעט, ואח"כ אכל כזית מהחלה ללא סוכר לשם מצות אכילת כזית של מצות ישיבה בסוכה. וכנראה סבר שיש לבצוע על החביב והחביב נקבע לפי מה שחביב לאכול, ולא לפי החביב מחמת המצוה, וכיון שזה מצורך הסעודה אין זה נחשב כהפסק. [ועי' מה שכתבתי לדון בזה, ונדפס בספר ויטע אשל (תמורה סי' ר"ג אות ה')].

¹¹⁵ עי' בגמ' ב"ק (ט"ב) ולפירושו של התוס' (שם ד"ה עד שליש) הכוונה לענין ההידור בגודל האתרוג, וכן הוא בשו"ע (או"ח תרנ"ו, א') לענין אתרוג גדול. וכיו"ב סבר רבינו שגם לגבי לולב כמה שיותר ארוך יותר מהודר, ולפעמים הלולב שלו היה מגיע עד הסכך. ועי' בספר ארחות רבינו (ח"ב עמ' רס"ד) שהקה"י העדיף אתרוג גדול מאתרוג נקי, ואמר שמבואר בגמ' שכמה שהאתרוג גדול יותר, הוא מהודר יותר. [ואירע בשנה אחת שהלולב הארוך נסדק אבל לא נפתח, והי' לרבינו לולב אחר קטן שהיה סגור לגמרי, ואמר רבינו: העדפתי ליטול את הלולב הארוך הסדוק, כיון שארוך זה יותר הידור מצוה].

ומצינו שכן כתב המג"א (תרע"ב, ג') לגבי לולב ארוך, בתו"ד לענין מצות הדלקת נר חנוכה, שבנרות שעוה כשהם ארוכים הם נאים יותר, כמו בנרות יוה"כ ולולב ואתרוג וכיוצא בו. [אמנם לגבי אתרוג יש שכתבו שגדול מאד הוא חסרון, עי' בספר ברכה וחיים (סי' כ"ה) שאם אינו ניקח ביד אלא בכתף אי"ז דרך לקיחה. ועי' ביוסף אומץ (אות תתל"ה) שאתרוג שאינו יכול לאחוז עם הלולב בידו אחת אינו מהודר].

וכמו כן רבינו היה מהראשונים בבני ברק להביא מורביות ארוכות לביהכ"נ בהושענא רבה זכר למקדש. ועי' רש"י (סוכה מ"ד ב') וז"ל והשתא נהגו להביא מורביות ענפים ארוכים ויפים, שמנכרא מצוה בעין יפה.

¹¹⁶ ולא היה מקפיד לברך על ארבעת המינים דווקא בסוכה, אלא בדרך כלל היה מברך עליהם בתוך הבית. ואף כשהיה מברך בביתו והיה סמוך מאד לסוכה, לא טרח לצאת לסוכה. ואולי חשש שיפסל הלולב בהיותו גדול וארוך, שמא יתקע בסכך.

ואח"כ היה חוזר לבית הכנסת לקריאת ההלל עם הציבור¹¹⁷.

פב. כשהיה חוזר לסוכתו אחר תפילת מנחה בחוה"מ, לא היה מברך שנית לישב בסוכה. אולם אחר תפילת מנחה של יו"ט הסתפק אם נחשב כהפסק, ולכן היה הולך ביו"ט אחרי מנחה לסוכת בנו הגר"ש שליט"א, כדי להתחייב בברכה¹¹⁸.

פג. השתמש במגילת אסתר גדולה¹¹⁹, שהיתה כתובה באופן שיהא בה אחד עשר

¹¹⁷ וקודם התפילה לא היה יכול לעשות כן, שעדיין לא הגיע זמן מצוותם, שהרי התפלל רבינו כותיקין. ומחודש במעשה זה שהפסיד לצורך הידור זה, את חזרת השי"ץ וברכת כהנים, [נוכפי הנראה ראה רבינו בדבר זה קיום מצות כיבוד אב דאורייתא, שמחשיב את הדי' מינים של אביו לברך עליהם את ברכת המצוה, ובפרט שנים רבות המינים שלו היו יותר מהודרים משל אביו]. ולענין ברכת כהנים כנראה סמך על ברכת הכהנים שבתפילת מוסף. והעיד מו"ח הגר"נ זאקס שליט"א שהיה הולך עמו שנים רבות מבית הכנסת לבית אביו, ולפעמים היתה דלת בית אביו נעולה מחמת שכחה, והיה קופץ דרך מעקה המרפסת האחורית. [וכשהיה בנו הגר"ש שליט"א מתלה אליו, היה שולח את בנו לקפוץ].

¹¹⁸ סבר שיציאה קצרה של תפילת מנחה בחוה"מ אינה נחשבת להפסק. אבל כשהיה חוזר לסוכתו בשבת אחרי תפילת מנחה היה מברך, כיון שסבר שזה הפסק גדול מידי שראוי לברך על הסוכה שנית. אמנם ביו"ט שהיו מאריכים מעט בניגונים, היה מסופק אם יש בזה שיעור הפסק או לא, על כן היה הולך לסוכת בנו הסמוכה והיה מברך בה לישב בסוכה, ואמר בפירוש שמברך להוציא גם את הסוכה שבביתו מחמת הספק שיש לו. [מיהו יתכן שצירוף התפילה עם הביקור היה נחשב להפסק, ומחמת כן בירך להוציא גם את סוכת ביתו].

והעיר הר"ב כהן שליט"א: צריך עיון מאי שנא ממה שאמרו בשם החזון איש, שהפסק ביוה"כ בין מוסף למנחה שהיה זמן רב [שהתפלל כותיקין], לא החשיבו להפסק לענין ברכת הטלית, ומדוע בזה בהפסק של חצי שעה יש לחוש להפסק. ואולי אצל החזו"א ביוה"כ שהיה מתפלל בביתו, ואצל רבינו היה זה בצירוף הליכה ושינוי מקום, [עיי' שו"ע (או"ח ח', י"ג) חילוק בין הולך מביתו לביהכ"ס למתפלל בביתו, ובמשנ"ב (שם ס"ק ל"ג ל"ד)].

אמנם מו"ח הגר"נ זאקס שליט"א העיד שנים רבות גם בשבת אחרי תפילת מנחה כשחזר לסוכתו לא היה מברך, והיה מגיע אחד ומברך ברכת הסוכה ומוציא את רבינו בזה, [אולם רבינו לא ביקש ממנו זאת].

ופעם סיפר רבינו, שבבחרותו היתה שנה א' שבירך ברכת לישב בסוכה רק פעם אחת בכל ימי הסוכות, לפי שכל שבעת ימי החג היה בסוכה, שהיה בבית החזון איש, ובית הכנסת היה מחובר לביתו בחדר השני, ולא הפסיק כדי שיעור הפסק.

¹¹⁹ בתחילה היה לו מגילה קטנה לעצמו, וביקש מהסופר הרב יוסף רוזנטל ז"ל שיכתוב מגילה גדולה עבור הקריאה בבית הכנסת לדרמן, שהרי היה יוצא ידי חובתו מהקריאה במגילת ביהכ"ס, אמנם כיון שהסופר ראה שסבור רבינו שמגילה כזו יש בה דקדוק והידור גדול וכמו שיתבאר בסמוך, כתב מגילה נוספת כזו עבורו והביאה לרבינו ששמח בה, [וי"א שזה היה שכרו מן הסופר, על שרבינו תיווך לו כתיבת ספר תורה לביהכ"ס לדרמן, וכתשלום תיווך כתב לרבינו מגילה זו], ובמגילה כזו השתמש במשך כארבעים וחמש שנים עד יום פטירתו ממש, [תחילה במגילה זו שכתב עבורו ר' יוסף הנ"ל, ולאחר מכן כתבו לו מגילה בצורה זו בתוספת הידור בכך שהיתה על קלף העשוי מעבודת יד, ומאז השתמש בה].

שיטין בעמוד¹²⁰, ובאותיות גדולות¹²¹.

פד. רקע ברגלו בכל פעם בשעת הזכרת המן¹²².

¹²⁰ כדי לצאת ידי דעות השו"ע והגר"א, שדעת השו"ע (או"ח תרצ"א, ד') שבעשרת בני המן יהא תיבת איש בראש הדף ותיבת עשרת בסוף הדף, [ע"י משנ"ב שם, כ']. ודעת הגר"א (בביאורו שם, כ"ה) שלא לעשות את אותיות בני המן גדולות יותר משאר אותיות המגילה, שלא נאמר בהם שיהיו אותיות א"ב רבתי, [ראה בשעה"צ שם, ט"ז]. וכדי לצאת שני הדעות הנ"ל גם יחד, צריך לעשות את המגילה באופן של אחד עשר שורות לעמוד, ובזה יוכלו להתקיים שני הדעות, שיהיה איש בראש הדף ועשרת בסוף הדף, וגם יהיו גודל כתב האותיות של בני המן שווים לגודל שאר אותיות המגילה.

¹²¹ בנוסף להנ"ל רבינו החמיר שהמגילה תהא שוה לספר תורה גם בענין שיעור הגליונות שמעל ומתחת הכתב, וכמו שכתב ההג' מ"י (פ"ב דמגילה), ובגליונות ס"ת נאמר לעשותן ג' אצבעות למעלה וד' אצבעות למטה, ולפי שיעורו של החזון איש שאצבע הוא 2.5 ס"מ, הרי זה יוצא 7.5 ס"מ למעלה ו-10 ס"מ למטה, נמצא שיעור הגליון החלק שלמעלה ולמטה יחד 17.5 ס"מ.

ועוד צריך ששיעור הכתב שבמגילה יהיה מרובה משיעור הגליון החלק, שכ"כ במסכת ס"ת (ב', ד') ובלבד שלא יהיו זה וזה [=הגליון שלמעלה ולמטה] מרובין על הכתב, ופי' רבינו שם הטעם משום שזה גנאי שנראה כאילו רוב הספר חלק.

ומעתה אם יעשה הכתב באותיות הרגילים אצל הסופרים, שבדרך כלל עושים רוחב כל שורה 0.8 ס"מ [חציו כתב וחציו ריוח, לפי שהדין הוא שיהא בין שיטה לשיטה כמלא שיטה], היה יוצא ששיעור הקלף הכתוב שהוא 11 שיטין ס"ה 8.5 ס"מ, ואילו שיעור הגליון החלק יהא 17.5 ס"מ.

לכך הורה לעשות את המגילה כולה באותיות גדולות בשיעור שיעלה הכתב ל-18 ס"מ, ובכך הוא יהיה מרובה משיעור הגליון שהוא 17.5 ס"מ. וראה כל זה בביאורו של רבינו למסכת ספר תורה (שם). וע"י גם בקונטרס מגילת ישראל (גרס"ה) בארוכה, עם צילום המגילה של החזו"א ושל רבינו.

¹²² כמנהג המובא במשנ"ב (תר"צ, נ"ט). [וראו לציין שגם כשהיה רבינו קורא את המגילה לעצמו בסדר חובותיו, הי' רוקע ברגלו בהזכרת שם המן].

ואמר רבינו שבמדרש כתוב שהמן מרגיש בזה ומצטער כל שנה, (ע"י מדרש אליהו מבעל שבת מוסר). ובספר שיח הפורים הביא בשם רבינו שנתן רמז לזה ממדרש פנים אחרים (נוסח א') עה"פ הפיל פור, דאיתא שם שהמן הרשע נבלע ושורפין אותו ואת בניו בגיהנם בכל שנה ושנה.

והראני הגראי"ש שליט"א בספר מאורות הראשונים שמביא, שההגמון שאל לרבי יהודה חסיד למה אתם דופקים על הכתלים כשאתם מזכירים את המן, והשיב לו: כל כך דפיקות שאנו דופקים, כך דופקים את המן בגיהנם.

ופעם פנו אל רבינו גבאי בית כנסת שהמתפללים ביקשו לבטל את מנהג הכאת המן, בטענת טירחא דציבורא והפרעת הרעש לזקנים, והשיבם רבינו שבשו"א אין לבטל מנהג המוזכר בהלכה, ואלו שמפריע להם יעשו לעצמם מנין אחר.

פה. לא היה אוכל גבינה ומוצרי חלב מהחנות פרט לחלב¹²³.

פו. אמר שלוחה שלא פרע את חובו למלוה בחייו, גם המלוה יחזור בגלגול כדי לקבל את החוב שהלוה חייב לו¹²⁴. ולכן פעם כשנחלה מאוד וחשש שקיצו קרב, מסר לבנו את כל החובות שאחרים חייבים לו, כי שנים רבות ניהל גמ"ח של כסף.

פז. ביטל את הענין שעושים מיום הולדת, ואמר שמצינו רק אצל פרעה שעשה יום הולדת, שנא': יום הולדת את פרעה¹²⁵.

פח. כאשר עבר את הגיל של חמש שנים הסמוכות לפרק שמתו בו אביו ואמו, ציין זאת¹²⁶. וכשהגיע לגיל שישים שמח ואמר להביא לו מעט יין לשתיית לחיים¹²⁷. וכן כשהגיע לגיל שבעים ושמונים ביקש מעט יין, ולקח ספר ישן מספרייתו ואמר

¹²³ כן נהג כבר אביו מרן הקה"י משום כל מיני חששות שעוררו על הרכיבים שמכניסים המחלבות השונות, ומתחילה גם את החלב היו מביאים לו במיוחד ממשק פרטי במושב יסודות, וממנו היתה אמו מכינה לו את שאר מוצרי החלב כגבינה וחמאה.

אולם כעבור זמן אמר לו חמיו מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שהוברר לו שעל החלב עצמו אפשר לסמוך על תנובה, ומאז היו קונים אך ורק חלב של מחלבת תנובה, ועושים ממנו באופן עצמאי את שאר מוצרי החלב, כגבינה וחמאה, וכך נהג עד סוף ימיו ממש.

¹²⁴ עיי' בספר אבן שלמה (פרק ג' אות ח') שכתב, הגוזל מחברו ולא החזיר לנגזל עד כלות ימיהם, מוכרחים לבוא בגלגול. ועל כן המציל את הנגזל גורם טובה לשניהם. וראה בפ"י הגר"א למשלי (י"ד, כ"ה). ולכאוף לסברא זו אין זה רק בחוב ממוני, אלא בכל עניני בין אדם לחבירו, וצ"ע.

¹²⁵ וצינינו שכן נראה במדרש שכל טוב (פרשת וישב) עה"פ יום הולדת את פרעה, עיי"ש. וכיו"ב בגמ' (ע"ז ח' א') ואלו אידיהן של עובדי כוכבים... ויום גנוסיא של מלכיהם ויום הלידה. הרי שזה היה מנהג אצל מלכי הגויים. ולפעמים ביום ההולדת של עצמו, היה אומר לבני ביתו היום כך וכך שנים מהבר מצוה שלי.

¹²⁶ עיי' רש"י (בראשית כ"ז ב') א"ר יהושע בן קרחה אם מגיע אדם לפרק אבותיו, ידאג חמש שנים לפנייהם וחמש שנים לאחר כן. ומקורו במדרש רבה (שם ס"ח, י"ב).

וראה בספרו טעמא דקרא (פרשת תולדות) שהביא רבנו בשם אביו הקה"י זצ"ל שאמר שעיקר העצה לזה שילמד בהתמדה יותר, וכדתנן (אבות ב', ח') מרבה תורה מרבה חיים. וכן הביאור גבי מה שאמרו (שבת ק"ו א') א' מן האחין שמת ידאגו כל האחין וכו', היינו שמחמת כן ירבו בלימוד התורה.

¹²⁷ והראה דברי הגמ' (מו"ק כ"ח א') על רב יוסף שעשה יומא טבא לרבנן [כלומר משתה] ביום זה, דאמר השתא נפקי לי מכרת.

ממנו איזה נוסח תפילה המיועדת לזמן זה¹²⁸.

פ. היה מקפיד לסיים כל מסכת שהתחיל ללומדה¹²⁹, והיה מעודד גם אחרים לסיים את המסכת שהתחילו ללמוד¹³⁰.

צ. היה לומד בסדר לימוד החובות שלו, לפי הסדר: יומא סוכה ביצה ראש השנה¹³¹. וכן היה לומד: חגיגה ואח"כ מועד קטן¹³².

צא. היה נוהג כשסיים מסכת¹³³ בלימודו בכולל, לשתות לכבוד כך כוס מים¹³⁴.

¹²⁸ כן העידו בניו הגר"א¹ והגר"ש שליט"א. ונוסח התפילה היה מתוך ספר ברית עולם (בהוצאת ר' צאלח בן יעקב מנצור – פרק הדרת זקנה ושיבה), עיי"ש במיוחס לרבי חיים פלאגי זצ"ל.

¹²⁹ וכן כשהתחיל לכתוב איזה חיבור והפסיק, השתדל לגמרו אפילו אחרי הרבה שנים. עי' בהקדמת רבינו לספרו שערי אמונה על פאה. וכן כשהפסיק לכתוב חיבורו דרך חכמה ח"ב, בכל זאת התאמץ אחרי תקופה לסיים לכה"פ את הענין שאחז בו, ולא להשאיר ענין שאינו גמור. ופעם אמר: לא עשיתי הרבה בחיים, אבל דבר א' טוב היה בי, שמה שהתחלתי השתדלתי לגמור.

¹³⁰ סיפר שמרן החזון איש הורה להנהלת ישיבת תפארת ציון, ללמוד עם התלמידים את כל המסכת ולא להפסיק באמצע. וכן היה נוהג לומר בשם אביו מרן הקה"י שהמתחיל ללמוד מסכת ואינו גומרה, יש בזה שני דברים, האחד משום חשש נדרי מצוה, והשני משום בזיון המסכת!

¹³¹ לפי שכך הוא הסדר בספרי המשניות שלפנינו, שנדפס כפי הסדר שסידר הרמב"ם, ומדפיסי הש"ס שינו. אמנם לפעמים היה לומד כסדר הדפסת הש"ס, והסיבה לכך לפי שהיה איזה אדם מבוגר שישב מאחוריו בתפילה בבית הכנסת, והיה מכין לו בקביעות את הגמרא על הסטנדר, וכיון שלא ידע אותו אדם מהנהגתו זו, היה מניח לו הגמרות לפי סדר הש"ס, ובאותם הפעמים היה לומד רבינו כך, כדי שלא לצער.

¹³² כמו הסדר שבירושלמי, שזה הסדר הנכון, וכמבואר בתוס' (מ"ק כח: ד"ה ובלע) שמסכת מועד קטן הוא סוף סדר מועד. וכן הוא גם בתוס' ישנים (יבמות ב.) עיי"ש. ואמר רבינו שפרק אלו מגלחין שעוסק בענייני אבילות לומד הכל ביום אחד כדי שלא להפסיק בפורענות, וכן מסכת שמחות לומד הכל בלי להפסיק מטעם זה.

¹³³ מתשובותיו בכמה מקומות למדין שאין מעלת סיום לימוד התנ"ך אפילו עם המפרשים, וכן סיום לימוד מסכת משניות, כמעלת סיום מסכתא גמ', וממילא אין מועיל הנ"ל לפטור מתענית בכורים ולהתיר אכילת בשר בתשעת הימים, ובלימוד סדר שלם של משניות או כל ששה סדרי משנה, נסתפק.

¹³⁴ הנה הרמ"א (יו"ד רמ"ו, כ"ו) כתב כשמסיים מסכתא מצוה לשמוח ולעשות סעודה ונקראת סעודת מצוה. ובביתו היה נוהג לשתות מעט יין לכבוד הסיום, אולי משום שנאמר אצל היין שמשמח, וממילא מקיים בזה מש"כ הרמ"א שמצוה לשמוח. אולם כשהיה מסיים בכולל היה מציין זאת לכה"פ בשתיית כוס מים.

צב. אמר שתלמיד חכם שישן כדי שיהיה לו כוח ללמוד, נחשב באותן השעות כמו שלומד¹³⁵.

גג. את עשרות המכתבים שהיה עונה מידי יום, היה עורך לפי סדר כהנים לויים וישראלים, מדין וקדשתו¹³⁶. [גם למכתבים שהגיעו מנשים, והיה מפנה לרבנית, היה מציין ע"ג המעטפה "מכתב מכהנת"]¹³⁷.

ואמר פעם שאם לא יעשה כן, יש לחשוש שלא יתיר לו הסיוס בערב פסח את התענית, ע"פ מש"כ המשנ"ב (תקניא, ע"ג) לגבי סיוס בתשעת הימים שאם לא היה עושה סעודה בשאר הימים, אפשר שלא יעשנה גם עתה.

¹³⁵ וכבר מטו כן משמיה דמרן החזו"א. ורבינו הביא ראיה לזה מדברי הר"ש על המשנה (פרה פ"ז מ"ב). וז"ל הר"ש, וכן האכילו חברו ע"מ לקצות, הקיצה צורך היא, שלא היה מאכילו, והוא מתחזק באכילה ונושא המים וכו'. [וציין הגרי"ש קניבסקי שליט"א: לדברי השו"ע (ר"י, א') אלא יתכוין לתת שינה לעיניו וכו', ומי שנוהג כן עובד את בוראו תמיד].

וכ"כ המאירי (ברכות ב' א') בביאור דברי הירושלמי, והביא ראיה ממה שאמרו בגמ' (שם ח' ב') כל האוכל בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי. והיינו שהאכילה ביום התשיעי שהיא כהכנה לעינוי יום העשירי, נחשב ג"כ בכלל מצות עינוי, ולכך הוי כאילו התענה תשיעי ועשירי.

וגדולה מזו אמר רבינו: שמי שנאנס מללמוד תורה משום איזה צורך, ולולי זה היה לומד באותו זמן, אם נאמר דאונסא כמאן דעביד דמי (ע"י ירושלמי גיטין ז' ו' קדושין ג' ב'), הרי זה נחשב לו כאילו למד באותו הזמן.

¹³⁶ וכדתנן (הוריות יג.) דכהן קודם ללוי להשבת אבידה וכו', ובכלל זה כל גמילות חסדים. וע"י קוב"ש (נ"ב אות רע"ז) בענין זה.

והעירו שיש בדבר חידוש שמקיים וקדשתו אפילו באופן זה שאין הכהן רואה בהקדמת מכתביו, ואינו נהנה בכך בפועל, כיון ששולח בו ביום את כל המכתבים שקיבל. ואפשר שקדימת הכהן להשבת אבידה, הוי גם בכה"ג שאינו יודע שיש בידו ג"כ אבידת ישראל. וכבר עמד על הנהגת רבינו בזה **הגאון רבי יוסף ליברמן שליט"א** בשו"ת משנת יוסף (חיי"ג סי' לו) עיי"ש במה שפלפל בארוכה.

¹³⁷ בספר "באר שבע" לר' גדליה הוניגסברג שליט"א כתב שרבינו אמר על זה: שכמדומה שיש באחרונים נידון בזה, אם יש וקדשתו אף באשת כהן. אבל בתשובות שהשיב רבינו בכמה מקומות (דולה ומשקה ועוד) ענה שאין וקדשתו באשת כהן. וע"י.

וראה בספר מגדל עוז להיעב"ץ (אות פ"ט) שהסתפק אם גם נקבות כהנים קודמות לנקבות לויים וכו', לפי שקדושה כהנת ג"כ מרובה מקדושת ישראלית, שהרי אוכלת בתרומה ובמורס מן הקדשים ויש לה מתנות כהונה. ובת לוי אוכלת במעשר, ובניהם פטורין מבכורה. אלא ששתקו מזה הפוסקים לגמרי, ולא הזכירו דין קדימתן לענין פדיון שבויים ולענין צדקה, ולא שמענו מימינו מי שמקדימה. והדבר שקול אצלי. עכ"ד.

וראה בספר פרשת דרכים לבעל המל"מ (דרך מצוותיך ח"ג ד"ה עוד אני) שנסתפק אם כהנות הוו בכלל זר לעבודה או לא, וראה מש"כ עליו המנח"ח (ריש מצוה ש"צ), וראה גם מה שדיבר בזה בספר אתון דאורייתא (כלל י"ט).

צד. כמו כן הורה למגיד שיעור שאם נשאל ביחד ע"י כהן וישראל, יקדים לענות לכהן. ואם נשאל ע"י ישראל תחילה ואח"כ כהן, כבר זכה הישראל¹³⁸ ששיבו לו תשובה¹³⁹.

צה. כשהזכיר בספריו גאונים שנקראו בשמם לחוד בראשי תיבות, הקפיד להקדים תיבת הגאון, לדוגמא הגאון מלבי"ם ז"ל הגאון חיד"א ז"ל¹⁴⁰.

צו. יום לפני החופה של א' מבנותיו, כששלח את הטלית לחתן, ביקש להודיעו שהיא

¹³⁸ לפי זה יש לברר הנהגת רבינו בהקדמת המכתבים, אם מה שהקדים כהן כלוי זה במכתבי אותו יום בלבד, או אף מימים קודמים. ויתכן מאד שמה שבאו לשולחנו לענות עליהם מיקרי באו לפניו יחד, אף אם נשלחו או היו כבר בביתו קודם לכן. וכמדומה שכן נהג בתקופת חולשתו שלא ענה כמה ימים על מכתבים, וכשחזר והתחיל לענות ענה תחילה לכל הכהנים, אף שהגיעו המכתבים בימים שונים.

¹³⁹ היינו שסדר הקדימות של כהן לוי ישראל, זה רק כשהם שוין, אבל אם קדם הישראל כבר זכה, וממילא הוא קודם.

ולכאוי צ"ע ממש"כ בא"ר (או"ח סי' קל"ו) שהכהן קודם כלוי והלוי לישראל, ואם שני האבות שוין, מי שנולד ראשון יזכה ראשון, שכבר זכה במצוה קודם חבירו. ומשמע שאם לא היו שוים אלא כהן ולוי, אף שבן הלוי נולד תחילה יזכה אבי הבן הכהן, משום שכהן קודם כלוי.

ויש לחלק שכיון ששם באו יחד לבית הכנסת נחשבים שניהם שוים, אף שהאחד נולד תחילה. משא"כ בענינו כששאל הישראל תחילה, הוי כמי שבא ראשון לבית הכנסת, וכבר זכה הישראל ששיבו לו תשובה, ובזה לא מהני אפילו היה כהן כנגד ישראל, דהוי כמי שהתחיל ליתן לישראל מנה ובא כהן, שנראה שאין יכול לדחותו.

ועי' בשו"ע (ח"מ ט"ו, א') שצריך הדיין שיקדים לדון שבא לפניו תחילה. אולם בשו"ע (יו"ד רמ"ו, י"ד ט"ו) בענין שנים ששאלו מן הרב, לא נאמר שם שיקדים למי ששאל תחילה. וצ"ע. שו"ר בערוך השולחן (שם) שכתב דמיירי שבאו יחד, אבל אם בא אחד תחילה הוא קודם, וצ"ע בסתימת הפוסקים בזה. ועי' בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' שע"ט) שכתב, "מנהגי להשיב ראשון לשואל ראשון, ולולי כן הייתי נלאה".

¹⁴⁰ שהנה בדרך כלל רוב הגאונים שהוזכרו שמותיהם בראשי תיבות, כגון הרמב"ם רש"י ר"ת וכו', הוזכר בחישוב הראשי התיבות גם האות ר' המכוונת לראש תיבת רבי, אבל המלבי"ם החיד"א והנצי"ב וכיו"ב לא הוזכר בראשי התיבות אלא את שמותיהם לחוד, ולכך חשש מלומר כן בלא תואר כבוד אף שהורגלו בפי כל, ולכן היה מוסיף את מילת התואר לפנייהם להזכירם בלשון כבוד, כמו שנהוג כשמוזכרים את שמות החכמים.

והעיר הגאון רבי מאיר גריינימן שליט"א שמצינו כן גם בחזון איש שבכל מקום שהזכיר את המלבי"ם בספרו כתב הגאון מלבי"ם ז"ל (או"ח סי' קכ"ד דף צ"ו אי ד"ה וביקור, נגעים סי' י"א אות י"ג ד"ה מ"א, וד"ה ובר"מ. סי' י"ב אות כ"ג ד"ה מ"א), וכנראה שלמד כן רבינו מרבו מרן החזון איש, וירד רבינו לעומק כוונתו גם בענין זה.

איטרת יד, כיון שחשש למק"ט, שמא זה נחשב מום¹⁴¹.

צז. היה מייעץ להניח את היד על הפדחת כדי להירדם בלילה¹⁴².

צח. בשנים קודמות נזהר ללבוש בגד מכובס שעברו עליו שמונה ימים מהכביסה¹⁴³.

ודוקא הבגדים שלובשים על הגוף ממש. אבל לבני ביתו לא הקפיד בזה מעולם.

צט. כששאלוהו למה אינו מסתגר בביתו, כדי שיוכל לעסוק בהמשך כתיבת ספריו

המועילים לרבים, אמר: "אדם אינו יודע מה תפקידו בעולם, ואולי תפקידי

להתייחס ולענות לבני אדם"¹⁴⁴.

¹⁴¹ כדאי' בגמ' (בכורות מ"ה ב') שהוא מום לענין כהנים לעבודה בבית המקדש, ותנן (כתובות ע"ב ב') שכל המומין הפוסלין בכהנים פוסלין בנשים. וכיון שמשמע שזה גדר של מום, על כן ראוי לאומרו קודם הקידושין. ואף שמום זה הוא נפק"מ רק למי שצריך לעבוד עבודה [וכדפירש"י בבכורות שם], וממילא אינו שייך באשה. מ"מ לרווחא דמילתא אמר כן רבינו, וראה בסמוך.

ומ"מ אפשר שרבינו שלח לומר כן בדרך צחות, ולא חש לזה ממש לתורת מום לענין מקח טעות. וראה בגליון צב"א הלוי [להגרצ"א שטיינברג שליט"א] שהביא ששאל על כגון זה במכתב לרבינו, והשיבו: מאן דקפיד קפיד. וראה באוצר הפוסקים (אחע"ז ל"ט, ד') שהביאו שדן בזה בספר יד דוד, ותולה במחלוקת ראשונים.

ואפילו לענין אנשים, י"ל שבזמן הזה אינו נחשב כמום, שאין בו נפק"מ לעבודה. וראה בספר תולדות יעקב שנשאל מרן הקה"י אם להרגיל כהן איטר לכתוב בימין כדי שיהא ראוי לעבודה, והשיב שבלא"ה בביאת המשיח יתרפאו האיטרים, כמו שאר בעלי מומין.

ובעיקר הדבר אי מהני כשירגיל עצמו לכתוב בימין נחלקו הדעות, בשו"ת האלף לך שלמה להגר"ש קלוגר (סי' י"ט) כתב דמהני ליה ויניח תפילין ביד שמאל. ובשו"ת אגרו"מ (חי"ג סי' ב') נקט דלא מהני ויניח תפילין ביד ימין, וכן נקט מרן הגריש"א זצ"ל.

¹⁴² ע"פ דברי הגמ' (פסחים ק"ב א') ידא אפוטא דרגא לשינתא. וכן היה נוהג בעצמו כשהיה צריך לכך.

¹⁴³ ע"פ דברי הגמ' (פסחים ק"ב ב') מאן דמחזור לבושיה ולא נטיר ליה תמניא יומי והדר לבוש לה, בריין הנך כינים וקשין לדבר אחר. ועי' בסוף ספר טעמא דקרא בהנהגות חזו"א שלא היה רוצה ללבוש בגד עד שעברו ח' ימים מכיבוסו, אך בשעת הדחק שלא היו לו אחרים, היה לובשם.

¹⁴⁴ כמדו' שאם נחשוב לפי דרכי הנהגתו, כששאלוהו בדברי תורה, השיב משום דברי הגמ' (קדושין ל.) ושננתם לבניך שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד. ובתוס' (שם) מבואר שהוא חיוב, עיי"ש. ויש שצינו לדברי הירושלמי (נזיר פ"ח ה"א) שלא תנעול תשובה מבית הועד, עיי"ש.

ובעניני שאר הדברים ראה כגמילות חסד שנקרתה לפניו, וא"א לעשותה ע"י אחרים. וקיים כפשוטו מה ששינונו (אבות א', ט"ו) הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. כמו שהאריך בספרו אורחות יוסף (ערך סבר פנים

ק. העיד אמו"ר שליט"א שהביא לו את ספרו שהו"ל על חומש בראשית, ומאז מידי שבוע כשהיה מגיע אליו ומציע בפניו את שאלותיו, היה נשאל על ידו מה עם הספר שאתה עורך, תמשיך הלאה¹⁴⁵.

קא. אירע ויצא לו בבוקר משהו מבין השיניים, והחמיר לחשוש שמא זה חתיכת עוף מארוחת הצהרים של אתמול, והמתין עוד שש שעות לאכילת מאכלי חלב¹⁴⁶.

קב. השתדל להשתתף בכל שמחות בני משפחתו¹⁴⁷, ואף אצל משפחות בני אחיותיו¹⁴⁸.

יפות) וסיים בזה"ל, וכן ראינו כל גדולי ישראל האמיתיים שקבלו כל אדם בסבר פנים יפות ובסבלנות, (חוץ מפעמים מיוחדים שצריך לגעור, והכל לפי הענין), וזהו קידוש ד' שזוכין עי"ז לכל המעלות שאמרו חכמים, וזוכה לרוה"ק כמו שאמרו בעי"ז (כ"ב ב') ענוה מביאה לידי רוה"ק. עכ"ל.

¹⁴⁵ וכשהביע אאמו"ר הגר"פ ברזל שליט"א את פליאתו מה ראה על ככה, השיב לו שהוא מקיים בזה מאמר חז"ל (ירושלמי ר"ה א, ח) מי שהתחיל במצוה אומרים לו גמור. [וכן שמענו מבני משפחת הרב מנחם מענדיל גרליץ זצ"ל, שהיה אומר כן לאביהם בזמן שעסק בעריכת שו"ת הרשב"א].

¹⁴⁶ וכידוע שנאמרו בראשונים שני טעמים לשהיית שש שעות בין אכילת בשר לחלב, הרמב"ם (מאכ"א ט, כח) ביאר שהוא משום בשר שבין השיניים שאינו סר בקינות. ורש"י (חולין קה). ביאר שטעם שהבשר מוציא שומן והוא נדבק בפה ומושך טעם זמן ארוך. והביא הטור (נ"ד סי' פ"ט) את שני הדעות. ובפשוטו חומרת רבינו בזה הוא לפי דעה הב', שלדעה זו לא מצינו שבשר אחר שש שעות מפיג טעמו. מיהו אפשר שאף להרמב"ם כשיצא הבשר מבין שיניו להדיא יש מקום להחמיר.

ומעיקר הדין לא החמירו בזה, כמבואר בדברי הרמ"א (נ"ד פ"ט, א) שאם מצא אח"כ בשר בין השיניים ומסירו, צריך להדיח פיו וכו'. וכתב הש"ך בשם הר"ן שאי"צ שהיית ו' שעות אלא מהאכילה ולא מזמן ההסרה. אמנם אם אחר שיצא מבין השיניים בלע הבשר, יש שהחמירו להמתין ו' שעות. ומנהג העולם להקל אף בזה.

הערת הגר"י מקלב: עיי' בחי' הפלאה (נ"ד סי' פ"ט) שדקדק כן ממש"כ השו"ע שצריך להסירו משמע אם בלעו צריך להמתין, וכי' שהעולם לא נזהרים בזה, ואפשר שלשון מסירו לאו דוקא. [נ"ל שמאחר שלדעת הרמ"א אין המתנת שש שעות מעיקר הדין, ובנידון דידן מאחר דתלוי בפלוגתא דלהרמב"ם אין לחוש דמצטרף הזמן הראשון לעשות עיכול, משום כן לא החמירו להמתין, וכע"ז כתב הגרעק"א לענין לעיסה בלא בליעה], ושאלתי לרבינו במי שבלע אם צריך להמתין, והשיב בזה"ל, צ"ע.

¹⁴⁷ כשהגיע לבר מצוה או אירוסין התעניין תמיד בדרשתו של החתן, והיה שומע אותו מתחילה ועד סוף. והיה ידוע במשפחה שכפי גודל דרשתו של החתן, כך תהיה גודל השתתפותו של רבינו בשמחה.

¹⁴⁸ שהרי אחז"ל (יבמות סב: תדב"א פרק ט"ו) והמקרב את קרוביו... עליו הכתוב אומר אז תקרא וד' יענה. והיה ידוע שמי שרוצה לאכול אצל רבינו בסעודת שבת, היה מבקש מראש והיה תור גדול לזה, אבל אם היה המבקש אומר שהוא מה"משפחה", אמר רבינו מיד לקבלו.

קג. בבחרותו ביקש מראש הישיבה דלומזא ואב"ד פתח תקוה הגאון רבי ראובן כץ זצ"ל, לקרוא לו למעמד חליצה, כדי שיזכה לקיים מצות אמירת "חלוץ הנעל"¹⁴⁹.

קד. לא החליף דירת נופש למקום נח ומאוורר יותר, למרות שהסכים בכך בעל הדירה¹⁵⁰.

קה. אמר בדרך צחות לא' שהושיב ילד על ברכיו, שיש שאמרו שלדעות שגיד הנשה אסור בהנאה, אסור להושיב ילד על הברכים, שהרי נהנה בכך מגיד הנשה¹⁵¹,

¹⁴⁹ כך העיד הגר"צ רוטברג שליט"א. וטעמו ממה ששנינו (יבמות קו): רבי יהודה אומר מצוה על כל העומדים שם לומר חלוץ הנעל. והעיד הגר"י מקלב שליט"א שרבינו אמר פעם בשיעור שנראה להיות נוכחים בחליצה, כדי לקיים מצוה זו.

¹⁵⁰ משום שאחז"ל (ערכין טו): שלא ישנה אדם באכסניה שלו. אבל לאחרים ששאלוהו בכגון זה, אמר שאם בעל האכסניה הראשון מסכים אין לחוש.

¹⁵¹ היינו לדעת הרשב"א (שו"ת ח"א סי' שס"ד) הסובר שגם גיד הנשה של אדם הוי בכלל האיסור. [ראה במנח"ח (מצוה ג'), ובפמ"ג (נייד משב"ז סי"ה, ד')].

מיהו א"כ יל"ע איך מותר לאדם לעמוד על רגליו ולילך בהם, הרי נהנה מגיד הנשה המחזיק את רגלו. [ואין להכריח מזה שהרשב"א יסבור שגיד הנשה מותר בהנאה. דמ"מ יקשה כן לדעת האוסרים בהנאה איך מותר לחרוש בשור, והרי נהנה מגיד הנשה שלו].

ואין לומר דגיד הנשה מותר בהנאה מחיים, שהרי מבואר בגמ' (חולין צ"א) שגיד הנשה אסור אף מחיים, שדנו שאין איסור גיד חל על בהמה טמאה, משום ששם בהמה טמאה חל לפני יצירת הגיד, ועוד עיי"ש (פ"ט ב') משום דאקדשיה פקע ליה איסור גיד, הרי שאיסור גיד חל מחיים.

ואולי יש להכריח מזה, שכל זמן שגיד הנשה משמש בכלל אברי האדם והבהמה, אין לו שם בפני עצמו ליחשב כדבר האסור, והוא בטל בכלל הרגל, שהוא חלק מן הרגל [כעין עובר ירך אמו], ורק משנפרד לעצמו [או שמפסיק לשמש בכלל הרגל] נחשב לדבר האסור. או שמא הוא נחשב כמסייע שאין בו ממש, וצ"ע.

שוב הראוני שהגרעק"א (פסחים כ"ב ב') נתקשה בכיו"ב לענין איסור אבר מן החי, שהקשו בגמ' דלר' אבהו יאסר אף בהנאה, והק' הגרעק"א למ"ד בהמה בחייה לאברים עומדת איך מותר למכור שור, הלא המכירה היא הנאה ונהנה מאבר מן החי, ואיך מותר לחרוש בשור, [ובהג' הביא מהבית הלוי שהעיר דא"כ יהא אסור לחלוב מן הבהמה ולרכוב עליה]. ועי' גם בחי' חת"ס (חולין ק"ב ב') שהביא מי שהקשה לו כיו"ב, ועי' מה שתי' לו. וראה גם בתשובותיו (או"ח סי' פ"ו). וראה עוד בחי' מנחת שלמה (פסחים כ"ב ב') מש"כ בזה.

ובספר אמרי בינה (טריפות סי' ו' סוד"ה וקצת יש) כתב להכריח דגיד הנשה כשהוא מחובר עם האברים בחיים מותר בהנאה, דא"כ איך גונב שור ומכרו חייב דו"ה על המכירה, הא הוי כמוכר חוץ מגיד הנשה שבו שאין בכה"ג חיוב ד' וה', אלא בהכרח שבשעה שמחובר עם כל האברים מותר בהנאה, וכמשנ"ת לעיל.

אבל אף אם זה נכון אינו להלכה, כיון שההלכה שגיד הנשה מותר בהנאה¹⁵².

קו. אמר שנשים אי"צ להיזהר בכל הדברים הקשים לשכחה כיון שאינם מצוות לא לשכוח ת"ת¹⁵³, אבל קטן אף שעדיין לא למד יש להקפיד שלא יעשה לו טבע של שכחה. ומ"מ יש מקום להחמיר גם לנשים¹⁵⁴.

קז. אחד אמר שלום לשכנו, והיה רגיל שלא להשיבו. ובא לשאול מרבינו אם אינו מכשילו בכך. והשיב לו: תמחול לו על כך שאינו משיבך, שלא תיכשל בלפני עור לא תתן מכשול¹⁵⁵.

¹⁵² וכן היה נוהג רבינו, שמלבד אלפי הסנדקאוויות שנשא את התינוק על ברכיו, גם היה דרכו להחזיק על ברכיו את ילדיו הקטנים תוך כדי לימודו.

ולענין ההלכה בדיון הנאה מגיד הנשה, נחלקו בזה הראשונים והפוסקים, עיי' במנח"ח (מצוה ג') שציין בזה שדעת התוס' (חולין צ"ט ב') ורבינו יונה (שע"ת ש"ב אות פ"ד) שההלכה שגיד הנשה אסור בהנאה, והביא הטור (יו"ד סי' ס"ה) את שני הדעות בזה.

¹⁵³ הערת הגר"י מקלב שליט"א: כן הוא בחוות דעת (סי' ע"ב חידושים סק"ב) לענין אכילת לב עוף, וכן דקדק בדרכי תשובה (שם, סק"ה) וביאר שם דלא שייך זה בנקיבה, כיון שאינה בת תלמוד תורה. [ועיי' שילחי הוריות שהוא מן הדברים המשכים את הלימוד]. ומייתי מספר בית לחם יהודה וז"ל, ואין לאכול נשים מעוברות או זכרים בפרט בני תורה לב אפילו של עוף, שקשה לשכחה. אבל שאר נשים ובתולות אוכלות הלב אפילו של בהמה וכ"כ בכנה"ג עכ"ל, ומדהקפיד דנשים מעוברות מבואר דהקפיד אף בקטנים.

¹⁵⁴ עיי' מש"כ רבינו בספר זיכרון, שכל הדברים הקשים לשכחה נשים אי"צ ליזהר בהן. ומ"מ הורה רבינו לבני ביתו שגם נשים יזהרו בהן, כי הדבר יכול להשפיע על הילדים שיהיו להן בעתיד, [ואפילו אינם מעוברות עכשיו].

¹⁵⁵ שהרי אחז"ל (ברכות ו:) כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום, ואם נתן לו ולא החזיר נקרא גזלן. וכתב המהרש"א שאם אינו רגיל לא יקדים לו שלום, שמא חברו לא יחזיר לו שלום ויקרא גזלן. אבל רבינו נתן לו עצה שימחול לו ואז אינו מכשילו. [ולכאוי' הכוונה שימחול קודם שיאמר לחבירו שלום, שבפשוטו מחילה שאח"כ לא תועיל לבטל ממנו את האיסור דמעיקרא].

וראה בספר ברכת אברהם (ברכות שם) שצייד שאולי לא מהני מחילה בזה, דעכ"פ מכשילו במחשבה רעה כמו הסובר לאכול חזיר ועלה בידו טלה דבעי כפרה. ועיי' במשנ"ב (ס"ו, ב') לגבי שאילת שלום בקריאת שמע בזמנינו, שכיון שאין מקפידין לא יענה, ולכאוי' מבואר בזה דמהני מחילה, או שמאחר שאינו מקפיד מעיקרא, אין צריך מחילה.

הערת הגאון רבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א: יש להוסיף שאולי בענינים של בין אדם לחברו לא איכפ"ל המחשבה, שכן נראה מדברי האוה"ח הק' (בראשית נ', כ') עה"פ אלקים חשבה לטובה, ואע"פ שמחשבת האחים היתה להרע לו, מ"מ

קח. לפני שבנותיו סיימו גיל נערות הפר להם כל הנדרים¹⁵⁶.

קט. מעשה שאבדו לו מעות ונתייאש מהם, ושוב מצאם ילד ובא להחזיר לו, ולא רצה לקבל שכיון שהתייאש כבר זכה בהם הילד מדרבנן כדין מציאת קטן¹⁵⁷.

קי. חידש שהמוצא אבידה שאינו חייב להחזירה אלא לפנים משוה"ד, זכה בה, ולכך אם מחזירה צריך להפריש תחילה מעשר כספים¹⁵⁸, [אבל אם המאבד היה עני, אינו

כיון שלא יצא מזה רע, אין תביעה על המחשבה כלל, ולכך כתב שאפילו בדיני שמים הם זכאים, שבבין אדם לחברו העיקר הוא מה שעשה בפועל רע לחבירו, ולא מה שחשב לעשות לו רע.

¹⁵⁶ משום דברי המשנה (נדרים י, ד) דרך תלמידי חכמים, עד שלא היתה בתו יוצאה מאצלו, אומר לה: כל נדרים שנדרת בתוך ביתי, הרי הן מופרין.

¹⁵⁷ ובא הדבר לידי אביו הקה"י והכריע שיכול לקבל ממנו, כי על ידי כך יצא שם טוב לילד שהחזיר אבידה לאדם חשוב, והוא ע"פ השו"ע (ח"י"מ רצ, טו) שאפוטרופוס יכול ליתן צדקה מממון היתומים, לפי שיצא עליהם שם טוב שנותנים צדקה. ועפ"י הסכים רבינו לקבל את המעות.

הערת הגרש"א שטרן שליט"א: יש נידון שלם באחרונים אם קטן יכול להרשות ורק להקנות אינו יכול, דעת המנח"ח (מצוה ס') שהקטן לא רק שאינו יכול להקנות ולתת, אלא אף אינו יכול ליתן רשות, והסכים עמו החזו"א (אהע"ז סוף סי' ע"ד) שאף לנתינת רשות שימוש צריך דעת, ואין לקטן דעת לכך. אמנם אולי בדבר שיש בו אומדנא גמורה דניתא ליה שייך, יעויין בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סי' ק"ז) מה שדן לענין ליקח חפץ של קטן לצורך מצוה.

¹⁵⁸ כן העלה רבינו להלכה בספרו דרך אמונה (מתני"ע פ"ז ה"ה ביאורה"ל ד"ה ואחד). ועי' גם בדברי רבינו בספרו טעמא דקרא (פרשת לך לך) מה שכתב בזה. וראייתו מאברהם אבינו שהפריש מעשר ממה שלקח במלחמת המלכים, כמו שנאמר (בראשית יד, כ) ויתן לו מעשר מכל, אף שהחזיר לו את הכל משום שהיה עליו מצוה לפנים משורת הדין, שלא יאמר אני העשרתי את אברהם ויהיה חילול ד'. הרי שכשמחזיר לפנים משורת הדין צריך לעשר תחילה. [אא"כ בעל האבידה הוא עני, ונמצא שמקיים מצות מעשר גם כשמחזיר לו הכל].

והעיר בזה רבינו ראש הישיבה הגאון רבי ברוך זב פוברסקי שליט"א: נראה דאין מכאן ראייה כלל לדין השבת אבידה לפנים משורת הדין, דענין השבת אבידה לפנים משורת הדין, נראה דענינו הוא שיש עדיין מצות השבת לפנים משורת הדין, ויש בזה גם משום זכות בעל האבידה. וגדר הדין בזה הוא שמצוה עליו שלא להתחשב ביאוש אלא יקיים מצות השבת אבידה, וכיון שכן אין עליו חיוב מעשר כספים שהרי אינו משתמש עם זכירתו בממון.

משא"כ אברהם אבינו שזכה ברכוש סדום בקנין גמור, רק היה עליו מצוה להחזיר מצד אחר, כדי שלא יהיה חילול ד', בזה חייב קודם להפריש מעשר, שהרי זה דומה למי שרוצה ליתן ממנו למצוה, שקודם צריך להפריש מעשר ממנו, וזה נראה ברור.

עוד העיר בזה הגרש"א שטרן שליט"א: שבדאי כוונת רבינו כשמתחילה נתכוין לזכות האבידה, וכיון שזכה בה עליו לעשר, אבל אם מתחילה כשהגביה את האבידה נתכוין להחזירה לבעליה, כיון שלא נתכוין לזכות בה אינו חייב לעשר שאינה שלו. וציון לספר וידבר משה (להגר"מ פאלק זצ"ל אב"ד באגריאדה) שנסתפק במחזיר אבידה לפנים משוה"ד, אם חייב

צריך, שהרי בהחזרתו נותן לו גם חלק המעשר כספים¹⁵⁹.

קיא. שאלוהו אם יש ענין שהבא לבקר חולה המתגורר בקומה עליונה, לא יעלה במעלית אלא במדרגות כדי להרבות בשכר פסיעותיו. והורה שאיש בן תורה יעלה במעלית, ואשה רשאית לעלות במדרגות¹⁶⁰.

במעשר כספים, שאינו יכול להתחסד על חשבון חלקם של העניים. [וראה עוד מש"כ לדון בענין זה, בספרו של הגרש"א שטרן שביבי אש לפר' לך לך, ובפרט במקום שמקיים מצוה בהחזרת המעות, אם יש בכח זה לפוטרו ממעשר כספים, עיי"ש בכל דבריו].

ובספר שביבי אש (חוי"מ סי' ק"ד בכת"י) דן הגרש"א שטרן שליט"א: בילד שמצא בחצר הת"ת מעטפה ובה סכום כסף, ואחר בירור המלמד והנהלת הת"ת התברר שזו היתה מעטפה שניתנה באותו יום לפועל הנקיון הגוי, והרי זה אבידת עכו"ם שאינו חייב להשיב, ומי"מ כיון שכתב השו"ע (חוי"מ רס"ו, א') שאם החזירה לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה, הרי זה משובח. לכך עשו בת"ת מהדבר עסק גדול לקדש את ד', והחזירו לו האבידה בפרסום ובפרהסיא לעיני כל. אלא שלאחר מכן בא אבי הילד בטענת תביעת ממון, שכיון שהדין הוא שמציאת קטן לאביו, היה עליהם לשואלו קודם לכן אם בוחר להשיב האבידה או לא, וכיון שנעשה שלא מדעתו נמצא שנטלו ממנו שלא כדין, ומחוייבים להשיב הגזילה לבעליה.

והביא שרבינו הורה בזה שצדקו דברי אבי הילד, שהאבידה שייכת לו מדרבנן כדין מציאת קטן, ועשו שלא כדין בממונו ולכך חייבים להשיב לאבי הילד סכום המעות שמצא. אמנם הגרש"א שליט"א העיר בזה שכיון ששנינו בגיטין (נ"ה ב') שמציאת קטן יש בו גזל מפני דרכי שלום, לא זכה האב זכיה גמורה במציאת בנו אלא מפני דרכי שלום, והביא שכך כתוב בפמ"ג הנדפס מחדש (בי"מ סי' ע"ג), וכיון שכך א"א לחייב בדיעבד את הנהלת הת"ת. ובפרט אם לפי הענין היה עלול לצאת ממניעת ההשבה חילול ד', שהיה חושד הגוי שנאבדו לו המעות בת"ת, שבכה"ג מחוייבים להחזיר לו כמבואר בשו"ע שם.

¹⁵⁹ והעירוני מאי שנא ממש"כ רבינו (דרך אמונה מתנו"ע ח, ק"ד) שהמלוה מעות לעני ואין הלוא פורע לו, אינו יכול למחול על חשבון מעשר כספים, אא"כ בלאו הכי היה נותן לאותו עני את המעשר כספים שלו, והכא נמי הרי לולי שזה איבד אבידה זו לא היה נותנה לו, ולמה יוכל להחשיבו מחשבון המעשר כספים. [אמנם אם יכול לגבות ממנו חובו, יכול למחול לו על חשבון המעשר כספים].

ולכאור' החילוק פשוט, שבאופן שהלוא לחבירו כבר יצאו המעות מרשותו של המלוה, וכשמוחל אין שום נתינה, ולכך אינו יכול להחשיבו למעשר כספים, אם לא שהיה נותן לו מעשר כספים בלאו הכי. אבל כאן הרי מעות האבידה ביד המוצא ושייכים לו, והרי זה כנותן לכתחילה ממון צדקה שיכול ליתנם למי שרוצה.

ובפרט שטעמו של רבינו שיכול לנכות מחשבון המעשר כספים דווקא אם בלא"ה היה נותן לאותו עני, מבואר במקור הדין (נובי"ת יו"ד סי' קצ"ט) שהוא משום דאל"כ לא הנחת חיי לעניים, שהעשירים לא יתנו צדקה אלא יקזזו את חובותיהם של העניים, וא"כ פשוט שטעם זה לא שייך לגבי מציאת אבידה.

¹⁶⁰ וביאר טעם הדבר, שהאיש ימהר ביקורו משום ביטול תורה, ואשה שאינה מצווה בתלמוד תורה רשאית לעלות ברגל משום שכר פסיעות. ודקדק זאת ממה שאמרו בגמ' (סוטה כ"ב א') למדנו קיבול שכר פסיעות מאלמנה, והיינו בדווקא מאשה, שאצל האיש לא ירבה בפסיעותיו כדי לקבל שכר פסיעות, שהרי מפסיד מצד אחר הרבה יותר משום ביטול תורתו.

קיב. לשאלת מרן הגרי"ש אלישיב כשביקרו רבינו בהיותו חולה, וכי יש חיוב לנסוע לעיר אחרת לביקור חולים? השיב רבינו ע"פ המבואר בגמ' שביקור חולים גורם לחולה לחיות¹⁶¹, וממילא הוי פיקו"נ¹⁶² שדוחה תלמוד תורה.

עוד הביאו שדקדק כן רבינו מגמ' (מנחות ז.) אבימי איתעקר ליה מסכתא ואתא לקמיה דרב חסדא לאדכורי גמריה, ולישלח ליה וליתי לגביה, סבר הכי מסתייעא מילתא, ופרש"י משום יגעתי ומצאתי. ולמה לא אמרו שעשה כן כדי להרבות בשכר פסיעותיו, אלא בהכרח שהוא מהאי טעמא שעדיף ללמוד תורה בזמן הזה מלהרבות בשכר פסיעות, ולכך הוצרכו לטעמא דהכי מסתייעא וכו'.

ונשאל רבינו על כך מגמ' (בי"מ ק"ז א') דאמר ריו"ח עה"פ ברוך אתה בעיר שיהא בית הכסא סמוך לשולחנך, ודקדקו בגמ' שלא אמר שיהא בית הכנסת סמוך לשולחנך. ופי' דריו"ח לטעמיה דשכר פסיעות יש. וזה הרי מייירי באנשים. והשיב רבינו שרוב העולם אינם תלמידי חכמים. [ראה בסוף ספר שיח התורה].

וכיו"ב הורה למי ששאלו אם יטרח בעשיית הפתילות לנר חנוכה, או שישתמש בפתילות מוכנות ויחסך לו כמה רגעים. והשיבו רבינו שלת"ח העוסק בתורה זה באמת חשבון, אבל מי שאינו עוסק בתורה בזמן זה, עדיף שיטרח בפתילות ויעסוק במצוה.

¹⁶¹ כן הוא בגמ' (נדרים מ' א') יצא ר"ע ודרש כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים. כי אתא רב דימי אמר כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה גורם שימות. ונפסק ברמב"ם (אבל י"ד, ד'). וראה בספר אהבת חסד לבעל החפץ חיים (ח"ג פ"ג) שכתב בתו"ד, העולם מקלין במצוה זו של בקור חולים, ולא ידעתי טעמים. מיהו כמובן הדבר צ"ב בגדרי ההלכה.

¹⁶² ילי"ע לפי זה במה שכתב הרמב"ם (אבל י"ד, ז.) יראה לי שנחמת אבליים קודמת לביקור חולים. ואם ביקור חולים הוי בכלל גדרי פיקו"נ, אמאי לא ידחה ניחום אבליים כמו שהוא דוחה תלמוד תורה. ואולי איירי שיבקרו אחר כך והנידון הוא רק לענין קדימה ולא לענין דחייה, ובכגון שאין לחוש שיכבד חוליו כשיאחר זה מלבקר אצלו. וראה עוד ברמב"ם (שם, ט') מבטלין ת"ת להוצאת המת ולהכנסת כלה. ולא כתב שמבטלין ת"ת לביקור חולים.